

JIHO ČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
HISTORICKÝ ÚSTAV FILOZOFICKÉ FAKULTY

Studijní program: Učitelství pro základní školy

Studijní obor: Výtvarná výchova – Dějepis

DIPLOMOVÁ PRÁCE

KULISY UČITELSTVÍ DĚJEPISE A JEHO SVĚT V 19. STOLETÍ

Vedoucí diplomové práce:
Prof. PhDr. Milena Lenderová, Csc.

Autor:
Jitka Brejchová

České Budějovice 2007

Prohlašuji, že diplomovou práci na téma „Kulisy d tství. Dít a jeho sv t v 19. století“ jsem vypracovala samostatn , pouze s použitím pramen a literatury uvedených v záv re ném seznamu.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona . 111/1998 Sb. v platném zn ní souhlasím se zve ejn ním své diplomové práce, a to v nezkrácené podob elektronickou cestou ve ve ejn p ístupné ásti databáze STAG provozované Jiho eskou univerzitou v eských Bud jovicích na jejích internetových stránkách.

.....

V eských Bud jovicích, dne 27. 7. 2007

Mé podkování patří především paní prof. PhDr. Milen Lenderové, Csc. za vedení diplomové práce a podnětné rady, dále Ladě Martanové a Šárce Sloupové za pomoc při překladu některých anglických textů, Gabriele Karníkové za pečlivé a připomínky k textu.

Anotace

Předkládaná diplomová práce se zabývá dětským a vším, co jej formovalo především v 19. století, kdy byla pochopena jeho podstata. Práce se snaží nastínit svět, ve kterém dítě vyrůstalo a utvářelo svoji budoucí identitu.

Zkoumá dětský svět, který byl zpočátku především světem žen, dětské utvářené mezilidskými vztahy, především každodenní potřeby a prostor, ve kterém se dítě nacházelo. Dále se vnuje oblastem jako jsou vzdělání, pediatrie, dětská móda, hračky, dětské hry, vozítka a kočárky. A v neposlední řadě se zabývá dětským pokojem s nábytkem, který je typický až pro polovinu 19. století, kdy docházelo k zásadním změnám v životním stylu a kdy se z etelno oddělil svět privátní od svět práce.

Heuristickou základnu práce tvoří dobová odborná literatura, memoárová literatura, dobový tisk a naučné slovníky.

Annotation

The presented diploma thesis deals with the notion of childhood and all it was formed by, particularly in the 19th century, when the essence of childhood was first comprehended.

The paper's aim is to outline the world the child grew up in and in which its identity was shaped. It investigates the children's world, primarily created by women, building human relationships, everyday objects and space the child lived in. The author also deals with matters of education, pediatrics, children fashion, toys, games, baby cars or prams.

At the same time, child's room furniture is analyzed, which is characteristic from the second half of the 19th century. The then changes in lifestyle meant distinct separation between the private and the working worlds. Heuristic background is constituted by contemporary specialized literature of the period, biographies, period press and encyclopedias.

Osnova

Úvod	8
1. Dítě v 19. století	
1.1. Zrození dítěte	11
1.2. Narození dítěte	
1.2.1. Těhotenství	15
1.2.2. Porod	19
1.3. Šestinedělí	23
1.4. Krmění, kojení a výživa	26
1.5. Kojenecká a dětská výživa	
1.5.1. Kojení	31
1.5.2. Umělá a náhradní kojenecká výživa	34
2. Symptomy autonomie dítěte	
2.1. Pediatrie	38
2.1.1. Dětské nemoci a ošetřování	44
2.1.2. Dětská úmrtnost	48
2.2. Vzdělávání	
2.2.1. Opatrovny	51
2.2.2. Jesle	55
2.2.3. Mateřské školy	57
2.2.4. Od povinné školní docházky...	60
2.2.5. Domácí výuka a dětská výchova	65
2.2.6. Období školních let žáků na konci 18. století do 19. století	70
2.3. Dětská móda	77
2.4. Vozítka a kočárky	85
2.5. Hračky	88
2.6. Dětské hry a sportovní náčiní	93
3. Prostor dítěte	
3.1. Vymezení prostoru a domova	99
3.2. Dítě, domov a rodina	103
3.3. Místo dítěte v příbytku	107
4. Historický vývoj dětského nábytku	110
5. Vybavení dětského pokoje – ideál a realita	114

Záv r	118
Seznam pramen a literatury	120
Obrazová p íloha	125

Úvod

Dětský svět se skládá z lidí kolem dítěte, ze sítě mezilidských vztahů, z prostoru, v němž se všichni pohybují, z podmínek každodenní potřeby. Předkládaná diplomová práce se snaží přispět k této problematice. Zabývá se především 19. stoletím, ale v rámci historického kontextu zabíháme i hlouběji do minulosti.

Nezastupitelným pramenem k dějinám dítěte především v 19. století jsou poznatky od Mileny Lenderové, která se mimo jiné zabývá dějinami ženy, francouzsko – českými kulturními vztahy a kulturními dějinami. V minulém roce ve spolupráci s Karlem Rýdlem napsala unikátní publikaci *Radostné dětství? Dítě v letech devatenáctého století*. Je to práce, která zpracovává všechna děležitá odvětví týkající se dítěte. Je také autorkou již dříve vydaného díla *Khůchu i k modlitbě. Žena v minulém století* a mnoha dalších významných prací. Nemén děležitá je *Encyklopédia of Children and Childhood in History and Society*, jejíž redaktorkou je Paula S. Fassová. Encyklopedie představuje interdisciplinární pohled na problematiku dětství a zkoumá též dějiny rodinných vztahů.

Uceleným dílem k dané problematice je také sborník, jehož editory jsou Tomáš Jiránek a Jiří Kubeš. Sborník nese název *Dítě a dětství napříč staletími*. V něm jsou zpracována témata z oblasti pedagogiky, dětského nábytku, oblečení atd. Dalším souhrnným dílem je katalog prací, vydaných při výstavě v UPM, *Vše pro dítě* ze sbírek Umleckoprávního muzea v Praze, kde jsou zpracovány hmotné a obrazové prameny.

Dalším nezastupitelným pramenem k dějinám rodinné a institucionální výchovy je odborná pedagogická literatura. Od 18. „osvícenského“ století přibývalo výchovných spisů. A o století později se odděluje literatura určená odborníkům – porodním bábám a lékařům – a laikům. Literaturu, která se dostala ke ženám, takzvaný „domácí lékař“, tvořily především odrážející dobovou péči o dítě, jeho zdraví a možnosti prevence dětských nemocí a úmrtí. Nejstarší díla byla vydávána od 2. poloviny 19. století. Využili jsme prací Filipa Stanislava Kodyma, Duchoslava Panýrka, Vladimíra Preiningera a Anny Bayerové.

Významným materiálem pro rekonstrukci děloství v minulosti představují prameny osobní povahy, vzpomínky, deníky, zápisníky a korespondence. Tyto osobní prameny poskytují zmínky týkající se narození, úmrtí, dětského oblečení, školní docházky, sourozenců, hraček, kůtu, sportovního náčiní, lékařské péče, nábytku a dalšího. Unikátními prameny jsou vzpomínky Marie Gebauerové, Renáty Tyršové, Marie Strettiové, Vnceslavy Lužické, Karolíny Světlé, Elišky Krásnohorské, Josefa Šusty, Růženy Jesenské, Evy Vrchlické a Ladislava Quise.

Také Alexandra Navrátilová přispěla svojí prací *Narození a smrt v české lidové kultuře* z roku 2004. Zabývá se problematikou narození a smrti a s nimi spojenými rituály. Anglická historička Lynn Abramssová zpracovala dějiny ženy v 19. století ve své knize *Zrození moderní ženy*, která vyšla přeložená do češtiny v roce 2005.

Otázkou dítěte v raném novověku se zabývá autor Richard van Dülmen knihou *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století) I*. Ve své práci zpracovává téma děloství a domova. Ze českého prostředí je podnětné dílo historika Josefa Petránho, *Dějiny hmotné kultury* z roku 1995. Dalšími autory, kteří více či méně přispívají k problematice děloství, jsou Arnošt Bláha, František Pražák, Daniela Tinková, Emanuel Drobil, Ilona Vojancová, Tomáš Jiránek i Marie Macková.

K problematice školského systému vyšly práce ve dvacátých letech 20. století především Otakara Kádnera *Vývoj a dnešní soustava školství*. Zpracovává historii školského systému nejen v českém prostředí, ale i v jiných evropských zemích. Novější data jsou práce Josefa Hanzala, Věry Mišurcové, Vladimíra Štveráka a Milady Adské.

Dětským odíváním se od 90. let 20. století zabývají Eva Uchalová a Ludmila Kybalová. Tématu hraček a dětských her, vedle již zmíněných prací Mileny Lenderové, se věnují Naděžda Melniková – Papoušková, Marie Maderová nebo Emanuel Hercík. Zdena Lenderová vypracovala práce o vozítkách a kočárkách. K problematice dětského nábytku vyšla díla Daniely Karasové, Květy Křížové, Jiřiny Uhlíře, Ivy Havlíkové a Tomáše Edla.

Mnoho užitečných informací lze sepatřit z tisku a jeho rolí. Pracovali jsme se Zdravím lidu, časopisem lékařů v českých, dále s tiskovinami pro ženy - Lada, Ženské listy, Ženský svět a Ženská revue. Jmenované časopisy radí svým čtenářkám v otázkách dětské stravy, dětského oblečení, dětské módy a dále jsou zde tištěny různé reklamy na produkty – kočárky, oblečení a stravu.

Důležitý zdroj informací představují naučné slovníky, zejména Ottův slovník naučný, který vycházel od roku 1888, dále Riegrův (od roku 1860), Masarykův (od roku 1925) a Komenského (od 1927). Dobové encyklopedie nám pomohly především vystihnout význam jednotlivých pojmů.

Sloučením výše zmíněných pramenů a literatury jsme se snažili vystihnout problematiku dítství a postavení dítěte v 19. století. Práce se skládá z pěti kapitol. V první kapitole se věnujeme dítěti v 19. století, konkrétní podstatou narození dítěte, doprovodných rituálů, které jsou spjaté s šestinedělním a k tomu. Dále výběr jména a dietní výživy. Druhá kapitola se nazývá Symptomy autonomie dítěte. Zde jsou zastoupeny podkapitoly: Pediatrie, Vzdělání, Dietní móda, Vozítka a kočárky, Hračky, Dietní hry a sportovní náčiní. Třetí část práce je věnována otázce dietního prostoru a tomu, jaké místo zaujímaloby dítě v bytce. Další kapitola nastiňuje historický vývoj samostatného dietního nábytku. Poslední část patří dietnímu pokoji, skutečnému vybavení a ideálu dietního pokoje.

1. DÍT V 19. STOLETÍ

1.1 Zrození dítěte

V šedesátých letech 20. století zažívá vzestup historická demografie. Ve stejné době se historici odklánějí od politických a hospodářských dějin a jejich zájmem začínají být dějiny sociální a dějiny každodennosti. Ve Francii v tomto směru vydal francouzský historik Philippe Ariès, představitel „nové historie“, převratné dílo s názvem *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*.¹ Práce zahrnuje stejné roky 1650 – 1750, její heuristická základna a nové interpretace pramenů znamenají, že dílo platí za doposud převratné. Autor prohlásil, že specifika dítěte se rodila až se společností středověkou v průběhu 17. století a pokračovala následujícími dvěma stoletími. Lze říci, že se dítě stalo cílem složek výchovných, politických, materiálních a citových. Bylo centrem rodiny, společnosti a smyslem lidské existence.²

Některí historici novověku (Američanka Nathalie Zemon Davis, Francouzi Jean-Louis Flandrin, Pierre Riché, Emmanuel Le Roy Ladurie aj.)³ a zvláště medievalisté z Francie a Německa na ní reagovali odmítavě (práce je zasazena do období raného novověku a druhá vlna feminismu ji zcela přijala). Nelíbilo se jim hodnocení, že středověká společnost nemá žádný vztah k dítěti. Argumentovali, že i tehdy byly děti milovány, vítány a rodiče si i tenkrát zoufali nad drobnými rakvinkami. Také středověká lékařská, didaktická a náboženská literatura v novověku velkou pozornost věnovala a výchovu dítěte od nejútlejšího věku.⁴ Ariès reagoval tím, že v roce 1973 vydal reedici svého díla a připustil, že se v mnohém mýlil a podotkl, že minimálně ve 13. století mělo dítě vlastní identitu.⁵

Obě skupiny historiků se shodují v jednom a to, že skutečným středem pozornosti se dítě stalo až v průběhu 19. století a 20. století je pak doslova stoletím

¹ Lenderová, M. – Macková, M. – Jiránek, T.: Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století I. Univerzita Pardubice 2003, s. 14.

² Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dítě? Dítě ve věcích devatenáctého století. Praha 2006, s. 8.

³ Lenderová, M. – Macková, M. – Jiránek, T.: Dějiny I., s. 14.

⁴ Lenderová, M.: K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století. Praha 1999, s. 15.

⁵ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dítě?, s. 8.

dít te.⁶ V sedmdesátých letech se strhla celá vlna zájmu o dějiny dětství a žádný z historiků se neobešel bez práce Philippa Ariése. Se vznikem „erné legendy“, kdy se konaly výzkumy týkající se opuštěných a zabíjených dětí, jejich zneužívání a dětské práce. Mnozí historikové zpochybují archetyp zbožující a sebeobjetující se matky, jež vytvořilo 19. století. Během těchto let vyšly v celé západoevropské a severoamerické historiografii desítky publikací v novaných dějinách dítěte a dětství.⁷ S „ernou legendou“ se také objevila „legenda bílá“, jejíž hlavní podstatou bylo, že se o své děti staraly už matky v Nizozemí v 17. století. Svědčí o osobní kojilce, kupovaly jim hračky a snažily se jim poskytnout vzdělání. Boj mezi „ernou a bílou legendou o dětství“ skončil nerozhodně ke konci druhého tisíciletí. Byly zpochybněny některé Ariésovy hypotézy, ale na druhé straně byla oprávněně uznána tvrzení o nedostatku rodičovské lásky a zapojení dítěte do práce. Ariésova práce stále inspiruje a položila základy k dějinám mateřství, také k hotenství a technikám porodu.⁸

Velice inspirativní jsou některé práce z francouzské dílny „nové historie“ a rozsáhlá monografie německé historičky Evy Labouvieové *Andere Umstände. Eine Kulturgeschichte der Geburt* z roku 1998. Zabývá se obdobím mezi 16. a 19. stoletím. Svě výsledky z historickodemografického a antropologického výzkumu posouvá na okraj kulturních dějin.⁹ Nepehlédnutelné a nejucelenější jsou dvě encyklopedie a jedna dvoudílná syntéza, všechny tyto tituly jsou nepostradatelné k dějinám dětství. V roce 2004 vyšla *Encyklopédia of Children and Childhood in History and Society*, jejíž redaktorkou byla Paula S. Fassová. Tato práce se zabývá dějinami rodinných vztahů v oblasti anglosaské.¹⁰ O něco staršího data je dílo *Les grands événements de l'histoire des enfants*, vydané roku 1995 editorkou Nadeijou Laneyrieovou-Dagenovou, ovlivněno frankofonním prostředím. Vnuje se problematice dětství v „dlouhém trvání“. Ať už syntéza dějin dětství, vydaná roku 1998 v Paříži, jejíž autory jsou historici Ital Engel Becchi a Francouz Dominique Juli, se jmenuje *Histoire de l'enfance en Occident*.¹¹

⁶ Lenderová, M.: Křehčí, s. 17.

⁷ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 9.

⁸ Tamtéž.

⁹ Tamtéž.

¹⁰ Tamtéž, s. 10.

¹¹ Tamtéž.

V českém prostředí nemá bádání o d tství a rodin žádnou tradici. Histori tí demografové se p evážn v novali bádání o rodin , zkoumali d tskou natalitu a mortalitu, ale chyb li historici mentalit. Pokud jde o d jiny d tství a d jiny mate ské lásky, dosavadní stav bádání neumož uje stanovit kone né záv ry a vyjád it se k problematice mezi „ernou“ a „bílou“ legendou také nem že. D jiny d tství úzce souvisí s d jinami rodiny, proto d ležitým pramenem k jejich rekonstrukci jsou matriky, prameny kvantitativního a sériového charakteru. Informace, které poskytují jsou jednozna né, ale to se nedá íci o dobové odborné literatu e právnické, léka ské, pedagogické a náboženské. Jedine nými prameny pro sestavení d tství v minulosti jsou prameny etnologické, literární, prameny osobní povahy, vzpomínek, deník , zápisník , korespondence a p edevším prameny ikonografické a hmotné.¹²

Mezi p ední eské medievalisty zabývající se d jinami d tství, pat í Noemi Rejchrtová, Martin Nodl a Božena Kopíková. D ležité výsledky výzkumu jsou patrné v období raného novov ku v problematice rodiny, vztahu mezi manželi, mezi rodi i a d tmi i d jinami smrti v etn d tské. Období 19. století a sociální problematice se v nují Jana Machová a Ji í Mat j ek. V posledních letech se da í výzkumu d jin d tství na Fakult filozofické Univerzity v Pardubicích pod vedením profesorky Mileny Lenderové.¹³

S d jinami d tství úzce souvisí p íchod dít te na sv t a tedy d jiny porodnictví a porodnictví babí ek. Léka ské studie a lánky vycházely v souvislosti s d jinami eského léka ství od období první republiky. Vybrané materiály i ze zahrani ních knihoven nashromáždil profesor léka ské fakulty Univerzity Karlovy Antonín Doležal v publikaci *Od babictví k porodnictví*.¹⁴

Se vznikem moderní eské pedagogiky vznikla také rozsáhlá literatura k vývoji eského školství v rakouské monarchii na jedné stran a na druhé s rozmachem nacionalismu. Další aspekty d jin d tství nemají v bádání tém žádnou základnu, týká se to zejména „kulis d tství“ (hra ky, d tské oble ení a nábytek), dále prom n postoj k dít ti (strach ve výchov), puberty a traumatizujícího d tství.¹⁵

Jaká je podstata d tství a kdy dostalo mate ství a d tství konkrétní obsah? Dalo by se íci, že teprve druhá polovina 18. století byla k d tství naklon na, dokládá to

¹² Lenderová, M.: D jiny I., s. 15.

¹³ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné d tství?, s. 11.

¹⁴ Tamtéž.

¹⁵ Tamtéž.

zájem státník , léka , pedagog a ekonom . Ten spo íval na popula ním vývoji a samotné výchov dít e. D ležitý byl fakt, že se zm nil intimní prostor rodiny, a to na rodi e a d ti. Vztah dosp lých k d tem podnítil zájem o kladené investice do dít e jak po stránce materiální, tak citové. Nové pojetí d tství p edznamovalo pedagogické dílo Rousseauova Emila v roce 1762.¹⁶ Také v rakouských zemích vznikly moderní pedagogické spisy a první pedagogické asopisy.

Spole ný názor všech byl takový že, d tství je obdobím p echodovým sm ujícím k dosp losti a bytost je v tomto ase mimo ádn vnímavá a tvárná. Zdá se, že 18. století skute n k objevu d tství došlo, ale cílená pozornost na dít e je vedená až v pr b hu 19. století, kdy dít e je nad jí rodiny a v eském prost edí také nad jí pro formulující se moderní národ.¹⁷

¹⁶ Lenderová, M. – Macková, M. – Jiránek, T.: D jiny I., s. 15.

¹⁷ Tamtéž.

1.2 Narození dítěte

1.2.1. Těhotenství

Narození dítěte je v dnešní době mimořádnou a radostnou událostí pro celou rodinu. Mnohdy je jediným, vzhledem k plánovanému rodičovství, přímým porodem. Dnešní budoucí maminka si může vybrat, kde chce rodit a jakým způsobem, je pod dohledem zkušených odborníků. Snahou je minimalizovat porodní bolesti a ještě před samotným porodem probíhá nejen lékařská, materiální a také psychická.¹⁸ Není to tak dávno, kdy porod dítěte na světě byl událostí velice riskantní a nejistou jak pro matku, tak i pro dítě. Na druhé straně vzhledem k velkému počtu dětí v rodinách byl porod vcelku běžnou událostí a samozřejmostí, bohužel docházelo k častému úmrtí matky a dítěte.

První dítě se narodilo obvykle do jednoho roku po svatbě. K regulování počtu dětí příliš nedocházelo, pouze byla rozšířena víra, že kojení chrání proti dalšímu porodu.¹⁹ V Evropě devatenáctého století se stalo mateřství vrcholem života ženy. Bylo důkazem její ctnosti a jejího naplnění. Mateřství se od vdané ženy očekávalo a neschopnost počít považovala společnost vždy za problém ze strany ženy. Nabídka žen apelovala, aby si alespoň našly práci jako guvernanky či ošetřovatelky. Péče o děti jim měla mateřství částečně vynahradit. Mateřství zajišťovalo zařazení mezi ostatní ženy, bylo zárukou určitého postavení a zároveň vnímáno jako jistota do budoucnosti.²⁰ Na mateřství jako na něco zcela přirozeného se začalo nahlížet v 18. století ve Francii. O století později je vnímala společnost jako práci vyžadující celodenní nasazení, které nelze kombinovat s prací pro výdělek. Jedním z důvodů této změny byl posun úlohy ženy-matky na ženu-obanku a stal se základem republikánských a feministických požadavků.²¹

Porod dítěte na světě a okolnosti okolo samotného aktu patří mezi přechodové rituály. Ty existují od nepaměti a většina společností je velmi dopodrobna zpracovaná.

¹⁸ Lenderová, M. – Macková, M. – Jiránek, T.: Dějiny I., s. 15.

¹⁹ Vojancová, I.: Od svatby ke kolébce. Pardubice 1995, s. 14.

²⁰ Abramsová, L.: Zrození moderní ženy. Brno 2005, s. 102.

²¹ Tamtéž.

Vždy se zrodil nový lov k, len ur ité skupiny, který získal sociální totožnost. S nástupem osvícenství dochází k nahrazení rituál „rozumnou“ praxí, která se snažila k ehký novorozenecký život uchránit a zachovat. S medializací a profesionalizací porod jsou zbytky rituál odsunuty do sv ta pov r, úsloví a p ísloví.²²

Narození dítěte bylo doprovázeno například pov rami. Pokud se jednalo o t žký porod, p íkazovala porodní bába, aby se v dom odemkly všechny zámky a rozvázaly všechny uzly. Tyto pov ry se tradovaly až do po átku 20. století. *Když se dítě narodilo, m lo se mu t íkrát bouchnout na hlaví ku, aby nebylo lekavé. Pokud se narodil chlapec, m la se voda z první koupele vylít na zelený drn, aby byl chlapec zdravý a p kn rostl. Když se narodilo d v átko, m la se voda vylít pod jablo ový št p, aby rostlo do krásy.*²³ V bec nejstarší praktika p íkazovala nevylévat vodu z první koupele na kámen nebo holou zem, nýbrž na trávu. Lidová víra byla p esv d ená o zmrtvující moci neživých p edm t .²⁴ Když se narodilo dítě s n jakou viditelnou vadou, v ilili naši p edci, že se matka v požehnaném stavu lekla a v n em se „zhlídlá“, proto se m ly t hotné ženy vyst íhat každého leknutí.²⁵

Jak rozpoznala žena, že je v požehnaném stavu? Snad nejb žn jším ukazatelem byly odjakživa pr vodní jevy jako bolesti hlavy, závrat , zvracení, bolest v podb íšku, st ídání nálad, nezvyklé „chut “, bolesti a tvrdnutí prsou. Teprve od druhé poloviny 19. století bylo možné s ur itostí diagnostikovat patrný pohyb plodu a slyšitelnost srde ních ozev. Ve stejném období byli léka i a babi ky schopni ur it termín porodu podle data poslední menstruace. Skute ností však bylo, že si mnohdy žena nebyla schopná datum poslední menstruace vybavit.²⁶

T hotenství ženy bylo ozna ováno r znými opisy jako „chodit s out žkem“, „být v nad jí“, „být v požehnaném stavu“, „být široká“ i „samodruhá“. Mnohem drsn jí se vyjad ovali o t hotné žen v d lnickém prost edí - „je nafasovaná“, „zkrachovaná“, „je nacpaná, naditá“ nebo „našt kal jí do boudy“.²⁷ Zejména lidová víra nabádala budoucí maminky, aby se vyvarovaly umývání oken a lí ení chalupy (aby se žen nenarodilo chlupaté dítě), v šení prádla (dítě by rostlo vysoko do nebe), návštěvy

²² Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné d tství?, s. 19.

²³ Vojancová, I.: Od svatby, s. 15 – 16.

²⁴ Petrá , J.: D jiny hmotné kultury II/2. Praha 1995, s. 152 – 153.

²⁵ Vojancová, I.: Od svatby, s. 16.

²⁶ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné d tství?, s. 34.

²⁷ Navrátilová, A.: Narození a smrt v eské kultu e. Praha 2004, s. 36.

mrtvého nebo h bitova (dít by bylo slabé, bledé a brzo by zem elo). T hotná matka nem la také nic ukradnout, jinak by i dít kradlo, nesm la se dívat na m síc, nebo by bylo nám sí né atp.²⁸ Práh mezi pov rou a rozumovou složkou není zcela patrný, n která z pov r totiž zachytila pozitivní zkušenost a neškodila.

Jakmile žena zjistila, že je v jiném stavu, m la o sebe více dbát, dávat na sebe pozor a vyvarovat se namáhavé práci. Tyto zásady mohly respektovat ženy ze zámožného m š anstva a šlechtického prost edí. Do poslední chvíle t žce pracovaly ženy d lník , emeslník a sedlák , které se mnohdy net šily ani mužova respektu. Jinou pozici m ly ženy v aristokratickém prost edí a ve vyšších st edních vrstvách, kde se o ekávaný potomek m l stát pokračovatelem rodu. Aby dít náležit rostlo, k tomu pot ebovalo vydatné potraviny, jak dodává Josef Pe írka ve svém *Domácím léka i. Matka musí p im ený pokrm požívatí, aniž by sí kdy žaludek p ecpala; nadýmavého a t žkého jídla má se chrániti, vodu, mléko a dobré pivo m že píti*. A dále dodává, *že dobre vychovanou ženu p emohou „choutky po nep im ených v cech“*. A více rozvádí, jaké innosti jsou pro budoucí maminku nebezpečné. *Aby dít v l n mate ském k úrazu nep išlo, musí se žena chrániti tla ení na život, uhození, b hání, skákání, prudkého tan ení, erstvého b hu po schodech, nesmí nositi a zvlášť zdvíhati t žké v cí, nesmí se náhle shýbati, dlouho na bobě ku sedati, ramena do výšky natahovati, po kamenitých cestách se voziti, potratily ženy po sílném kýchnutí neb prudkém zasmání a to zvlášť v prvních t ech m sících t hotenství.*²⁹

V tšina léka 19. století varovala p ed sexuální aktivitou t hotných. A aby z stala žena p itažlivou i po porodu, radili natírat b icho a bederní ást zad ko alkou, tím se m lo p edejít vytvá ení stryjí.³⁰ Doporu ovali také voln jší oble ení. T hotenská móda slušivá a promyšlená je v eském prost edí známa až na konci 19. století, kdy se objevilo v prvních eských módních žurnálech „oble ení pro mladou paní“. Speciální t hotenský oblek nemá dlouhou tradici, móda inspirovaná anglickým vzorem na p elomu 18. a 19. století byla m nící se postav naklon ná. Byly to šaty bez korzetu, stažené pod adry a s na asenou sukni. Šat m, které p inesl výmarský asopis *Journal des Luxus und der Moden* pod názvem „*Eine junge deutsche Dame in Halb-Anzuge*“ i „*Eine junge Dame in neusten englischen Anzuge*“, byl ale brzy korzet, který pevn

²⁸ Tamtéž, s. 39.

²⁹ Pe írka, J.: Domácí lékař . Praha 1886, s. 62.

³⁰ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné d tství?, s. 37 – 38.

stla il pas, navrácen.³¹ Na p elomu padesátých a šedesátých let se poprvé objevily šaty ú elové pro t hotenství. Autorem byl pa řížský krej í anglického p vodu Charles-Frédéric Worth, krej í francouzské císa ovny Evženie. Oblibu si však nezískal.³² Jsou známé p ípady, kdy se snažily t hotné ženy skrýt b íško pod korzetem tak, že vážn ohrozily zdravý vývoj plodu. S mnohými takovými p ípady se setkala léka ka Anna Bayerová, která budoucím matkám vysv ttila škodlivost korzetu a nasadila lé bu - sedací koupel, lehkou stravu, pohyb na erstvém vzduchu a hlavn volný od v.³³ Šn rova ky se ženy nerady z íkaly a z stal v jejich šatníku až do první sv tové války.³⁴

Problémem u t hotných byla osobní hygiena, která zdaleka do poloviny 19. století nebyla ješt samoz ejmostí. V podv domí lidí p etrval názor o škodlivosti astého mytí a v p íru kách léka i naopak doporu ovali, *t hotné mají denn brátí koupel sedací v první polovici t hotenství, po ínajíce 30° C, po p t minut za lehkého t ení života a dolévání studené vody až na 24 – 20° C. Po tom nutno dob e osušiti a zah átí se. Nastane lehkost a pocit p íjemný a docílíme tím i oné istoty, která nezbytna jest pro porod normální; jediným vykoupáním v posledním okamžiku ovšem docíliti se toho nedá.*³⁵

Mnoho žen se za své rostoucí b íško v období t hotenství styd lo. V požehnaném stavu, pokud to jen šlo, nevycházely a vy kávaly v domácím prost edí na onen okamžik porodu. P esto n kte í auto i do posledních desetiletích 19. století nabádali omezit společ enský život, vyvarovat se „radovánkám, zábavám jakéhokoli druhu“, z íci se „divadla, zvlášt pak smutnoher, rozechvívajících a zarmucujících“. Nedoporu ovalo se ani cestování a tanec.³⁶

³¹ Tamtéž, s. 39.

³² Tamtéž, s. 39 – 40.

³³ Bayerová A.: Žena léka kou. Léka ská kniha, v novaná pé i o zdraví a lé b nemocí se zvláštním ohledem na ženské a d tské nemoci, pomoc ku porodu a ošet ování dítek. Dle MUDr. A. Fischerové-Dückelmannové zpracovala MUDr. Anna Bayerová. Praha 1907, s. 452.

³⁴ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné d tství?, s. 40.

³⁵ Bayerová, A.: Žena léka kou, s. 455 – 456.

³⁶ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné d tství?, s. 42.

1. 2. 2. Porod

Dnešní doba se snaží všemožnými prostředky porodní útrapy zmírnit, ale po celé 19. století platilo, že jediným Bohem je zodpovědný za to, zda-li se dítě narodí zdravé, mrtvé nebo nemocné, jestli přežije rodička nebo zemře. Na druhou stranu se jeví 19. století jako klíčové z hlediska medikalizace porodu, hygienických zásad při porodu, racionalizuje se péče o kojence, prosazuje se ohební, přibývá populárně naučných spisů o hotnou, kojence a malé děti. Velká pozornost je soustředěna na mateřství, hotenství a péči o malé děti se věnují také duchovní. Přitom uvidíme lásku péče o kojence je známa už ve starověké společnosti a ve středověkých a náboženských traktátech³⁷.

Odepnání byly porodní bolesti neodmyslitelným atributem porodu.³⁸ Ten byl prodevším záležitostí žen. V každém případě přitom pomáhaly sousedky a porodní báby, přítomnost lékaře je běžnější až v 18. století. Muži v domě byli zúčastněni při porodech v tšinou vyloučeni. Manžel měl být přítomen pouze tam, kde bylo potřeba využít jeho síly, například když žena rodila na jeho klín.³⁹ Ženy zřejmě zaujaly polohu, která jim byla pohodlná; stály nebo dleply si klečely, zatímco ostatní je podpíraly.⁴⁰ V 19. a počátkem 20. století je běžnější tento způsob. Rodičku položili na rovinu, hlavu podložili tak, aby si bradou stlačila krk a nevytlačila si „vole“. V těžších případech jí podložili kříž polštářem, pytle a hadry.⁴¹

Porod provázely po staletí zvyky, pověry a úsloví a porod je také reflektující významný odlovací rituál. Důležitý byl aspekt zdravotní – hygienický a právní, aby bylo dítě zdravé, silné, úspěšné a hezké.⁴² Mezi praktiky, které měly pomoci při překonávání bolesti patřily porodní pásky. Ty souvisely s různými talismany, amulety („Kindbettbriefchen“)⁴³, tajemnými známkami a symboly. Byla jim přiřazována ochranná

³⁷ Lenderová, M. – Macková, M. – Jiránek, T.: *Dějiny I.*, s. 15.

³⁸ Lenderová, M. – Rýdl, K.: *Radostné dětství?*, s. 42.

³⁹ Dülmen van R.: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století)*. I. *Dětství a mládí*. Praha 1999, s. 85.

⁴⁰ Abramsová, L.: *Zrození*, s. 111.

⁴¹ Navrátilová, A.: *Narození*, s. 48.

⁴² Lenderová, M. – Macková, M. – Jiránek, T.: *Dějiny*, s. 15.

⁴³ Lenderová, M. – Rýdl, K.: *Radostné dětství?*, s. 44.

moc. V podobě pásek, stužek a nití si je lidé vážali a ovinovali kolem těla, chránily je před nemocemi i smrtí.⁴⁴ Všeobecně rozšířené bylo zavěšování svatých obrázků na lože rodiček, zejména obrazu Panny Marie (u křesťanských národů považované za nejmocnější ochránkyni rodiček). Vedle ní se také vyzývala sv. Anna nebo Markéta. Magická víra v Písmo svaté vedla rodičky ke kladení modlitebních knížek pod polštář. Rodiče se také před porodem odvíkávaly křesťanské modlitby. Babka jí udělala kříž na čelo, třebaž obešla postel a říkala. „*Já bába po Bohu, co mohu, pomohu, co nemohu, ponechám Pánu Bohu.*“⁴⁵ Vedle těchto praktik se dále všíl v lehký a snadný porod, když dávali rodičce napít sv. cenné vody nebo vody, v níž rozmíchali utlučené vejce nebo skořápky. Dále se těhotné doporučovala rozumná fyzická zátěž, kterou stejně musela budoucí maminka vykonávat.⁴⁶

Porodní rituály měly za cíl znovu zařadit ženu do společnosti, k níž patřila dříve, nebo jí ve společnosti zajistit nové postavení jakožto matky, zejména šlo-li o první porod a o narození chlapce.⁴⁷ Narození bylo postupně vyloučeno z prostoru, který mu tradičně společnost vymezovala v rodinném a komunitním životě, v magických rituálech. Tvořilo běžný jev a součást každodennosti. Později bylo přesunuto do prostoru lékařského, kde se zmedikalizovalo porodnictví a to vše přispělo k lepší péči o ženu a dítě.⁴⁸

Bezbolestný porod si ještě v druhé polovině 19. století nedokázali lékaři představit. Podávat ale mohli utišující léky. Kvůli těsnému porodu však přízvání nebyli. Porodní babičky, které nechybly v těsnou uštinou u žádného porodu, se snažily pomoci rodičce podáním silné kávy, horkého čaje, vody a heřmánkového čaje, klystýrem i vlažnou sedací lázní.⁴⁹

Do poloviny 19. století se před porodem používalo těžkých porodních stolic viz obr. 12, které po staletí nosila bába s sebou. Ve stejné době se ustálila poloha dorzální, která nutila matku k pasivitě a aktivitu přenechávala všem, kteří jí pomáhali. Jelikož se porody odehrávaly v domácím prostředí viz obr. 25, připravily si v těsnou budoucí matka

⁴⁴ Navrátilová, A.: Narození, s. 46.

⁴⁵ Tamtéž, s. 47.

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ Gennep van A.: Pechodové rituály. Systematické studium rituálů. Praha 1991, s. 46.

⁴⁸ Tinková, D.: Vnemocná žena. Žena a mateřství v lékařském myšlení na prahu moderní doby. Dějiny a současnost, 1/2004, s. 11.

⁴⁹ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 44.

obstarala sama. Vybrala vhodné místo v pokoji, aby bylo isté, sv tlé a klidné. Nechyb l ani pot ebný nábytek, pevná postel s nepromokavou podložkou.⁵⁰ Žena rodila v tšinou v košili, do první poloviny 19. století se nosil ješt no ní epe ek. P i prvních porodních bolestech, bába ovázala rodi ce obinadlem nohy, pokud doty ná m la k e ové žily.⁵¹ Bába m la zjistit polohu plodu a uvážit, jestli porod zvládne sama, nebo zda-li se má p ivolat léka . Podle Josefa Pe írky má bába p ed porodem *pokoijn sed t a ekat, rodi ku laskavými slovy t šit a napomínat k trp livosti a vychází-li plod na sv t, má ho vzít pod ochranu svou, š ru podvázat, a plod zatím uložit. Kdyby l žko brzy nešlo, rozumn je má vzítí a p i tom pozor dáti, není-li p irostlé, pak má opat ití rodi ku a dít koupat.*⁵² en k Zýbrt doporu uje: *Když se dít narodí, tehdy má se mu pupek na prst zdýlí od b íška konop ní, ale ne hedvábími zavázati, však ne velmi zatáhnuti, ani také ne málo.*⁵³

Po porodu bylo dít vykoupáno, teple zavinuto a dáno do kolébky nebo postýlky. Bába nadále setrvala u l žka a sledovala matku, zda-li nenastaly obtíže. Zkontrolovala porozené l žko, jinak podle pot eby p ivolala léka e.⁵⁴ Po porodu matka odpo ívala, mohla n co malého pojít a doporu ovalo se nejdéle do deseti hodin po porodu poprvé kojít.⁵⁵ Nebezpe í pro rodi ku p edstavovala hore ka omladnic (slovo „omladnice“, též „koutnice“ i „ouvodnice“, bylo synonymem slova „šestined lka“), zp sobená neodborným vedením porodu a vlivem špatné hygieny.⁵⁶ Ješt v polovin 19. století se v ilo, že je tato nemoc nakažlivá.⁵⁷

Ochranným, blahonosným se stal rituál první koupele, která nebyla pouze koupelí s hygienickým úkonem, ale nesla i ob adní znaky. První koupele se mnohdy ú astnily d ti z celé vsi a po ádala se hostina, „vínek“ i „smývánky“. První koupel dít te byla spojována s úkony, jejichž cílem bylo zabezpe it dít ti ochranu, zdraví a

⁵⁰ Tamtéž.

⁵¹ Tamtéž.

⁵² Pe írka, J.: Domáci léka , s. 64.

⁵³ Zíbrt, .: Staro eská t lov da a zdravov da. Praha 1924, s. 99.

⁵⁴ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné d tství?, s. 45.

⁵⁵ Šimsa, J.: P írodní lé ba a domácí léka . Praktický populární popis všech metod p írodolé ebných, fysikálních a dietetických, dále popis nemocí, jejich p í in, jak jim p edcházeti a jak je osv d enými domácími prost edky lé iti I, II. Praha 1923, s. 483.

⁵⁶ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné d tství?, s. 52 – 53.

⁵⁷ Hore ka omladnic. asopis léka eských pro léka e, ranhoji e a lékárníky 18, 1862, s. 35.

š astnou budoucnost.⁵⁸ Do vání ky s vodou se vkládaly p edm ty, které m ly v p edstavách lidu izola ní a ochrannou funkci. Nap íklad žitná nebo rezná sláma, aby chlapec dob e hospoda il a d v átko m lo dlouhé a lesklé vlasy. Hoch m se dávala do koupele s l a železo, což jim m lo p inést rozum a sílu. Kmín a fenykl m ly zp sobit pokojný spánek, šípková r že ervené tvá e a podobn .⁵⁹

Pupe ní pahýl m l prý magickou moc, a když odpadl, pov ra pravila si jej uschovat, jedin tak bude dít zdravé. O i dít te byly po porodu ošet eny istou vodou nebo vodou borovou. P i opruzení se na postižená místa sypal prášek z léko ice nebo fialkového ko enu, od po átku 20. století se za al používat na zásyp mandlový olej nebo lanolin. D tská kosmetika se m nila k lepšímu a p ipravovaly se zásypy ze semínek plavun , pozd ji z rýžové i pšeni né mouky.⁶⁰ Také koupání novorozence se v pr b hu 19. století stalo samoz ejmostí. Jan Šimsa doporu uje mladým maminkám *v novatí zvláštní pé i p i mytí všem záhyb m kožním, tak na kr ku, kde bývá zvrácené mléko p ischlé, dále v podpaží a pak mezi noží kami a kolem itního otvoru. Dít položí se na pe inku, na které je prost ena nepromokavá podložka, na to se dá istá plena a potom istou plenou, smo enou v teplé vod a namydlenou se na zmín ných ástech umyje, pak osuší, zapráší v záhybech rýžovým zásypem. Dokud není pupe ník odlou en viz obr. 13, nesejme matka obvazu pupe ního.*⁶¹ Zbytek pupe níku v tšinou odpadl pátý až sedmý den po porodu. Postižené místo se m lo zasypat dermatolem, p ikrýt kouskem istého plátna a p evázat pupe ním obvazem.⁶²

Na koupání posloužila plechová nebo d ev ná vání ka, která m la být vždy ádn istá a nem lo se v ní prát špinavé právo, jinak by mohly ne istoty proniknout do pupíku. Voda ve vání ce se m ila teplom rem a p esáhnout nesm la 28° C. Na dno se prost ela plena a jiná už byla namo ená a namydlená.⁶³ Tou se celé dít omylo, ádn osušilo, poté obléklo do košilky a položilo do pe inek postýlky nebo kolébky viz obr. 15.

⁵⁸ Tamtéž, s. 102.

⁵⁹ Navrátilová, A.: Narození, s. 103.

⁶⁰ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné d tství?, s. 94 – 95.

⁶¹ Šimsa, J.: P írodní lé ba, s. 498.

⁶² Tamtéž.

⁶³ Tamtéž, s. 499.

1. 3. Šestined lí

Po porodu nastalo období, v němž byla rodilka pokládána za „neistou“, odloučena od ostatních a nucena podrobovat se nejrozsáhlejším omezením. Toto období trvalo šest týdnů a lidé ho považovali za mimořádně nebezpečné. Matka podléhala přesně vymezeným normám chování. V jejich základu nacházíme kodexy ochrany rodilky a novorozence před neblahým působením „zlých sil“. Dokud se rodilka nezúčastnila o istného rituálu, byla podle tradic představena neustálému nebezpečí.⁶⁴ Do té doby žila i s novorozencem izolovaná lůžku v koutku svatnice, odděleném koutní plachtou, koutnicí.⁶⁵ Ta bývala vyšitá červenou nití, barvou krve a života, barvou chránící před uhrnutím, jak dokládají od středověku ikonografické prameny.⁶⁶ Z hlediska funkce bylo zahalení lůžka velice praktické, hygienické, estetické a matce umožnilo dostatek soukromí, klidu a odpočinku. Vedle užitečné funkce představoval kout posvátný prostor, poskytoval bezpečí a ochranu.⁶⁷

Až do církevního úvodu šestinedělky s novorozencem v kostele se věřilo, že její přítomnost na poli, ve vsi a všech veřejných místech může přivodit bouři, krupobití, povodeň, požár, úhyn dobytka, neúrodu i jiné katastrofy nejen v obci, ale v celém kraji.⁶⁸ Izolace se vztahovala také na celou škálu činností a předmětů, na které mohla působit svou škodlivou moc. Šestinedělka neměla prátkat a všíhat prádlo, chodit pro dřevo, péct chleba (byl by ho křý) a dlat cokoli z mouky. Všechny věci, kterých se nedělka dotkla, přinášely lidem smůlu. Komu by něco ušila, stihlo by ho neštěstí. Udeřila-li někoho šátkem, do roka zemřel.⁶⁹ „Neisté“ síly nad ní ztratily moc teprve s úvodem a vstupem do společnosti. Sejmutím koutnice po šesti týdnech se z lůžka nedělky stalo zase lože manželské.⁷⁰

⁶⁴ Soukupová, L.: Lůžko a postel. In: Pocta Josefu Petráčovi. Práce Historického ústavu AV. Miscelanea C – 4. Praha 1991, s. 125.

⁶⁵ Navrátilová, A.: Narození, s. 106.

⁶⁶ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 46.

⁶⁷ Navrátilová, A.: Narození, s. 108.

⁶⁸ Tamtéž, s. 110.

⁶⁹ Tamtéž, s. 112.

⁷⁰ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 46.

Skutek totiž ovšem bylo, že nevládla po porodu skoro nikdy šest nedl v „kout“ neležela. Obvykle odpovídala jen týden, nejvýše dva, mnohdy musela již druhý nebo třetí den vstát a zastávat své povinnosti. Odstrašující je veta, která zaznívala při pohledu na povinnosti tehdejší ženy a to, že si odpovídá jen v koutě a v hrobě.⁷¹ Kvůli nedostatku odpovídajícího trpěly ženy krátce po porodu nejrozličnějšími nemocemi a nevládla umíraly.

Nejvýznamnější pozornost byla věnována šestinedlci v oblasti jídla, kterého se jí v tomto období hojně dostávalo zpravidla od příbuzných a sousedek. Ty se jí snažily pomoci od každodenní práce. Věřilo se, že vydatná strava rychleji ženu zotaví a zajistí dostatek mateřského mléka.⁷² Často se stávalo, že byla šestinedlka nerozumně přejímána a v jejím jídelníčku nechyběly koblihy, buchty, cukroví, kořalka, polévka a bílé maso. Všeobecně však vrozená šetrnost a střídmost, leckdy i skromné poměry, nedovolovaly podobné výstřelky, a proto dárky do kouta znamenaly kladný přínos.⁷³ Tehdejší lékařská literatura doporučovala podávat matkám v prvním týdnu po porodu ovoce, mléko, vyvarovat se naopak chlebu, masu a kávy. Zato vlažné klystýry měly dopomoci k normálnímu zažívání.⁷⁴

Lékaři upozorovali laickou i odbornou veřejnost na dodržování alespoň týdenního klidu pro šestinedlku, aby měla v domě dostatek svobody, čerstvého vzduchu a hlavně čistoty. *Posloucháme-li, co se vypráví o těžkém šestinedlci, tu se podíváme, jaké panují názory o tom, čeho šestinedlce třeba a co by jí mohlo uškodit. A to i v rodinách, v kruzích takzvaných vzdělaných. Mimovolně se ocitneme ve stědovku, v nízké, tmavé jizbě se špatným vzduchem, šestinedlka zahrabána pod kupou peřin, potom se jí jen šetrně. A proč? Jenže první vzduch a omýtí jí celou, to by byla její jistá smrt! Tak tomu bývá i dnes!*⁷⁵ Takto hodnotí situaci lékařka Anna Bayerová (česká lékařka, která absolvovala lékařskou fakultu v Bernu roku 1881)⁷⁶ a dále dodává, že *není období šesti nedl nemocí, ale klidu, kdy si má zdravá šestinedlka dostatek na odpovídání a být v klidu.*⁷⁷ Po porodu měla bába přestlat postel, případně přemístit

⁷¹ Navrátilová, A.: Narození, s. 108.

⁷² Úlehlová – Tilschová, M.: Česká strava lidová. Praha 1945, s. 392.

⁷³ Tamtéž, s. 393.

⁷⁴ Bayerová, A.: Žena lékařkou, s. 489.

⁷⁵ Tamtéž, s. 489.

⁷⁶ Polišínský, J. – Ostrovská, S.: Velké a malé ženy v dějinách lidstva. Praha 2000, s. 167.

⁷⁷ Bayerová, A.: Žena lékařkou, s. 489.

matku na jiné l žko a p evléknout ji. Dále m la sledovat, zda-li žena nekrvácí.⁷⁸ V 19. století se také opustilo od nesprávného domn ní, že je spánek po porodu nebezpe ný.⁷⁹

Porodní bába m la z stat u ženy t i až ty i hodiny po porodu a kontrolovat její zdravotní stav, v p ípad nutnosti p ivolat léka skou pomoc. B hem prvního týdne docházela bába dvakrát denn , a v dalším týdnu sta ila už jen jedna návšt va. Pokaždé matku prohlédla, vyšet ila a ošet ila. Doporu ovala se také sedací koupel, omývání rodidel dezinfekcí, he mánkem, p íkládání obklad ze „spa eniny“ z he mánku, mate ídoušky, šalv je a melasy.⁸⁰ Aby se zpevnila b išní st na, která se v t hotenství povolila radili léka i, použít pás, kterým se m lo b icho stáhnout, pro tížený ú inek se m l pás nosit celý den.⁸¹

Také se doporu ovalo, aby se dít nenechávalo dlouho bez mléka, p iloženo k prsu m lo být nejdéle deset hodin po porodu. O mate ském mléce, nejlepší strav pro novorozen píše Josef Pe írka. *Také jsou mnohé choulostivé ženy, které se bojí kojít, anebo jen proto, aby se dle mody ídily, berou d tem kojné. To je zbyte ná a škodlivá v c. Jedna pani ka, od které jsem chlape ka vzal, m la d íve dv hol i ky a ku každé kojnou. Já však jsem jí radil, aby sama kojila; ona m poslechla vzdor k íku a zrazování tetí ek a kmot í ek a hle! Chlape ek je jako rys, nejkrásn jší a nejjadrn jší dít v celém m st , kde jsem d íve byl.*⁸² Na za ínající laktaci m la dohlížet porodní bába. Bradavky bylo t eba ádn omývat kouskem vaty s p eva enou vodou, 3 % borovou vodou, francovkou í karborovou vodou.⁸³ M la-li žena p ebytek mléka, odebírala je do zvláštních „sacích sklenic“, které bylo možné zakoupit v drogeriích a lékárnách. V p ípad úmrtí novorozence se m la babi ka postarat o rychlé zastavení laktace – podvázat a obalit prsa teplým flanelem a t sn je stáhnout širokým pruhem látky. Stejn postupovaly matky, jejichž d ti dostaly kojnou.⁸⁴

⁷⁸ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné d tství?, s. 46 – 47.

⁷⁹ Šimsa, J.: P írodní lé ba, s. 485.

⁸⁰ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné d tství?, s. 47.

⁸¹ Šimsa, J.: P írodní lé ba, s. 483.

⁸² Pe írka, J.: Domáci léka , s. 64.

⁸³ Šimsa, J.: P írodní lé ba, s. 484.

⁸⁴ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné d tství?, s. 47 – 48.

1. 4 K est, k tiny a výb r jména

Specifickým zp sobem p ijetí dít te do spole nosti byl k est, kterým bylo novorozen z baveno d di ného h íchu a ud lena mu Boží milost. T mito základními podmínkami mohlo dít p ejít do spole enství církve. K est byl také aktem ur itého spole enského uznání, potvrzením statusu rodiny a sounáležitosti s domovem. Vymezoval narozenému dít ti vlastní prostor rodného domu a domovské obce.⁸⁵ Byl nejd ležit jší z p echodových rituál , souvisel s narozením dít te. Teprve pok t né dít se stalo lánkem k es anského spole enstva. Zem elo-li dít d íve p edtím než sta ilo být pok t no, v ilo se, že mu bude odep en život na onom sv t .⁸⁶ Aby k této události nedocházelo, p ipoušt la církev možnost nouzového k tu kýmkoliv a oby ejnou vodou.⁸⁷ Proto se stávalo zejména u slabých d tí, že porodní babi ka provedla nouzový k est sama. Také bylo snahou, aby se dít dostalo mezi k es any co možná nejd íve po porodu. *Se k tem se tedy neotálelo. Kmot i se dostavili oby ejn již druhého dne po narození a v pr vodu otce dít te a porodní báby se k est odbýval.*⁸⁸

V aristokratickém prost edí p edstavoval k est významnou spole enskou událost, která od konce 18. století nabývala na intimit . Zvaly se na k tiny rodinní p íslušníci, p íbuzní a významné osobnosti, proto samotná doba mezi narozením a k tinami byla dlouhá. U st edních vrstev se k tilo v tšinou jeden až t i dny po narození.⁸⁹ V d lnických rodinách se konal k est nejpozd ji do týdne. Také bylo ásto zvykem uspíšit k est z obavy, aby dít nezem elo jako „nek t átko“ nebo „pohan“. To platilo u d tí slabých, kterých se v d lnických rodinách rodilo nejvíce. D lnické d ti k til z ídkakdy fará , ale zato velmi ásto první nebo druhý kaplan.⁹⁰ Potomky zámožných rodin k tilo vysoce postavení duchovní a v panovnické rodin arcibiskup. Národn uv dom lé kn ze vyhledávaly eské vlastenecké rodiny.⁹¹

⁸⁵ Navrátilová, A.: Narození, s. 74.

⁸⁶ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné d tství?, s. 95 - 96.

⁸⁷ Navrátilová, A.: Narození, s. 78.

⁸⁸ Drobil, E.: Jiho eské dít . rty povahopisné, kulturní a národopisné. eské Bud jovice 1927, s. 69.

⁸⁹ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné d tství?, s. 96.

⁹⁰ Robek, A.: Stará d lnická Praha. Život a kultura pražských d lník 1848 – 1939. Praha 1981, s. 117.

⁹¹ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné d tství?, s. 97.

Někdy se pouze ve farním kostele viz obr. 6, ale také v zámecké kapli, kde přijímaly křesťanské děti. V měšťanských a venkovských rodinách se křesťanství dostalo rovněž do domácích prostředí, buďto v „parádní“ světnici nebo salonu, kde honosný kus nábytku nahradil oltář.⁹²

Den kdy v rodině pražského lékaře Karla Regnera, kterému se roku 1883 narodila dcera Emma vypadal takto, ... *za slunného rána, koncem měsíce srpna, vyjíždí jí od domu na Karlov náměstí fiakry do nedalekého kostela sv. Štěpána. V prvním jede pyšný otec s bílým květem v klopě světlého, letního obleku, se slavným kloboukem s pruhovanou pentlí, po jeho boku kmotr, paní stavitelová, slavnostně oděná v letním květovaném hedvábí, v krajkách a pentlích, vlajících od umně nabíraného, krajkového epce. V druhém fiakru sedí druhý kmotr, přítel otce a usmívající se dědeček Adolf Bohdasky. V třetím fiakru pak porodní babička v černých, hedvábných šatech a krajkovaném, černém epci. Na klín drží novorozeně, které se ztrácí v záplavě květin, kraječek a stužek na peřince. Vedle ní, ve světle ním, kojná. Holička je pokřtěna Emma. Po odchodu, ještě v kostele, zasune kmotr novorozenci do peřinky kožené pouzdro, skrývající pevný, zlatý náramek zdobený rytinou a řádkou z diamantů. Pro holičku až bude dospělá. Po odchodu je všechny doma opeřené vystrojené tabule s bohatou přezdobou a čekají zde další hostě.*⁹³

Od tridentského koncilu byly vedeny matriky, do nichž bylo dítě i křesťanství zapsáno. Jejich zavedení v rakouských zemích nařídila Marie Terezie roku 1770 a od vlády císaře Josefa II. se vedly v německém jazyce a pod přísnou normou. Zápisy obsahovaly jméno dítěte, rodiče, porodní báby, duchovního a jména kmotrů.⁹⁴

Velice důležitý byl výběr kmotra a význam kmotrovství. Kmotr a kmotra se stávali nejen symbolicky zástupci rodičů dítěte, ale téměř příbuznými malého kmotrance a celé rodiny. O kmotrovství rozhodovalo pohlaví dítěte – chlapec měl kmotra, děvče kmotru. Dítě dostalo jméno, kmotrovským jménem se utvrzovalo příbuzenské pouto. Platila zásada, že se nesmí kmotrovství odmítnout, a je dítě ze sebechudší rodiny.⁹⁵ Rodiče vybírali kmotry s rozmyslem, v případě úmrtí obou se měl kmotr o své kmotrance postarat. Kmotři byli vybíráni z okruhu příbuzných, známých, sousedů, spolupracovníků nebo zaměstnavatelů. Záleželo na dané lokalitě, pokud žila

⁹² Tamtéž.

⁹³ Palkosková, A.: *Životy. Osudy žen staropražského rodu*. Praha 1998, s. 33.

⁹⁴ Lenderová, M. – Rýdl, K.: *Radostné dětství?*, s. 97.

⁹⁵ Robek, A.: *Stará dělnická Praha*, s. 118.

v okolí významná osobnost, byla upřednostňována.⁹⁶ Mezi dítětem a kmotrem vznikl trvalý celoživotní vztah se vzájemnými povinnostmi a závazky. Kromě dárků do vínku se od kmotra očekávala nejvyšší výpomoc materiální po celou dobu šestinedělí. Při křtu se kmotři zavázali podílet se na výchovu kmotřenců a tak bylo jejich povinností přijít se občas na dítě podívat, sledovat jeho svátek, narozeniny a přispět nějakým dárkem o Vánocích, na Mikuláše a na velikonoční pomlázku. Při nejrušnějších příležitostech chodívaly děti ke svým kmotrům koledovat. Kmotři jim kupovali oblečení, poskytovali peníze na školní potřeby, děti jim ukazovaly svá vysvědčení atd.⁹⁷

Kmotři měli povinnost novorozence „donést a podržet“ a pak tu, dát mu nějaký věcný nebo peněžitý dárek „za povíjání“, „do peřinky“ nebo „do vínku“. Do poloviny 19. století dávali kmotři „stříbrný peníz“, podle toho jak byli majetní. V dalších desetiletích se pak stávaly peněžité dárky s věcnými.⁹⁸ Po křtu bývala doma hostina, „křtiny“ nebo „křtinky“, kterých se účastnila i širší rodina a kmotr nebo kmotra viz obr. 21. Jídelní lístek byl o křtinách rozmanitý a řídil se místními poměry. V tšinou však nechyběla tradiční slepičí polévka s nudlemi. V majetnějších rodinách se křtiny slavily bohatě, takže se hostina podobala svatebnímu hodům.⁹⁹ Často se peklo ryzé pivo jako nadívané vdolky a buchety, jako pamlsek se jedly hrozny, ořechy a jablka. Nápojem bylo domácí víno a někdy též pálené. V jednotlivých oblastech se hostina (zejména skladba jídel) lišila podle místních tradic, podle zámožnosti rodiny, i podle toho, šlo-li o první dítě, zvláště chlapce. Existovaly také rozdíly mezi vesnicí a městem, kde se křtiny obvykle odbyly slavnostnější svatbou s kávou a bábovkou.¹⁰⁰

Po ukončení šestinedělí chodila matka s dítětem na úvod. Jelikož se křesťanská matka nemohla jako „neřádná“ účastnit křtu, byl církevní úvod obřadní. Symbolickou formou se ukončila izolace ženy po porodu ve smyslu fyzickém (hygienickém), i ve smyslu sociálním a společenském. K úvodu do kostela nešla šestinedělka nikdy sama, doprovázela ji porodní babička, kmotry i další ženy. Úvod symbolizoval její přijetí do společnosti žen-matek. Žena byla oblečena do svátečního obleku „úvodnice“, do které zčásti zabalila i své dítě.¹⁰¹ Stejně jako křtiny také úvod zakončovala hostina, která byla

⁹⁶ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 98.

⁹⁷ Navrátilová, A.: Narození, s. 92.

⁹⁸ Robek, A.: Stará dělnická Praha, s. 118 – 119.

⁹⁹ Úlehlová – Tilschová, M.: Česká strava, s. 387.

¹⁰⁰ Navrátilová, A.: Narození, s. 101.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 133.

rovněž bohatá nebo ještě bohatší než o k tinač.¹⁰² *Žena se s bábou umluvila a v outery šla ráno k ovodu a po vykonané k es anské povinnosti zaplatila báb a po ala op t vecti svou domácnost, z darovaných do vínku pen z zjednala dít ti dv od sypku nové zavínova ky a s temí, co m la d íve, z ídila ležení pro Petra, pon vadž nyní kolébkku pot ebovala pro malý.*¹⁰³ Takto popisuje úvod své manželky František Hais.

K est p edstavoval v život dít te p elomovou chvílí, kterou bylo t eba zvýraznit také zvláštním oble ením. Novorozenec byl oble en do k tící soupravy, ke které pat il krom košilky kabátek s epi kou (tzv. karkulí) nebo kapucí, pe inka a pokrývka. K tící oble ek se p edával z generace na generaci a postupn se v n m k tily všechny d ti v rodin . Kde ho nem li, p j ili si ho od sousedky nebo za drobnou odm nu také od porodní babi ky. Nejv tší pozornost byla v nována k tícím epe k m – bývaly pletené, há kované i sí ované a bohat zdobené výšivkami a krajkami. Zámožn jší je mívali vyšíváné zlatým i st íbrným dracounem na hedvábném brokátu nebo damašku s barevnými korálky a penízky.¹⁰⁴ V prvních letech 19. století se za al k tící oble ek zhotovovat z m kkých bílých materiál : batistu, linonu a mušelínu i strojového tylu a zdobil se jemnou bílou výšivkou.¹⁰⁵

P i k tu dít obdrželo jméno, ímž získalo vlastní identitu a bylo p ijato do spole nosti rodinné užší nebo obecné.¹⁰⁶ Pojmenovávalo se v tšinou po jednom z rodi nebo kmotr . Výb r jména ovlivnilo n kolik faktor : rodinné vztahy, náboženství, sociální postavení, etnicita a v malé mí e politické události.¹⁰⁷ Jaké ponese potomek jméno, ovliv ovala také „móda“. Na konci 18. století doznívala kanonizace nových barokních sv tc . V té dob jsme se mohli setkat s adou malých Karl , Františk a Antoníí. V oblib byl kult Panny Marie a svatého Josefa, mezi lidmi se t šil náklonnosti císa Josef II.. ada rodin vybírala jména podle vládnoucí panovnické rodiny. V dob p edb eznové ovlivnilo výb r jmen vzr stající národní v domí. Vlivem rukopisných

¹⁰² Úlehlová – Tilschová, M.: eská strava, s. 389.

¹⁰³ Hais, F.: Vzpomínky pražského písni ká e. Praha 1985, s. 121.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 83 – 84.

¹⁰⁵ Uchalová, E.: D tské odívání. In: Vše pro dít . Katalog výstavy. Um lecko-pr myslové muzeum v Praze. Praha 1994, s. 42.

¹⁰⁶ Gennep van A.: P echodové rituály, s. 64.

¹⁰⁷ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné d tství?, s. 99.

pad lk se do módy dostala jména slovanská (Jaroslav, Vladimír, Lumír), n která nov vznikla (Krasoslav, Pravoslav) a vracela se jména staro eská (Zde ka, Ludmila).¹⁰⁸

V rodin Jind icha Fügnera, významného eského kunsthistorika a zakladatele Sokola, m li manželé Fügnerovi p ed narozením své dcery, pozd jší Renaty Tyršové, domluveno *narodí-li se hoch, bude se jmenovat Faust, bude-li to hol i ka, že se pok tí Renata, a v d lí, že babi ka by cht la mít Jind icha nebo Jind išku. Ale mladý otec cht l pro svou eventuelní dcerušku mít zvláštní a vybral si k tíci jméno zamilovaného filozofa Cartesia.*¹⁰⁹ Marie Gebauerová vzpomíná, jaké jméno dostala její mladší sest i ka. *Koncem zimy – v únoru – se narodila má sestra. To bylo to jediné, co by mne bylo lákalo dom , nová sest i ka. M la jsem tehdy již dv , p l šesta roku starou Julinku a dvouletou Lidušku a pak dvacetiletého bratra Bohuše. Velmi se mi líbilo jméno, které dali nové sest i ce, Helenka.*¹¹⁰ Podobné vzpomínky má také R žena Jesenská na svoji ješt nenarozenou sest i ku. *„Jak se bude hol i ka jmenovat?“ „Anna, po mamince,“ ekl tatínek. „Ani ka.“ „Anna je nejkrásn jší jméno,“ pomyslíla jsem si. A opakovala jsem si je. „Anna. Anna.“ Takové prosté s tmavou barvou dvojího A, odd lenou dvojím N.*¹¹¹

¹⁰⁸ Lenderová, M. – Macková, M. – Jiránek, T. : D jiny II., s. 16.

¹⁰⁹ Tyršová, R.: Jind ich Fügner. Pam ti a vzpomínky na mého otce I. Praha 1924, s. 45.

¹¹⁰ Gebauerová, M.: Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera. Kladno 1926, s. 26.

¹¹¹ Jesenská, R.: D tství. Praha 1929, s. 184.

1. 5. Kojenecká a dietická výživa

1. 5. 1. Kojení

Než vznikla umělá výživa, bylo kojení základní podmínkou pro přežití dítěte. Ještě v 18. století se ve šlechtických kruzích držel oblíbený zvyk - svaťovat novorozence nájemné kojné. Tento zvyk se snad rozšířil v českých zemích v prvních desetiletích 17. století, kdy nájemné kojné odmítal Jan Amos Komenský ve svém díle *Informatorium školy mateřské*.¹¹² Zájem o něj byl ve Francii takový, že vzniklo několik zprostředkovatelských agentur. V českých zemích nemáme přesné údaje, ale zdaleka nedosahovaly tak vysoké úrovně.¹¹³ Jean-Jacques Rousseau v projektu „nové matky“ argumentoval tím, že mateřství je poselství, získalo společenský status. Kojení díky němu přešlo do módy natolik, že aristokratické matky kojily ve veřejném, v salonu i při cestování.¹¹⁴ Téma kojení se stalo velice aktuálním v druhé polovině 19. století, důležitost kojení propagovala literatura lékařská a ženská preskriptivní. Nebylo to však poprvé v dějinách, pravidelně se téma kojení objevuje v evropské lékařské, filozofické, náboženské i krásné literatuře od 16. století.¹¹⁵

Snad ve všech společenských vrstvách, kromě chudých rodin, se v 19. století vyskytovala kojná služba mezi zaměstnanci rodin. Problematické postavení mateřské - dělnice, které musely chodit do práce do samého porodu a brzy potom se hned vracely, v tísňové době než za čtyři týdny. Pracovní dobu neměly dlouhou a polední přestávka mnoho neešila, na které provozovny dovolovaly na krmení kojence dvě půlhodinové přestávky. Matky je ale stejně příliš nevyužívaly.¹¹⁶

Odborná lékařská literatura a publikace přitom alarmují na přirozené a zdravé kojení dítěte vlastní matkou. *Správnou výživou novorozence a kojence jest jedině výživa přirozená, tj. výživa mlékem mateřským!*¹¹⁷ *Kojit by neměly ženy chorobné, příliš bledé nebo zádušné, protože tím nejen sobě, nýbrž i dítěti škodí. Takové matky nechť si opatří pro dítě zdravou kojnou. S touto však se musí přiměřeně zacházeti; nechť dostává*

¹¹² Úlehlová, - Tilschová, M.: Česká strava, s. 398.

¹¹³ Lenderová, M. – Macková, M. – Jiránek, T.: Dějiny I., s. 18.

¹¹⁴ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 110.

¹¹⁵ Tamtéž.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 19.

¹¹⁷ Šimsa, J.: Přírodní léčba, s. 582.

*dobrou potravu, nikoli však p íliš rozdílnou od té, kterou d íve mívala. Že by dít s mlékem od kojné ctnosti nebo vady její sob p ítáhnouti mohlo, jsou báchorky, ctností i nepravostí p ícházejí od vychování.*¹¹⁸ Takto argumentuje léka Josef Pe írka.

Odborné léka ské publikace se dále shodují v tom, že se m že mezi matkou a dít tem vytvo it menší citového pouto. Odmítnutí kojení považují za mravní selhání matky a nespln ní své povinnosti jako matky.¹¹⁹ Dlouho se v ílo, že kojení je jistý druh antikoncepce a že krmení dít te mate ským mlékem je pohodln jší, zárove rychlejší než um lé p íkrmování a je také lacin jší, v nuzných pom rech potravou jedinou.¹²⁰

*Velice d ležitý byl výb r kojné, ta bé e se do služby tenkrát, zjistil-li sám léka , že matka je neschopna kojení. Kojnou musí však vybratí po d kladném vyšet ení jen léka , nebo nebezpe í možné nákazy s kojné na dít neb naopak je veliké a odpov dnost nesmírná. Dob e je vyšet ítí též dít kojné a podle možností provést zkoušku krevní u kojné, u jejího dít te i u dít te, jež má kojítí. Jest dále p íkazem lidskostí, aby zárove s kojnou p íjato bylo do domu i její dít , a aby nebylo olupováno zcela o pé í a mléko vlastní matky, na n ž p írozeným právem má v prvé ad nárok samo.*¹²¹

Výb ru dobré kojné se v novala velká pozornost a r zné p íru ky, jejichž auto i byli v úzkém kontaktu s pražským nalezincem a porodnicí. Doporu ovali hledat kojnou práv tam. Kojná m la být zdravá, mladá, mravná a spolehlivá, spíše matka od druhého nebo t etího dít te. Skute ností ale bylo, že se mezi nimi vyskytovaly svobodné matky, prvorodi ky. V 80. - 90. letech 19. století existovaly agentury („poptavárny“), jež zprost edkovávaly zam stnávání kojných.¹²² Také se postupn zkracovala doba vyhran ná kojení. V raném novov ku se dít kojilo až dva roky, v posledních letech 19. století se doba zkrátila až na dev t m síc , p í emž od šestého m síce se dít m lo zvolna p ípravovat k odstavení.¹²³ Matka dít te dbala, aby kojná dodržovala hygienické zásady nejen ve vztahu k dít ti, ale také k sob samé. Zam stnavatelé se m li ke kojné chovat slušn , vlídn , ale ne d v rn .

¹¹⁸ Pe írka, J.: Domáci léka , s. 78.

¹¹⁹ Lenderová, M. – Macková, M. – Jiránek, T.: D jiny II., s. 19.

¹²⁰ Úlehlová, - Tilschová, eská strava, s. 398.

¹²¹ Šimsa, J.: P írodní lé ba, s. 584.

¹²² Lenderová, M. – Macková, M. – Jiránek, T.: D jiny II., s. 20.

¹²³ Šimsa, J.: P írodní lé ba, s. 587.

Do propagace mateřského mléka se zapojilo ministerstvo vnitra ve Vídni a české místodržitelství vydalo roku 1906 k 28. prosinci místodržitelství obžníkové úřady okresním hejtmanům. Jeho obsahem a nejdůležitější v něm bylo doporučení, aby matky své děti kojily samy. Nájemné kojení se nevytratilo ani po první světové válce, zákon z 3. března roku 1924 zakázal kojení cizího dítěte na úkor vlastního. Matka od níž dítě bylo odňato nesměla být přijata za služebnou a nesměla přijmout místo kojné, pokud jí nebyla dána možnost kojit vlastní dítě.¹²⁴

Ke snížení poptávky po nájemných kojných přispěl objev umělé výživy, která vznikla jako náhražka mateřského mléka. Všeobecný nedostatek kvalitních potravin, především v období první světové války, způsobil, že se kojení dětí vlastní matkou v různých výrazně rozšířilo u všech společenských vrstev.

¹²⁴ Lenderová, M. – Macková, M. – Jiránek, T.: Dějiny II., s. 20.

1. 5. 2. Náhradní a umlá výživa

Konec 19. století byl pro lomový v umlé výživě pro kojence. Na trhu se objevily rozmanité druhy výživ a matky mohly pro svého potomka vybrat tu nejvhodnější. Náhradní a umlou výživu musely obstarávat svým kvůli nedostatku vlastního mateřského mléka i tam, kde nefungovala kojná a nebo na ni nebyly prostředky. Přechodem na umlou stravu šly již matky na přelomu 18. a 19. století, mateřské mléko nahrazovaly kravským mlékem, které naedily a osladily, nebo jídkou obilnou kaší, případně polévkou z bílého pečiva s přidáním mléka a vajec.¹²⁵

Za nejpoužívanější platilo mléko kravské, ve střední Evropě bylo ve velké oblibě také mléko kozí a v některých zemích sloužilo k odstavení mléko kobyli nebo oslí.¹²⁶ Blahodárné úinky spatřovala v kožím mléce osvícená lékařka Anna Bayerová, která pokládala kozu za zvíře velice *inteligentní a sympatické*.¹²⁷ Lidové úsloví „dostat kozu“, by pozapomenuté, označovalo odstavení kojence.¹²⁸ Dívodem pro odstavení dítěte mohl být klubající se první zub, který mnohdy dítěti bolestivě pítížil. Nezáleželo ani na zvoleném druhu mléka, ale bedlivá pozornost měla být věnována jeho čistotě a kvalitě. Na středoevropskou lidovou zkušenost navázal německý lékař Conrad Anton Zwierlein v díle *Die Ziege als beste und wohlfeiste Säugeamme empfohlen von einem erfahrenen Arzte* z roku 1816. *Aby se předcházelo znehodnocení mléka, doporučil vložení kozy pod dítě, což nebyl tak špatný nápad, pokud uvážíme, že se v té době dodržovalo základní hygienické opatření*.¹²⁹ Kvalita mléka bohužel nebyla všude taková, jakou by si jí pediatři představovali. Mléko se dováželo do měst z venkova, ale používaly se nejrozličnější praktiky, jak nabízet mléko staré místo kvalitního čerstvého. Pokud se nedalo ve městě koupit nezávadné mléko, doporučovala se umlá výživa.

Při umlé výživě je třeba dbát na čistotu všech nádob, v nichž se potravina dítěti připravuje a podává. Proto musí být i lahve vybírány takové, které se dobře čistí, tedy takové, které nemají uvnitř žádných ostrých hran a koutů, v nichž

¹²⁵ Lenderová, M. – Macková, M. – Jiránek, T.: Dějiny I., s. 20.

¹²⁶ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 122.

¹²⁷ Bayerová, A.: Žena lékařkou, s. 313.

¹²⁸ Lenderová, M. – Macková, M. – Jiránek, T.: Dějiny I., s. 20.

¹²⁹ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 122.

*se držívají zbytky potravy. Lahvi ky musí se jednou denně čistit kartáky a sodovou vodou a vyvájet. Rovněž gumové sosačky musí mít jednoduchý palcovitý tvar, aby se uvnitř i zevně daly dobře umývat. Lahvi ky, v nichž sahají od sosačky skleněné trubice až ke dnu, neb od kterých vedou dlouhé gumové trubice k sosačce, jsou nehygienické a nepřípustné.*¹³⁰ Pro umlou výživu existovaly různé picí nádoby, které při špatných hygienických praktikách, mohly být zdrojem nákaz, bakterií a kvasinek „mou nic“ ili „plesnivce“, šlo o moniliózu, kvasinkové onemocnění ústní sliznice.¹³¹ Evropské sklářské hutě vyráběly od 17. století nejrozšířenější kojenecké lahvičky viz obr. 1. Savičky kostěné nebo slonovinové známe až od poloviny 19. století, po roce 1870 se v Evropě rozšířil gumový dudlík z USA.¹³²

Roku 1895 byla objevena sterilizace mléka a továrna v Grenoblu začala jako první připravovat zdravotně nezávadné kojenecké směsi, nejprve mléčné, pak i obilninové. V českých zemích byl oblíbený tzv. Soxhletový přístroj viz. obr. 14, který umožňoval výrobu „humanizovaného“ kravského mléka. Zahřáté na 30-35 °C bylo přizpůsobeno co do obsahu látek mléku mateřskému.¹³³ K soustavě patřily stojany na hygienické uložení prázdných lahví, lahvičky, zátky a gumové sací nástavce - vše se mělo uchovávat v perfektní čistotě. Sterilizaci prováděl královéhradecký městský lékař, filantrop Leopold Batěk, z jehož iniciativy vznikl roku 1910 Ústav pro výrobu domácího mléka. Vyráběly i druhy směsí podle stáří kojence a každou sobotu otevíral v mlékárně bezplatnou domácí poradnu. Další domácí poradny vznikly roku 1911 ve Velvarech a o rok později v Pelhřimově, v Praze teprve roku 1915.¹³⁴

S umlou výživou se v letech modernizovalo mlékárenství a v sedmdesátých letech 19. století vznikaly v okolí Prahy a Brna průmyslové privátní mlékárny. Vyráběly bezpečné mléčné směsi pro kojence, v jejich prostorách nechyběly domácí poradny a z dobrotinnosti rozdávaly zdarma mléko školákům. „Mléčné kuchyně“ pomáhaly matkám s poskytováním kravského mléka, které bylo nezávadné, obohaceno vodou a mírně slazené. Podobné mlékárny existovaly ve Francii, takzvané „*gouttes de lait*“.¹³⁵

¹³⁰ Šimsa, J.: Přírodní léčiva, s. 585.

¹³¹ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 124.

¹³² Lenderová, M. . Macková, M. – Jiránek, T.: Dějiny I., s. 21.

¹³³ Tamtéž.

¹³⁴ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 129.

¹³⁵ Tamtéž, s. 128 – 129.

S výrobou umělé výživy zaala švýcarská firma, která vznikla ve 40. letech 19. století. Znamý výrobek pod názvem „Mléná moučka Henryho Nestlé viz. obr. 2“ byl určen kojencům a na trhu se objevil v šedesátých letech 19. století. Dále firma nabízela dtské zdravotnické potřeby, obilniné mléčné kaše, kondenzované mléko a okolády. V Praze bylo možné zakoupit v devadesátých letech 19. století tzv. „Nestlé v pokrm pro děti“. Jednalo se o kondenzované, usušené mléko, které v plechovkách prodávali lékárníci a materialisté. Dalším přípravkem byla tzv. Liebigova polévka, rovněž různé polévky z hovězího, telecího nebo kuřecího masa, *zcela nevhodných pro kojenecký dtský organismus*.¹³⁶

Odstavení bylo vždy rizikovou událostí, při níž dítě vystavilo zažívacím obtížím, které bohužel nesetnkrát konily úmrtím. *Odstavování má se protáhnouti aspoň na ty i neděle, náhlé odstavení dítě snáší. Mělo-li by připadnouti odstavení na červenec neb srpen, je lépe s ním do podzimu, ježto v parných dnech letních se odstavování také špatně snáší. Dále se doporučuje od prvního roku podávat dítěti stravu rozmanitější: polévky z masa, kotlí, zelenin, luštěnin, bramborovou kaši, ovoce a vaječný žloutek*.¹³⁷ Podobný postup doporučuje Josef Peřírka s tím, že *od prvního roku se má dítěti podávat isté teplé kravské mléko nezedené, kdyby dítě neprosplvalo, má se do mléka přidávat hovězí polévka, později ještě syrový bílek s cukrem*.¹³⁸ *Doporučené přestávky mezi krmením mály být ty i hodiny, dávky se nesmí zvyšovat podle věku dítěte, nýbrž podle skutečné potřeby výživy, nebo potrava neslouží ke konejší dítěte. Při umělé výživě nutno se více obávat následků přikrmování než hladu*.¹³⁹

Teplota lahvičky s umělou výživou měla mít 35 °C. Jak matky poznaly, že je mléko na správné teplotě? *Přiložíme-li lahvičku k zavřenému oku; pálí-li nás, jest příliš horké*.¹⁴⁰ *Podávané mléko kravské muselo být vždy zedené, mléko zvířat má procentuálně více bílkoviny a nerostných součástí a méně „paliva“ – tuk, než mléko ženské*.¹⁴¹ Denní dávky mléka byly uskladněny v chladných sklepích i komorách. V 19. století v nezámožném prostředí přetrvávaly i při ikrmování škodlivé návyky, známé už v raném novověku, kdy bylo pro utišení kojence používáno nepřilíš istých „cuml“

¹³⁶ Lenderová, M. . Macková, M. – Jiránek, T.: Dějiny I., s. 21.

¹³⁷ Šimsa, J.: Přírodní léčba, s. 587.

¹³⁸ Peřírka, J.: Domácí lékař, s. 78.

¹³⁹ Šimsa, J.: Přírodní léčba, s. 585.

¹⁴⁰ Bayerová, A.: Žena lékařkou, s. 320.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 313.

nebo „cuck“: *Vzal se kus organtýnu ze sukně a do ní ho se zabalilo trochu kaše; nebo se dal do cumlu ustrouhaný chléb, omořený v medenci (voda vyvařená z voštin), ba když matka sama chléb pro děti rozžvýkala! Protrávila jej takto sice svými slinami, ale zároveň na dítě mohla přenést i různé nakažlivé choroby. Také na Luha ovicku dala matky dít „cucáky“, a to z kousku plátna, do něhož zavázaly v mléce namořený rohlík, bramboru, cukr nebo krupici.¹⁴² Neblahé následky mělo napouštění cumlu odvarem z máku nebo z makovic, případně kořalkou, aby dítě v noci klidně spalo.¹⁴³*

Rozšíření nezávadné umělé výživy se píjino o záchranu několika tisíc kojenců a souasně klesla poptávka po nájemných kojních. Výmluvná jsou čísla u úmrtnosti novorozenců a kojenců v českých zemích na přelomu 19. a 20. století. Děti, které byly kojeny mateřským mlékem, zemřely v prvním roce života 7%, děti uměle píkrmovaných 15% a dětí živených výhradně náhradní stravou 60%.¹⁴⁴ Ve společnosti převládá názor, že umělou výživou lze nahradit mateřské mléko, které ale svým složením zůstává nepostradatelné i nadále.

¹⁴² Úlehlová - Tilschová, M.: Česká strava, s. 401.

¹⁴³ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 130.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 121.

2. SYMPTOMY AUTONOMIE DĚTSTVÍ

2.1. Pediatrie

Od 18. století se dítě stalo předmětem zkoumání lékařství, psychologie a pedagogiky, která se ve století předcházejícím vydělala z filozofie.¹⁴⁵ Pediatrie se odštěpila zaátkem 19. století od interního lékařství. Odštěpení pediatrie mělo za následek, že v celém světě byly zakládány a zřizovány dětské nemocnice.

Nikoliv stát, ale dobročinné spolky a mecenáši je vybudovali i v rakouské říši, ve Vídni, Budapešti, Krakov, Štýrském Hradci, Praze a Brně.¹⁴⁶ Často to byli lékaři, kteří vnovali tomuto úřadu celé své jmění. Jednalo se o ústavy charitativní. Podporující spolky měly však málo peněz a náklady na stavbu, zařízení a chod nemocnice byly veliké. *Skoro všechny dětské nemocnice byly pouhou adaptací soukromých domů, byly získány buď koupí nebo odkazem.*¹⁴⁷ Než se pediatrie stala samostatnou disciplínou, léčili děti a jejich neduhy hlavně porodníci a internisté. Zároveň po celou dobu na venkově uzdravovali nemocné děti praktici. Porodníci a internisté, vedle léčení, předsnášeli o dětském lékařství a starali se také z dnešního hlediska o zdravotní sociální lékařství.

Jednu z možností pro vznik a rozvoj pediatrie představovaly nalezince, které pečovaly o tělesný a duševní vývoj dětí, byly součástí státu, zemské péče o dítě. Poátkem 16. století vznikl v Praze Vlašský špitál na Malé Straně, založili ho usedlí Italové. Pečovali o nalezence a sirotky až do jejich dvacátého věku. V 18. století nařídila Marie Terezie vybudovat v Praze nalezinec s porodnicí Marií Magdalény, ale pro nedostatek finančních prostředků vznikl až díky odkazu hraběnky Kinské, vzrostl se o budovy v Soukenické ulici na Starém Městě pražském. Z úspěšných důvodů ji roku 1776 pohltil Vlašský špitál.¹⁴⁸ Nakonec se porodnice s nalezincem přestěhovala k Apolináři a o deset let později, roku 1864, se stal jejím primářem Gottfried Ritter

¹⁴⁵ Mišurcová, V.: Dějiny teorie a praxe výchovy dětí předškolního věku v 19. a 20. století. Praha 1980, s. 11.

¹⁴⁶ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 280.

¹⁴⁷ Brdlík, J.: Dětské lékařství v minulosti. A jak jsem je prožíval. Praha 1957, s.12.

¹⁴⁸ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 280 – 281.

z Rittershainu. Založil zde kliniku pro nemoci novorozenců, kojenců a kojících matek.¹⁴⁹

Byla to porodnice a útulek pro padlé dívky s výjimkou pro vdané ženy, které musely zaplatit ošetřovací taxu. Byl to nalezištec, který přijímal, péřoval a staral se o vychovávání nemanželských kojenců až do dosáhnutí deseti let. Přijímaly se též nemanželské děti chudých, nemocných rodičů až do jejich uzdravení, po případu i děti rodičů odsouzených do vězení. Byl to také sirotčí ústav pro péřování proti nešťovicím.¹⁵⁰ Nárok na šestiletou péř i o dítě v nalezištcích měl matka svobodná, rozvedená a vdova, které kojily své dítě v ústavu nejdéle tři měsíce. Novorozenci zůstávali v nalezištcích obyčejně několik týdnů, někdy pro ně přišla cizí pěstounka, většinou z venkova. Patronaci nad dětmi měl obyčejně farář, který potvrzoval potřebné dokumenty pěstounkám a zároveň stvrzoval, že dítě žije. Taková chudá pěstounka si vzala ke svému kojení k prsu ještě jedno „práče“, jak říkaly dětem z nalezištců.¹⁵¹ A tak vychovávala matka obě děti najednou. Tato praxe trvala do první světové války. Pěstounka dostávala v prvním roce 6 zlatých, v druhém 4, ve třetím až šestém roce 3 zlaté měsíčně. Když dítě kojilo 6 měsíců, byla odměněna 8 zlatými. Děti duševně zaostalé byly v péř i ústavní do třinácti let a poté umístěny v Hostivici. V době všech dětí s nějakou vadou byla péře prodlužována přes šest let. U zdravých dětí končila péře nalezištcem v šesti letech a pěstounka, pokud vadu již za dítě odměnu nedostávala, vracela ho do nalezištců. Často se pěstounka se svým „prázetem“ těžce loučila. Někdy se stávalo, že jeden den dítě přivedla a druhý už pro ně ho přijela: „že si ho nechá zdarma, doma že pro ně všichni plácou“.¹⁵² Vrátilo-li se dítě v šesti letech do nalezištců, přišlo na oddělení starších dětí a dříve, než toto oddělení bylo zřízené, bylo dítě umístěno na osm dní v dependenci v klášteře ve Vítkovské ulici v Karlíně. Obec domovská byla souhlasně vyrozuměna, že si musí dítě vzít, jinak že bude posláno do obce na její náklad. Někdy měla obec dvě až tři nemanželské děti od jedné matky. Tyto děti pak šly většinou, zejména na vesnicích, od jednoho domu k druhému. Děti se někdy dávaly do vychovatelny v Záběhlčicích, kde se o ně starali do třinácti let a pak šly obyčejně do služby.¹⁵³

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 281.

¹⁵⁰ Masaryk v slovníku naučném V. Praha 1931, s. 585.

¹⁵¹ Brdlík, J.: Dětské lékařství, s. 105.

¹⁵² Tamtéž, s. 112 – 113.

¹⁵³ Brdlík, J.: Dětské lékařství, s. 106.

Praha m la tu zvláštnost, že kojenci a starší d ti nebyly umís ovány v jednom ústavu, nýbrž každé zvláš ě. Tato skute nost pramenila z toho, že Praha m la jeden z nejstarších nalezinc v Evrop , do n hož byly p ijímání jen novorozenci a kojenci, v tšinou zdraví, kdežto starší d ti tam p ijímány nebyly. Tato okolnost vysv tluje, pro do d tské nemocnice na Karlov nám stí byly p ijímány jen starší d ti a kojenci zcela výjime n s podmínkou, že byli živeni um le, a to ješt se zvláštním svolením editelství. A tak zprvu byly v Praze dva d tské ústavy, jeden na Karlov nám stí a druhý v nalezinci, pozd ji dv eské a dv n mecké kliniky.¹⁵⁴

Nesporné zásluhy pro pražský nalezinec prokázal profesor Alois Epstein, který dokázal nalezinec proslavit po celém léka ském sv t .¹⁵⁵

V posledních desetiletích 19. století si vyžádala preventivní pé e zájem o zdravé d ti. Skute ností byla hrozivá kojenecká úmrtnost nejen u nás, ale v celém sv t . Kojenecká úmrtnost v eských zemích byla jednou z nejv tších ve srovnání s ostatními zem mi rakouskými a ostatními evropskými státy. Každé páté dít umíralo d íve, než se dožilo prvního roku. Tato zoufalá situace u úmrtnosti kojenc a zároveň nízká natalita byla spole ná ad evropským stát m.¹⁵⁶ *Ve Francii nabyla však rázu p ímo tragického, proto vybuovala Francie první poradnu v „Hospital de la Charité“ a Dr. L. Dufour z ídil v roce 1894 ve Fécampu mlé nou kuchyní. U nás se také zvyšovala pot eba v novat více pé e novorozenc m a kojenc m. Byly to však pokusy vícemén charitativní. Nap íklad Marie Riegrová Palacká se snažila z ídit jesle a podporovala chudé matky v šestined lí. Ale její snažení nebylo v té dob pln docen no. Kolébkou pé e o kojence se stala východo eská metropole Hradec Králové. Roku 1910 byla v Hradci otev ena m stská lékárna pro p ípravu vhodných mlé ných sm sí pro kojence a starší d ti a bezplatná poradna pro d ti s prohlídkou. Nechyb la též mlé ná kuchyn , kde se p ípravovalo mléko a ístily se lahve. Postupn vznikaly poradny pro d ti po celé zemi.¹⁵⁷*

Výživou kojenc se zabýval již na konci 19. století MUDr. Antonín Merhaut. Hledal zp sob, jakým by se mu poda ilo p izp sobil kravské mléko ženskému. Do jaké míry se mu to poda ilo dokládá d kovný dopis otce. *Moje dvoum sí ní dít Vaše mléko*

¹⁵⁴ Brdlík, J.: D tské léka ství, s. 69.

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 114.

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 153.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 153 – 155.

velmi rádo pilo a záhy po n m se odstavilo. Merhaut se staral také o to, aby mléko bylo v istých nádobách a lahvích.¹⁵⁸

K prvním lékařům, kteří se zabývali dětskou a ženskou otázkou patřil Med. Dr. Johann Melitsch, který zřídil ambulanci ústav pro nemocné ženy a děti. Byl jmenován ve stejném úřadu praktického porodnictví, ženských a dětských nemocí. Na přednáškách v roce 1793 v Karolinu se zmíňuje, že je nezbytné udělat něco proto, aby neumíralo tolik dětí a žen. *Není pravda, že se děti rodí slabé a málo odolné. Vydrží víc než dospělí, ale umírají na špatnou porodní péči, hlavně na špatnou výživu pro nesetné chyby fyzické a dietetické výchovy. Proto je nesmíme nechat v péči nepoučených matek a porodních bab a musíme jim zajistit odbornou lékařskou péči. Dětský lékař musí v dítěti, jak dítě píšelo na své t.¹⁵⁹* A to se psal rok 1793! Jak je patrné Melitsch se zabýval mortalitou, v mnohém předešel své vrstevníky, ale nenalezl uznání a pochopení a nakonec rezignuje.¹⁶⁰

Skutečnou první dětskou nemocnici zřídil v roce 1842 pražský lékař Eduard Kratzmann ze soukromých prostědek v domě U svatého Lazara ve Spálené ulici. *Byla to opravdu nemocnice, nebo měla jen 9 lůžek. Průměrně bylo přijímáno 15-20 dětí měsíčně a 200-300 jich bylo ošetřeno ambulantně. Přijímány byly děti od 2-14 let a jen v nouzi též roční. Nemocnice však nevyhovovala v žádném směru.¹⁶¹* Kratzmann v nástupce Med. Dr. Löschner zvažoval pojetí nemocnice lůžek z devíti na patnáct. Ale s tím se Löschner nespokojil a hledal vhodný pozemek a dům, který by mohl případně sloužit pro větší dětskou nemocnici. *Sám nebyl bohatý, ale díky jeho známostem u dvora a bohatým pacientům se mu podařilo koupit pozemek a dům na Karlově náměstí poblíž Emauz a v letech 1853-1854 otevřel dětskou nemocnici, která nesla název císaře Františka Josefa, Kaiser Franz Josef's Kinderspital.¹⁶²* Löschner jako zakladatel pražského dětského lékařství hledal také na to, aby se nemocnice stále rozšiřovala a vzrostla na 100 lůžek. *Snažil se o dokonalejší ústavní péči a v roce 1863 se postavil proti návrhu na omezení nalezinecké péče, usilovně se také ujal o kování. Pochopil význam novorozeneckého a kojeneckého vku, paradoxně se však sám v krmě kojenců nikdy nezabýval. V roce 1865 byl povolán k léčení korunního prince Rudolfa a byl*

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 129.

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 13.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 14.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 17.

¹⁶² Tamtéž, s. 18 – 20.

*jmenován prvním osobním lékařem císaře.*¹⁶³ Ve své závěti odkázal nemocnici na mecké lékařské fakultě a rok 1882 se obyčejně uvádí jako poátek českého dětského lékařství. *Ve stejném roce byla pražská univerzita rozdělena na Karlovo – Ferdinandovu, tzv. českou – a meckou a výsledkem zůstala česká lékařská fakulta bez dětské kliniky. Dětské lékařství bylo tehdy jen mimořádným předmětem. V té době profesor předsedala na meckou a jen na českou.*¹⁶⁴ To dokládá také fakt, že poátek české dětské pediatrie je spojen s pražským a meckým dětským lékařstvím. S rozvojem v dětských poznatkách se dětské lékařství neustále zpřesňovalo v diagnóze. Rozvíjela se také dětská patologie a chirurgie, obě napomáhaly objasňovat nepopsané choroby. Své poznatky z praxe lékaře i od roku 1862 zveřejňovali v časopise českých lékařů.¹⁶⁵

Uvdomil lékař, který se stal mimořádným profesorem porodnictví, byl Josef Quadrát. Kládl veliký důraz na dětské lékařství a pokládal jej „za nejtěžší úsek“. Založil dětskou kliniku, předsedkyni první dětské nemocnice. Vykonyval předsedkyňou dětských nemocí.¹⁶⁶

Na české lékařské fakultě předsedl Bohdan Neureutter, který se později stal prvním profesorem dětského lékařství na české fakultě a patří k nejzasloužilejším zakladatelům českého dětského lékařství. Za Neureuttera získala česká pediatrie svoji tradici, oblibu a vešla ve známost, což bylo velice důležité pro začínající obor pediatrie. Přibývalo nejen pacientů, ale i lékařů, kteří se chtěli v dětském lékařství vzdělávat.¹⁶⁷ *Neureutter se zasloužil také o to, aby se jednalo o stavbu nové nemocnice a chudobince v Praze. Roku 1888 na rohu Kateřinské a Vinařské ulice v Praze zřídil pro české lékařské fakultě dětskou ambulanci, zvanou Na Křižovatce. Z ní se roku 1891 stala dětská klinika s 35 lůžky a ve stísněných podmínkách tam vznikla česká pediatrická škola. Svým jménem získal sympatie celé české veřejnosti viz obr. 16.*¹⁶⁸ Roku 1887 byl založen Spolek pro zřízení a udržování české dětské nemocnice a chudobince, jehož cílem bylo vybudování moderních odpovídajících prostorů. Nová česká nemocnice byla otevřena dne 7. 2. 1902 na Karlově podle projektu architekta Karla Starke.¹⁶⁹

¹⁶³Tamtéž, s. 18.

¹⁶⁴ Od 16. století se povinně předsedalo českou jen porodnictví pro porodní báby.

¹⁶⁵ Brdlík, J.: Dětské lékařství, s. 43.

¹⁶⁶Tamtéž, s. 14.

¹⁶⁷ Tamtéž.

¹⁶⁸ Hlaváková, L. – Svobodný, P.: Dějiny pražských lékařských fakult 1348-1990. Praha 1999, s. 92.

¹⁶⁹ Poslání dětem českým, šťastným a dobrým!. Ženský svatební list 22/1902, s. 276.

*Disponovala 6 krásnými budovami, moderními, vzdušnými. Měla 270 lůžek a jako jediná v zemi vlastnila infekční oddělení.*¹⁷⁰ Kdo chtěl získat v domosti v celém českém lékařství, musel projít klinikou, českou nemocnicí i nalezincem, který byl bohužel často opomíjen. Ředitelem se stal profesor Vítězslav Janovský. Nemocnice však postrádala kojenecké oddělení, které vzniklo v nalezinci.¹⁷¹

Na začátku 20. století se v nemocnici vystřídala celá řada dalších vynikajících lékařů.

¹⁷⁰ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 282.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 69 – 70.

2. 1. 1. Dtské nemoci a o kování

Pravé neštovice ohrožovaly životy lidí dlouhá staletí, pro jejich vynícení byly dle ležitě poslední roky 18. století. Anglický lékař Edward Jenner, provedl roku 1796 novou metodu vakcinaci na devítiletém chlapci Jamesi Phippsovi, kterému naočkoval látku z kravských neštovic. Uhořel se vyvinuly kravské neštovice a když ho po krátké době očkovoval pravými neštovicemi, ty se už u něho neujaly.¹⁷² Na světě tak byla vakcína proti neštovicím a během několika let se praktikovalo očkování, které ale ještě nebylo pravidelné. Mary Wortleyová-Montaguová byla průkopnicí očkování, zvaným variolizace, které spočívalo v přenosu malého množství neštovic z nemocného člověka na zdravého. S touto metodou se seznámila v osmanské říši.¹⁷³ Říčané ji ale praktikovali již před více jak dvěma tisíci lety, když chtěli chránit své děti před těžkým onemocněním tím, že je oblékali do šat potřísněných hnisem od nemocného. Později se tento způsob přenosu ujal u Arabů, od nich se rozšířil do Cařihradu, odtud do Anglie a ostatní Evropy.¹⁷⁴ V českých zemích byl jeho propagátorem karlovarský lékař švýcarského původu Jean de Carro, který získal vakcínu od Jennera a očkovoval s ní roku 1801 děti ve vídeňském a pražském nalezinci. Roku 1802 byla založena z podnětu zemského prezidia komise pro očkování, kterou spravoval porodník Tadeáš Bayer. Zdárným příkladem veškerému svému lidu šla panovnice Marie Terezie. Ta dala očkovat své nejmladší děti. Vakcinace se ujala nejprve u vyšších vrstev.¹⁷⁵

Na počátku století se zhostili propagace očkování i duchovní a ve třicátých letech 19. století byly očkovány více než tři pětiny všech narozených dětí. O něco později se dokonce objevily jakési „očkovací přikazy“, které obsahovaly jméno dítěte, věk, bydliště, datum očkování, jméno očkovacího lékaře a označení použité vakcíny. Okresní lékaři prováděli vakcinaci bezplatně a ve vyhlášce z 25. dubna 1887 v Praze existovalo pět očkovacích míst na Starém městě a Josefově, šest na Novém Městě a Vyšehradě, dvě na Malé straně, po jednom na Hradčanech a v Holešovicích.¹⁷⁶ Zpráva o poměrech a zařízeních zdravotních v království českém z roku 1901 uvádí, že bylo

¹⁷² Šimsa, J.: Přírodní léčba, s. 566.

¹⁷³ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 275.

¹⁷⁴ Šimsa, J.: Přírodní léčba, s. 566.

¹⁷⁵ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 276.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 276 – 277.

k dispozici pro české prostředí 1089 o kujících lékařech, 6498 o koviš (míst, kde se o kování provádí), o kovaných školou nepovinných dětí bylo 164310 a neokovaných zůstalo 56368.¹⁷⁷ Dále je zmíněno, že v pražských prvních třídách jsou *mezi dvaceti až třiceti žáky 2 – 3 dosud neokování. To není až tak velké číslo, ale ještě si museli mnozí rodiče zvyknout na fakt, že kovávat své potomky, o kování mluví ochranou lhávu 4 – 6 let.*¹⁷⁸ O tom, jak bylo o kování úrodné svědčí údaje, že v roce 1873 vypukla epidemie neštovic, při níž onemocnělo 15 264 lidí a o necelých třicet let, později roku 1898, na toto onemocnělí zemřely 3 osoby.¹⁷⁹

Nkte i lékaři a rodiče nepřijímali o kování kladně, a z nich zůstala k úrodnosti vakcín neobdobná. Jejich postoj byl do značné míry pochopitelný, úrodnost vakcíny se nekontrolovala. Nkte i lékaři si vakcínu dokonce rozmnožovali sami nebo o kovali malým množstvím látky a o kování nemluví žádný úrodník. Jistý obrát nad dozorem o kovací látky nastal roku 1895, kdy byl zřízen Státní ústav pro výrobu o kovací látky.¹⁸⁰ Zákonné nařízení z roku 1919 nakazuje o kovat všechny děti ještě před dokončením jednoho roku.¹⁸¹

V 19. století se mezi nejobávanější smrtelné nemoci, vedle neštovic, přidala také cholera. Bylo to prudce nakažlivé onemocnělí, které úpornými průjmy, zvracením a dalšími příznaky způsobovalo vysokou úmrtnost postižených. V Praze se objevila poprvé v listopadu roku 1831 a během jednoho až dvou měsíců zavinila smrt každého dvacátého tvrdého Pražana. Epidemie trvala ještě celý následující rok. Proticholera opatření v zemi řídil velice schopný protomedik Ivan Nádherný. Během několika dní zorganizoval v Praze otevření cholera špitálů. V každé čtvrti byl nejmén jeden, celkem jich existovalo sedm, z toho tři na Novém Městě. Každý z nich měl kapacitu kolem 50 lůžek a další byla pro cholera pacienty povinně vyčleněna ve všech pražských nemocnicích.¹⁸² Nová vlna cholery zachvátila město v roce 1836 a v letech 1849 – 1850. Přehoupla se přes válečný konflikt roku 1866 do roku následujícího a zahubila přes 150 000 obyvatel Rakouska.¹⁸³

¹⁷⁷ Panýrek, D.: Než přijde lékař. Na paměť nemocným pro perné chvíle. Praha 1906, s. 171.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 168.

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 173.

¹⁸⁰ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 277.

¹⁸¹ Šimsa, J.: Přírodní léčba, s. 566.

¹⁸² Hlaváková, L. - Svobodný, P.: Pražské špitály a nemocnice. Praha 1999, s. 87.

¹⁸³ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 278.

V roce 1872 a o rok později, v době, kdy vypukla epidemie neštovic, řádila cholera znovu.¹⁸⁴ Další chorobou, která nenechala žádné rodiče chladnými, byl záškrtek, jinak mázdívka. Spousta dětí na něj zeměla. Až roku 1894 objevil německý lékař Behring sérum, antidiferické sérum, což byl neocenitelný prostředek proti této nemoci. Záškrtek postihoval děti mezi druhým a sedmým rokem, nejzáškrtemějšími oběmi byli malí chlapci a nejsilněji vždy udeřil v zimních měsících.¹⁸⁵ *Jakmile se zjistí u nemocného dítěte příznaky, které budí podezření na záškrtek, mají rodiče neprodleně povolati lékaře a podrobiti se jeho rozkazům. Dítě jest třeba izolovati. To se děje nejlépe v nemocnici. Byť, všechny příznaky nemocného, mají se dle kladně desinfikovati, jinak je zde nebezpečí, že i po několika měsících mohou býti zdrojem nákazy pro ostatní zdravé děti.*¹⁸⁶

O kování proti záškrtku se provádělo od roku 1912. Onemocnění – černý kašel, pro který jsou typické záchvaty dušnosti, postihoval novorozence i krátce po narození. Nejohroženější však zůstávaly děti mezi prvním a šestým rokem. Děti upadávaly tak silné záchvaty kašle, že mohli zemít na vyerpání. Dalšími typickými nemocemi byly osypky a spála, které našťastí neměly tak dramatický průběh.¹⁸⁷ Na spálu zemřel Josefovi Šustovi bratr Jiříek a jak dále dodává, *byl jediný z dětí špatně vybavený do života.*¹⁸⁸

V mnoha případech byly děti léčeny „osvědčenými“ metodami jako krystýry, pouštáním žilou, chininem nebo opiem. Dnes se zdá až neuvěřitelné, co muselo dítěti v nemoci prodlat a byl až skoro zázrak, když vůbec přežilo. V mnohých rodinách na lékaře neměli finanční prostředky a na venkov se snad ke všem zákrokům volala bába kořenáka. Ta se často ubírala k zařkávání proti psotníku, ourokám, škrkavkám nebo neštovicím.¹⁸⁹ Lékaře se volá jen v nejzáškrtemějších případech a to ještě nerad. *Léka jest zpravidla daleko, jeho návštěva jest drahá, rovněž léky jím předepsané. Proto raději a ochotně jí dává sluchu radám známých doktorů místních. Tito místní lidoví doktoři i tšší se značně vědí a vážnosti. Nemocné léčí známými obklady, odvary a kašičkami, jež upravují si sami ze všelijakých bylin, jichž léčívou moc znají nebo jím jí popisují.*

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 278.

¹⁸⁵ Šimsa, J.: Přírodní léčba, s. 571.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 575.

¹⁸⁷ Léčba spály a spalničky. časopis lékařů českých 41, 1890, s. 817.

¹⁸⁸ Šusta, J.: Léčba dětí, s. 31.

¹⁸⁹ Drobil, E.: Jihočeské dítě, s. 83.

*asto však bývají to ubozí šarlatáni, kte í, aby vážnost svou zvýšili a z d v ry k sob t šili, nelekají se rad a pokyn , jímž sami nev í, spolehajíce, že prozrazení nebudou.*¹⁹⁰

Na léta d tství vzpomíná Josef Karásek ze Lvovic, který jako chlape ek, když stonal s maminkou zašel do Lechovy lékárny. *Voní to tam, voní, léky a kapky, šlo d tskou duší s p áním, aby chlape ek stonal, aby mohl užívatí dobré medicíny a lízati prášky v p ekrásných r žových krabi kách, bytí nemocným....*¹⁹¹ Na chvíle, kdy byla st edem pozornosti, vzpomíná R žena Jesenská. *Pod paží jsem m la teplotm r. Maminka z kuchyn p inesla kohouta. Celá rodina kolem l žka. Všichni se o mne staralí, tatínek mi zah íval nohy, Fany p inesla horkou limonádu...*¹⁹² *Stonání bývalo starším sourozenc m mým oslazováno nejen dovolenými pochoutkami, jichž se ovšem i nám malým, v p ípad choroby dostávalo, ale mezi etnými obrázky, ozdobnými kartí kami gratula ními, k estními památkami a jinými pestrými drobnostmi, jež byli pacient m do postýlky pro pot šení p j ovány, byla nenahraditelná vzácnost, která v drobných ru kách mých p edch dc v stonání bohužel vzala za své d íve, než došlo na mne.* Tak stonala Eliška Krásnohorská, ji a celou rodinu ošet oval doktor Karel Vodvá ka a jeho syn Josef.¹⁹³ Na profesora Thomayera a stonání vzpomíná Eva Vrchlická, dcera Jaroslava Vrchlického. *P edevším jsem nemusila do školy. Ležela jsem na l žku, upraveném na pohovce, v bezvadn uklizeném, v traném a vytopeném pokoji, ustaví n p ípraveném, aby do n ho mohl kdykoli vejít náš vznešený a milovaný profesor Thomayer. Tatínek, podle mamín ina výroku, m obskakoval jako jezule a p inášel mi, co si dovedl vymyslet nejlepšího, od sklen ných korálk až po živé želvy nebo ptá ky.*¹⁹⁴

Léka z stal výsadou vyšších vrstev, návště va léka e a pravidelné prohlídky dít te byly samoz ejmostí až pro 20. století. Smrt byla neúprosná, nebylo rodiny, ve které by rodi e nepoh bili alespo jedno dít . Stala se sou ástí jejich každodenního života, nebrala z etel na sociální prost edí dít te, na jeho v k ani vzd lání. Pokles v d tské úmrtnosti zaznamenal pokrok a zrod moderní pediatrie, zkvalitn ní hodnoty potravin, zm ny v hygien a v bec zdokonalení diagnostických a terapeutických metod v medicín .

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 78.

¹⁹¹ Karásek, J. ze Lvovic: Ztracený ráj. Praha 1977, s. 122.

¹⁹² Jesenská, R.: D tství, s. 79.

¹⁹³ Krásnohorská, E.: Z mého mládí. Vzpomínky životopisné. Praha-Smíchov 1920, s. 82.

¹⁹⁴ Vrchlická, E.: D tství a mládí s Vrchlickým. Praha 1988, s. 115.

2.1.2 Detská úmrtnost

Smrt dítěte, tolik obávaná událost rodičů, byla běžnou součástí života lidí v předminulém století. Smrt velice často doprovázela samotný příchod dítěte na svět. Narození a smrt jsou významné společenské rituály, které spolu v dnešní době zřídka kdy souvisí. Příchod dítěte dnes celá rodina s netrpělivostí vyčkává a těší se na nadcházející období plné her a prvních dětských kroků ...

V celé historii byl samotný příchod na svět dítěte nejvíce obávaným. Komplikovaný porod totiž obvykle končil smrtí matky nebo dítěte, bohužel ne vždy obou. Kojenecká a dětská úmrtnost byla hrozná a až do 20. století byly veškeré snahy o její zmírnění mizivé. Po mírném poklesu úmrtnosti ve druhé polovině 19. století v západní Evropě patřila kojenecká úmrtnost v českých zemích od osmdesátých let 19. století až do poloviny století minulého k nejvyšším v Evropě.¹⁹⁵ Péče o dítěť jakoby nebyla v souladu s obecným zlepšením hygienických podmínek a zvyšující se životní úroveň obyvatelstva. Od narození do jednoho roku umírala ještě v první polovině 19. století v českých zemích více než čtvrtina kojenců, na konci napoleonských válek, v letech 1810 – 1814, dokonce 28%. Do čtyř let pak zemřelo dalších 10% živě narozených dětí.¹⁹⁶

Snad nejhorší podmínky čekaly dítěť v nalezincích. Tam mohl naději na dožití dospělosti vku velmi malou. Děť bez rodiny a ve veřejné péči společně neměly velkou šanci dosáhnout dvaceti let, dožilo se jich sotva 10%.¹⁹⁷ Získat postavení ve společnosti nebylo pro svobodné matky s malým dítětem vůbec jednoduché. Většina z nich se svých dětí raději zekla, odložila a takových dětí nebylo zrovna málo. Některé se snažily o „vyhnání plodu“ už v těhotenství, některé své dítěť pohodily, čímž mu zajistily jistou smrt nebo se v domě rozhodly potomka odložit, dítěť pak skončilo v nalezinci nebo špitálu. Tam jeho osud nebyl vůbec jistý, panovaly v nich nevalné hygienické podmínky. Velká úmrtnost se projevila v sedmdesátých a osmdesátých letech 18. století ve Valašském špitále, kdy od jednoho měsíce do jednoho roku zemřelo

¹⁹⁵ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 271.

¹⁹⁶ Lenderová, M. – Macková, M. – Jiránek, T.: Děť jiny I., s. 47.

¹⁹⁷ Horská, P. – Kučera, M. – Maur, E. – Stloukal, K.: Děťství, rodina a stáří v dějinách Evropy. Praha 1990, s. 359.

80 - 95% d t í. O n co lepší situace byla v nov z ízené porodnici s nalezincem U Apoliná e v Praze Na V trov .¹⁹⁸

Zatímco u kojenc a nejmladších d t í se vždy pln projevovala menší biologická odolnost chlapc , kterých se rodilo více než d v at, ale také jich více v nejnižším v ku umíralo, už po pátém roce života umíralo v n kterých evropských zemích ještě na po átku 20. století více d v at než chlapc na d tské nemoci. P í inou m že být rozdílná výživa chlapc a d v at, v nadm rném pracovním zatížení dívek domácími pracemi, v pé í o sourozence a tedy ve snadné možnosti nákazy.¹⁹⁹

Smrt si vybírala také d ti z úplných rodin, nej ast jším d vodem kojenecké úmrtnosti byly k e e, psotník, n kdy nazývané jako Freyssen. V Praze na n j zem elo až 60% kojenc ze všech úmrtí. Toto onemocnění se špatn rozpoznávalo, bylo popisováno takto, *dít o sob neví a náhle upadne ve spaní, p í emž má na polozav ené o í, asto p í tom zbledne; tak to trvá n jaký as, a pak je zas dob e. N kdy se k tomu p ípoj í kroucení o íma, škrubání oudy a stahování obli eje, na ež následuje hluboký chrapt, a pakli je psotník velmi prudký, vyhlíží jako padoucí nemoc, provázen jsa velkým dušením, na ež následuje nesmírná slabost a chrapt.²⁰⁰ Na psotník zem ely manžel m N mcovým nejprve v roce 1826 syn Ferdinand a o dva roky pozd ji znovu syn Antonín.²⁰¹ Na psotník také zem el syn roku 1817 v P elou í Rettigových Jan Theobald.²⁰² *Další nemoci, které t žko posoudít, byly úbyt a slabost, umíralo na n zhruba 13% kojenc . Steckathar í Steckhusten, tedy kašel, který mohl být vyúst ním nachlazení, erného kašle í zápalu plíc, umíraly na n j skoro 4 % kojenc .²⁰³ Nebezpe í hrozilo kojenci ze zažívání, nejspíše z um lé výživy, nep ežilo okolo 1 % kojenc . Je to pom rn malé íslo, které vychází z faktu, že hrozilo spíše d tem, které nebyly kojeny a musely být krmeny um lou výživou. Toto onemocnění mohlo mít adu p í in, nap íklad p ekrmení, podvýživu, nákazu (infekci), nevhodnou potravu nebo byl oslaben jeho trávicí trakt.²⁰⁴**

¹⁹⁸ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné d tství?, s. 272 – 273.

¹⁹⁹ Horská, P. – Ku era, M. – Maur, E. – Stloukal, K.: D tství, s. 391.

²⁰⁰ Pe írka, J.: Domácí léka , s. 225.

²⁰¹ Tille, V.: Božena N mcová. Praha 1969, s. 17.

²⁰² Johanides, J.: Magdalena Dobromila Rettigová. Praha 1995, s. 74.

²⁰³ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné d tství?, s. 274.

²⁰⁴ Šimsa, J.: P írodní lé ba, s. 599.

Velice nebezpečným onemocněním byly právě neštovice, které mohly potkat jak děti, tak i dospělé. České země postihly nejvíce v letech 1794 a 1799 – 1801 a úmrtnost byla mezi 15 – 40 %.²⁰⁵ Příčinou, který také ovlivňoval zdravotní stav dětí, byla bída, zhoršující se zejména v době krizí. Doklad toho podává komitét dam pro pražské opatrovnice a mateřské školy. *Nedostatek práce a výdělku a dlouhotrvající tíse hospodářská přináší ne pouze do chudob, ale brž stálou nedostatkou a špatnou výživu rodičů a tím i všeobecně vzrůstající se chudokrevnost jak novorozenců, tak i dětí malých věku, kteráž souchotkou a zakrněním a mnohdy i úžasnou úmrtností doprovázejí.*²⁰⁶ Příčiny dětské úmrtnosti spočívaly ostatně především v dezolátních sociálních podmínkách, v hladu a katastrofální hygienické situaci.²⁰⁷

²⁰⁵ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 275.

²⁰⁶ Mišurcová, V.: Dějiny teorie, s. 9 – 10.

²⁰⁷ Niklíček, L. – Šein, K.: Dějiny medicíny v datech a faktech. Praha 1985, s. 293.

2. 2. Vzdělávání

2. 2. 1. Opatrovny

V dnešní době nahlížíme na systém předškolní výchovy se samozřejmostí. Jesle, později mateřská školka, jsou instituce, které nabídnou dětem základní potřeby a v menší míře v nich zastoupí rodiče. Myšlenka péče mimo rodinu vznikla v souvislosti s filantropií. Snahou bylo pomoci dětem z nejhudších společenských vrstev, zajistit jim jídlo, oblečení, základní hygienu. Vymanit je alespoň na část dne z demoralizujícího prostředí, ve kterém trpí jejich fyzický a psychický vývoj.²⁰⁸ Společnost nahlížela na institucionalizaci výchovy dětí v předškolním věku v genderovém konstrukt.²⁰⁹ *Žena je od přírody předurčena k tomu být matkou, manželkou a hospodyní, měla se starat o dítě od jeho narození, kdy vyžaduje nejvyšší pozornost. O dítě se mohla starat také kojná nebo chůva, na jak dlouho, to záleželo vždy na rodičích. Jakmile se někdo odklonil od tohoto modelu, posuzovala to společnost za neodpustitelné. Často mohla být příznakem nemoci v rodině, chudoba a nemorální zázemí. Proto se předškolní výchova zaměřovala především na děti z nejhudších vrstev obyvatel.*²¹⁰

První typy opatroven se objevily v západní Evropě v druhé polovině 18. století. Tamější matky musely řešit otázku, kam s malými dětmi, když pracovaly mimo domov. Světovaly je starší ženy, která pečovaly o menší skupinu dětí - takové pečovatelské zařízení byly například v Anglii *dames-schools*, v Itálii *scuole delle maestre*, v Belgii *garderies* a v Německu *Schulen des alten Mütterlein*.²¹¹ Vedle těchto pečovatelských zařízení vznikly ve Francii ústavy, které vedle péče poskytly dětem také výchovu. Roku 1826 vznikly v Paříži opatrovny *salle d'asile* pod vedením paní de Pastoret a barona Jeana Cochina. *Měla dítě ochránit před bídou a narůstající zločinností, nahradit mu mateřskou péči a vštípit mu mravní zásady v náboženském duchu. Bohužel nerespektovaly vzhled dítěte, místnosti byly nepřehledné a vládla tvrdá školní disciplína, to vše vyvolávalo kritiku společnosti.*²¹² V habsburské říši vznikla zásluhou Theresy

²⁰⁸ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 161.

²⁰⁹ Tamtéž.

²¹⁰ Tamtéž.

²¹¹ Mišurcová, V.: Dějiny teorie, s. 34.

²¹² Tamtéž, s. 42.

hrab nky Brunswick-Korompeové v roce 1828 v uherském Budín „*angyalkert*“, „*zahrada and lí k*“. Hrab nka stála u zrodu také prvního d tského útulku ve Vídni.

V eských zemích byly z popudu nejvyššího eského purkrabího Karla Chotka založeny 16. kv tna 1835 opatrovny dívek.²¹³ K prvním opatrovnám pat ily - Na Hrádku v Praze na Novém M st (z ízeny roku 1832 pod vedením vynikajícího u itele a pedagogického reformátora Jana Vlastimíra Svobody), Karlín a Hrad anech. Mimo Prahu byla založena opatrovna v Plzni, která vznikla z popudu eských vlastenc (purkmistra Martina Kopeckého a vlasteneckého profesora Josefa Vojt cha Sedlá ka), kte í usilovali o výchovu d tí v národním duchu a v mate ském jazyce.²¹⁴ Opatrovnou Na Hrádku se inspirovala i pražská židovská obec, která roku 1835 otev ela za ízení pro židovské d ti.²¹⁵

*Opatrovny poskytovaly d tem ur ité zázemí a denní obživu, ale na druhé stran nerespektovaly specifika raného d tského v ku. Vychovatelé se stávali p edevším muži, kte í se ídili výchovným plánem. Ženy staršího v ku se objevovaly jako p stoučky a to ješt v malé mí e, nem ly žádné vzd lání a kvalifikaci.*²¹⁶

Ve druhé polovin 19. století se za íná rozvíjet eská pedagogická literatura, která reaguje na okolnosti související s rozvojem institucí, ur enými pro d ti. Významným p edstavitelem byl olomoucký léka František Jan Mošner, který ve svém spise P stoučka p ináší program a metodu výchovy nejmenších polosoukromou formou mimo vlastní rodinu, ale p esto v úzkém kontaktu s ní.²¹⁷ Mošner v knize rozvádí myšlenku p írozené výchovy, d ležitou úlohu hraje láska k dít í, p írozené prost edí s kolektivem d tí a láskyplnou p stoučkou. Významným faktorem bylo ideální prost edí opatrovny: sv tnice m la být prostorná, sv tlá a p íjemná, ístá, p im en vyh átá, nem lo se v ní prát, va it ani mýt nádobí...Nábytek ve sv tnici prostý, ale pohodlný, u domu dv r a zahrada.²¹⁸ Ve výchov byly z etelné vlivy Komenského: názornost, d slednost, p im enost, systemati nost a od postupu jednoduchosti ke složitému. Aby bylo možné splnit požadavky na správnou výchovu d tí p edškolního v ku v národním

²¹³ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné d tství?, s. 162.

²¹⁴ Mišurcová, V.: D jiny teorie, s. 34.

²¹⁵ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné d tství?, s. 162.

²¹⁶ Tamtéž, s. 162 – 163.

²¹⁷ Mišurcová, V.: D jiny teorie, s. 57.

²¹⁸ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné d tství?, s. 163 – 164.

duchu a pod vedením ženy p stoučky, bylo nezbytné uznání této profese s vybudováním systému vzdávání pro p stoučky.²¹⁹

Podobné názory na výchovu dětí zastával pruský pedagog Friedrich Fröbel, zakladatel „dětských zahrádek“, v německých *Kindergarten*.²²⁰ Ty se mohly stát vzorným ústavem péče o děti, cvičným zařízením pro vedoucí děti – muže i ženy. Byl zastáncem předškolní výchovy s důrazem na pirozenou dětskou činnost, hru. K poznání a vnímání okolního světa mohly děti sloužit tzv. Fröbelovy dárky; tvořily je míčky, koule, krychle, válce a další různé tvary. Děti kreslily na bídelicové tabulky, vyšívaly, pletly, vystřihovaly, lepily, modelovaly. Vedle pracovních činností se mohly účastnit pohybových her, tělocviku a práce na pozemku.²²¹ První německá dětská zahrádka v Praze byla založena J. Heinrichem roku 1864 ve Spálené ulici (v Německu první dětská zahrádka vznikla o dvacet čtyř let dříve, roku 1840 v Blankenburgu).²²² Fröbelovy názory zakotvily v rakouských zemích a „školský způsob“ výchovy zoprotroven byl definitivně vyloučen až ministerským výnosem z 22. února 1872 číslo 4771. Hasner v zákon, vydaný dne 14. května roku 1869, uzákonil ústavy poskytující předškolní péči do školní zákonné normy, ale neprohlásil je za povinné.²²³

Také píšoušnice ženských církevních řádů se zhostily péče o děti předškolního věku. V letech 1848-1918 postupně provozovaly v řadách téměř na 100 dětských opatroven, šestnáct jeslí a téměř šestnáct škol, p řipadně mateřských škol. Zaměřily se na rozzná odví pedagogické činnosti a jejich služby byly velice pitažlivé pro nezámožné rodiče, kteří jejich dobročinnost s radostí schvalovali.²²⁴

Ignát Hermann vzpomíná, jak při návštěvě Prahy ho *upoutaly všelike štíty i drobná jší štítky s nápisy. Na tabulkách bývala zobrazena Panna Maria v bílých šatech pod modrým pláštěm a nápis pod obrázkem hlásal, že tu bydlí paní Barbora Rozmrová nebo Filipína Drobná atd., a pod jménem stávalo: Zkušena pomocnice. Ješt mnohá z těchto tabulek byla jen německá: Geprüfte Hebamme.*²²⁵

²¹⁹ Tamtéž.

²²⁰ Tamtéž, s. 164.

²²¹ Mišurcová, V.: Dějiny teorie, s. 32.

²²² Tamtéž, s. 35.

²²³ Tverák, V. – Adská, M.: Stručný průvodce dějinami pedagogiky. Praha 1999, s. 74.

²²⁴ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 164 – 165.

²²⁵ Herrmann, I.: Ze staré Prahy. Praha 1970, s. 83.

Jak již bylo řečeno, opatrovný poskytovaly dítěti zázemí, denní obživu, ale v mnohém nerespektovaly jeho vůli a potřeby. Zásadní úloha byla splněna, dítě v mnoha případech opustilo nežádoucí životní úroveň rodiny a našlo na chvíli dne teplý a poklidný přístřeší s kolektivem dětí.

2.2.2 Jesle

Ve spojení s opatrovnami, nebo samostatn , vznikla další ve ejná za ízení pro nejmenší d ti, a to jesle. Jejich mate skou zemí byla Francie, právník a filantrop Jean-Baptiste-Francois Marbeau založil v Chaillot roku 1844 *Petit Palais des Enfants*.²²⁶ Tyto jesle navšt vovalo denn patnáct až dvacet d tí ve v ku od dvou týdn do t í let. Nábytek a za ízení pro d ti byly zhotovené tak, aby jedna ošet ovatelka vše dob e zvládla. Místnosti byly sv tlé, ísté a k jeslím p íléhala zahrada a dvorek. M ly dv odd lení, jedno pro kojence a druhé pro batolata. D ti vlastnily hra ky, dostávaly pravideln stravu a kojící matky m ly do jeslí volný p ístup. Už tak malé d ti byly seznámeny se základy náboženské výchovy. Sociáln slabí rodi e byli limitováni finan ní stránkou rodiny. Jesle sice získaly sponzory, ale ur itý finan ní p íspěvek musely rodiny složit. Tato situace se zm nila v dob vlády Napoleona III., kdy se do jeslí p íjímaly d ti nezámožných rodií bezplatn . V té dob se systém p edškolní výchovy rozr stal a jeslí p íbývalo. Roku 1879 bylo v Pa íži 30 jeslí a v ostatních m stech 142. Jesle m ly p ísp t k ucelenému výchovnému systému, usilujícímu o mravnost lidových vrstev.²²⁷

V Praze na Starém M st byly roku 1854 otev eny nejprve jesle n mecké, p í spolku pod názvem *Zentralverein für Errichtung und Erhaltung von Krippen in Prag*. Další se nacházely na Haštalském nám stí, Eliš iny jesle v ulici Na Slupi, jesle Žofie Lämmelové na Újezd .²²⁸ O dva roky pozd ji vznikly v Karlových Varech z iniciativy tamního okresního hejtmana Karla Rünese.²²⁹ Na Novém M st roku 1857 byly otev eny n mecké charitativní jesle. Obec pražská z ídila první m stské eské jesle roku 1884 ve školní budov u Sv. Ducha. Vedle základní zdravotní pé e, m ly d ti k dispozici hry a byly zabaveny vypráv ním r zných p íb h .²³⁰ To vše je ekalo, ale až poté, co byly vykoupány a p evle eny do ístého ústavního prádla. O jejich z ízení se zasloužila Marie Riegerová, významná eská filantropka, dcera Františka Palackého a manželka eského politika Františka Ladislava Riegra. Nesmí íla se s faktem, že by eské d ti m ly navšt vovat pouze n mecké jesle. Stála u zrodu fondu, který vznikl na

²²⁶ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné d tství?, s. 169.

²²⁷ Tamtéž.

²²⁸ Tamtéž.

²²⁹ Lenderová, M. – Macková, M. – Jiránek, T.: D jiny, s. 24.

²³⁰ Mišurcová, V.: D jiny teorie, s. 35.

podporu chudých novorozenců a jejich matek. Další české jesle byly vybudovány například v opatrovnici na Újezdě, pod Nebozítkem, například v opatrovnici na Hradčanech a pak i další.²³¹

²³¹ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 170.

2.2.3. Mate ské školy

Opatrovny a jesle m ly plnit p edevším úlohu sociální, poskytovat pé i a výchovu zejména d tem nejslabších sociálních vrstev. Mate ská škola se ale soust edila na stránku vychovatelskou, pln respektovala specifika d tského v ku a o d ti se staraly kvalifikované u itelky. Marie Riegrová stála u zrodu p edškolních za ízení, mate ských škol, podobn jako jeslí. Byla to významná eská filantropka, její zásluhou vznikla v Praze v šedesátých až v devadesátých letech p edškolní za ízení, která m la pomoci sociáln slabým rodinám a odvrátit proces „pon m ování“ u eských d tí.²³² Marie Riegrová se inspirovala Francií, navštívila ústav pro u itelky mate ských škol, *École normale pour les salles asile*, který ídila Marie Pape-Carpentierová. Kurzu pro p stoučky v d tských útulcích se zú astnily dv eské kandidátky u itelství mate ských školách, a to Barbora Ledvinková a Marie Müllerová. Úsp šn složily p edepsané zkoušky a staly se prvními kvalifikovanými p stoučkami v echách.²³³ Roku 1873 byl otev en jednorodný kurz pro p stoučky mate ských škol, který vedla Barbora Ledvinková. Ta byla autorkou historických studií „*Nástín vývoje opatroven, školek a mate ských škol*“ a metodických statí „*Škola mate ská*“.²³⁴

První eská mate ská školka byla založena roku 1869 v Praze u Svatého Jakuba na Starém M st pražském.²³⁵ Dne 19. ledna ji vysv til kardinál Bed ich ze Schwarzenbergu a vedly ji již zmín né u itelky Ledvinková a Millerová. U názvu školky se inspirovaly odkazem J. A. Komenského „škola mate ská.“²³⁶ Školka m la vysloven filantropický ráz, byla tak první ve ejná, oproti jiným institucím pro d ti p edškolního v ku. Školku zaštitovala obec pražská a o stravování a šacení se staral dobro inný komitét dam. Navšt vovaly ji d ti staré od dvou do p ti let, byla jim poskytnuta celodenní pé e, výchova a výuka.²³⁷

V šedesátých letech se sí t chto za ízení rychle rozši ovala a v období let 1880 – 1897 p ibylo 78 mate ských škol. Mezi lety 1896 – 1897 bylo v eském království celkem 355 institucí pro nejmenší: 13 jeslí, 93 opatroven a 249 mate ských škol, z toho

²³² Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné d tství?, s. 166.

²³³ Tamtéž.

²³⁴ Mišurcová, V.: D jiny teorie, s. 57.

²³⁵ Tamtéž, s. 36.

²³⁶ Lenderová, M.- Rýdl, K.: Radostné d tství, s. 167.

²³⁷ Mišurcová, V.: D jiny teorie, s. 36.

bylo 166 českých a 189 německých.²³⁸ O děti se staraly kvalifikované pěstounky a pomocné opatrovnice, šlo především o ženy.²³⁹

Mateřské školy měly být „zdravým útlukem“, tak je nazvala M. Riegrová. *V nich by děti okrály lepším vzduchem a posilnily se výživnou stravou, ve kterém by prospívaly mravně pod láskyplným okem ženy, a to ženy je učí a ženy je chránící dobro innou péčí.*²⁴⁰ Respektovaly zásady Komenského *Informatoria školy mateřské*, hlásily se k odkazu Heinricha Pestalozziho, inspirovaly dílo Friedricha Fröbela, jehož model zahrádek byl v mnohém odmítán.²⁴¹

Jen velice málo vzpomínek se dochovalo z prostředí mateřských škol a opatroven. Jiří Karásek ze Lvovic vzpomíná na opatrovnu a líčí, jak celé hodiny trávil čas ve školce společně se stoučkou slečnou Verou.²⁴² Na nepříjemné zážitky ze školky vzpomíná Růžena Jesenská. *A jednou nevím, kdo si to vzpomíná, abych prý chodila do malé školky, že jsem šla alespoň mezi děti. Kaštiny u kostela měly již veliké, rozkvetlé květy, když mě maminka vedla po schodech ke kovovým vratům a ukazovala mi zelenou stráž za nimi. Byla jsem docela spokojená, když jsme se ocitly v teplém, jarním vzduchu před školkou i když jsem se rozhlížela po svatnicích, v nichž se hemžily a křídly děti. Ale hru bylo, když maminka odešla. Slečna mě dovedla k pianinu, zatleskala, aby bylo ticho, usedla k pianinu a hrála. Kluci i holky se postavili do kruhu a již v dle, co a jak. Dalo se všechno do bláznivého tance. Dívala jsem se na ně v údivu. Doma jsem sice často se točila a vrtala a ohýbala se a stavěla se na špičky takže teta Tony i tatínek říkali, že ze mě bude asi tanečnice, baletka – ekle, ale zde? Ne! Kluci jako by se smluvili, jeden po druhém hnali se pro mě, abych šla tančit, a když jsem nechťla, tahali mě a cloumali mnou, že jsem vykládala a měla tak hlasitě, až jsem přestala muziku i hlomozný tanec. Stála jsem přes všechny mazlivé domluvy slečny mezi mnou a škvrtou nevládná, zaražená, osamocená, jako zamračený pavouk. A když pro mě přišla Fany, ekle jsem: „ Už sem nepůjdu, “ a doma mamince: „ Už tam nepůjdu. “ A nešla jsem.*²⁴³

²³⁸ Tamtéž, s. 36 – 37.

²³⁹ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 167.

²⁴⁰ Mišurcová, V.: Dějiny teorie, s. 41.

²⁴¹ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 168.

²⁴² Karásek, J. ze Lvovic: Ztracený ráj, s. 116.

²⁴³ Jesenská, R.: Dějiny, s. 14 – 15.

*Dítě je v předškolním věku nejtvárnější. Proto výchova v tomto věku má žít dosáhnout výsledků, které se stanou základem všestranné výchovy v době školní docházky a budou s ním doprovázet celý život.*²⁴⁴

Stejně jako v dnešní době dítě, které kdysi chodilo do školky rád a líbilo se mu v ní a které má naopak na školku špatné vzpomínky. Školky splnily svůj úkol sociální a mravní, mnohdy ovšem zasáhly negativně do psychiky. Nestaly se prostředkem socializace dítěte, a patrně ani prostředkem vlastenecké výchovy.²⁴⁵

²⁴⁴ Cach, J.: Dítě v české pedagogice. Praha 1979, s. 13.

²⁴⁵ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 169.

2.2.4 Od povinné školní docházky...

Snad každé dítě v dnešní době má spojenou povinnou školní docházku s panovnicí Marií Terezií. Jaký byl ale samotný vývoj docházky v 18. století? Dnes je již samozřejmostí, že každý školák s úderem sedmého roku navštívuje základní školu a poté studijní a případně univerzitu. Tento trend školní docházky se ustálil až v polovině 19. století.

O tom, jaká byla úroveň vzdělání a gramotnost obyvatel, rozhodoval stát. Mezi prvními zeměmi, které prosadily v polovině 17. století povinnou školní docházku bylo Škotsko a o sto let později Prusko. A právě z Pruska, které bylo v 18. století pro Rakousko tak nebezpečné a navzdory vzájemnému politickému nepřátelství, povolala Marie Terezie z Pruska do Vídně zaháského opata Jana Ignáce Felbigera, pozdějšího generálního ředitele školství.²⁴⁶ Ten prosadil návrh, který byl vydán 6. prosince roku 1774 jako „*Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in sämtlichen kaiserlichen Erbländern* (Všeobecný školní řád pro normální, hlavní a triviální školy ve všech císařských dědičných zemích).²⁴⁷ Pro tento dokument se vžil název *Schulpatent*. Základní celková reforma rakouského nižšího školství.²⁴⁸ Význam *Schulpatentu* byl nezpochybnitelný, vešel v platnost 1. ledna 1775 a zaručil základní vzdělání. Nejprve byla pro děti od 6 do 12 let zavedena vzdělávací povinnost (*Schulzwang*), postupně byla nahrazena školní povinností (*Schulpflicht*). Zákon umožnil domácí výuku, která byla častá a kvalitní u horních a středních vrstev obyvatelstva, avšak dvakrát do roka musely děti složit zkoušku na které normální i hlavní školy.²⁴⁹ Vznikly elementární školy trojího druhu: školy triviální, hlavní a normální. Všichni žáci bez rozdílu se museli učit, psát, počítat, vnovali se pracovním dovednostem a základním náboženstvím. Na dodržování reformy a chodu škol dohlížela školská komise, v každé zemi a v krajích školní komise.²⁵⁰ V roce 1775 byla vydána Felbigerem ve Vídni příručka pro učitele pod názvem *Methodenbuch*, které obsahovaly metodické pokyny spolu se školskými přílohami, podle kterých se na

²⁴⁶ Lenderová, M – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 170.

²⁴⁷ Čtverák, V. – Čádková, M.: Stručný průvodce, s. 66.

²⁴⁸ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 171.

²⁴⁹ Tamtéž, s. 172.

²⁵⁰ Tamtéž.

školách vyu ovalo.²⁵¹ V metodní knize se slu ují názory Felbingera, myšlenky Komenského a n meckého filantropismu. Je to jedno z nejvýznamn jších d l evropské osvícenské pedagogiky.²⁵² D ležitou postavou m l být u itel, který by rozvíjel u d tí stránku pracovní, mravní a rozumovou.

Marie Terezie se snažila vytvo it jednotný silný rakouský stát, který by byl postaven na zm nách jak v oblasti armády, administrativy, zdravotnictví, tak p edevším školství. Od šedesátých let 18. století zazn ly tendence, které navazovaly na myšlenky p edstavitel rakouského osvícenství. Pokusy o zkvalitn ní elementárního školství na n kterých panstvích (Clam-Gallasové ve Frýdlant a Liberci, Egon z Fürstenbergu K ivoklát, Bobrovice a Lou e , premonstrátský klášter v Teplé a cisterciácký ve Zlaté Korun) a nebo z podn tu n kterých osvícenských kn ží.²⁵³ Mezi nejp edn jší p edstavitel pat il Ferdinand Kindermann, který se v echách zabýval nižším školstvím a od roku 1790 se stal litom ickým biskupem. P sobil v jiho eské Kaplici na novohradském panství Johanna Buquoye, za své zásluhy obdržel estný titul „*von Schulstein*“.²⁵⁴ Jeho pojetí bylo velice pragmatické vzd lání cht l nabídnout co nejv tší skupin obyvatel. Seznámit je se základy tení, psaní, po ítání, katechismu a neopomenout také praktické dovednosti (v elaství, sada ství, p ádelnictví, tkalcovství, výrobu knoflík pro dívky základy šití a jiné ru ní práce). Guberniální výnos z 28. prosince roku 1780 schválil Kindermann v projekt, ideov sluitelným se *Schulpatentem*.

Tereziánské školství kladlo veliký d raz na výchovu k životu, žádali aby každý jedinec byl monarchii prosp šný a poslušný. Školské reformy byly rovn ž spjaty s germanizací.²⁵⁵

Po smrti Josefa II. nastává v zemi reakce proti osvícenským reformám. Novým císa em se stává František I., který zastává režim policejního absolutismu založeného na politice nehybnosti a rovnováhy. M ní se p edevším mezinárodní i vnitropolitická situace, rakouské armád se neda í na bojišti s Francií. Císa volí cestu centralizace veškerého školství v duchu katolického náboženství, postupn likviduje osvícenské

²⁵¹ tverák, V. – adská, M.: Stru ný pr vodce, s. 66.

²⁵² Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné d tství?, s. 173.

²⁵³ Tamtéž, s. 171.

²⁵⁴ tverák, V. – adská, M.: Stru ný pr vodce, s. 67.

²⁵⁵ Veselá, Z.: Vývoj eské školy a u itelského vzd lání. Brno 1992, s. 12.

reformy Josefa II.²⁵⁶ V roce 1795 povolil císař kancléř Jindřich hrabě Rottenhann zřízení studijní komise, *Studien-Revision-Hofkommission*, která měla provést revizi všech studijních řádů a předložit návrh na novou organizaci školství. A konečnou podobu získal nový školský zákon z roku 1805, který vyšel pod názvem *Schulkodex* zrušil všechny předchozí nařízení a řády.²⁵⁷

Rottenhannova snaha uvést školy „do pravých mezí“ v souladu s politikou zpátečnického režimu Františka I. vzdalovala možnosti lidí na vyšší vzdělání. Ti se mohli podle zásady dvora, „že Rakousko nepotřebuje lidí učených, nýbrž dobrých poddaných,“ spokojit s danou situací.²⁵⁸ Od faráře, vikariátu, konzistoria až ke kanovníkovi-scholastikovi fungoval dozorní aparát. *Zákon stanovil za átek a konec školního roku; výuka začínala na svátek Všechných svatých, 1. listopadu, a končila poslední týden v září, před svatým Václavem. Na venkově se školy mohly předtím sobotním předobědem, dodržovala se tři dny volna v době sklizně sena a ovesa a dva týdny v době žně. Vyučovalo se každý den kromě neděle, ve středu a v sobotu jenom dopoledne.*²⁵⁹ Zůstávaly nadále školy trojího druhu a to: triviální, hlavní, dosud školy normální byly nazvány vzornými školami hlavními a před nimi vznikaly školy reálné, takzvané školy odborné.²⁶⁰

Výrazněji se měnila naplňování výuky a organizace vyučování. Metodní knihy nabádaly učitele především k většímu vysvětlování, ale doporučují, *co je dáno nazpaměat k učení, dle kladu do paměti nacvičit.*²⁶¹ Výuka se omezila na memorování a učení se nazpaměat bez jakýchkoli souvislostí a pochopení. *Povinností u učitele je obzvláště mládež předtížit k poslušnosti, předtížit k pilnosti, předtížit k studiu, předtížit k snášenlivosti, ochotnosti a předtížit k zdvořilosti.*²⁶² Žáci si měli osvojit svetské ctnosti a respektovat víru. V rámci hromadné výuky, byly žáci na obecných školách dle ně na „tenáče“ a „poťáče“. Navazovali na již zvládnuté základy katechismu, slabikování, psaní a počty. Ruční práce se vyučovaly jen podle místních předobed daného regionu.²⁶³

²⁵⁶ Strnad E.: Didaktika školy národní v 19. století. Praha 1975, s. 117.

²⁵⁷ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 176.

²⁵⁸ Strnad, E.: Didaktika, s. 118.

²⁵⁹ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 177.

²⁶⁰ Kádner, O.: Vývoj a dnešní soustava školství I. Praha 1929, s. 73.

²⁶¹ Strnad, E.: Didaktika, s. 120.

²⁶² Tamtéž.

²⁶³ Kádner, O.: Vývoj, s. 75.

P es odpor u itel z staly zachovány termíny záv re ných slavnostních ve ejných zkoušek. Žáky zkoušel biskup z náboženství a literárních p edm t . Úrove u itel nebyla p íliš vysoká, snažili se žáky nau it to, co bylo p edm tem zkoušek, aby usp li u svého nad ízeného.²⁶⁴ Školní ú ady zakazovaly u itel m *hrátí po hospodách a svatbách a aby nechali hluboce zako en ného pekelného chlastu a p estali se toulati a vésti zpustlý život, jinak jim hrozí suspendování a tresty.*²⁶⁵ Mnozí u itelé žili na pokraji chudoby, ve stálém strachu ze svých nad ízených, kte í po nich vyžadovali zbožnost, loajalitu a poslušnost. V dob p edb eznové se mezi nimi nacházeli nositelé vlasteneckých myšlenek, nap íklad Antonín Marek z Lubn , Josef Liboslav Ziegler z Chrudimi, Karel Alois Vina ický z Kován a František Antonín Vacek z Kopidln . Díky nim byla výuka obohacena o p edm ty, se kterými rozhodn *Schulkodex* nepo ítal a ze své iniciativy se v novali vzd lávání u itel .²⁶⁶

Podstatné zm ny potkaly školství teprve na p elomu šedesátých a sedmdesátých let 19. století.

Revolu ní roky 1848 – 1849 byly d ležitě z hlediska ešení otázek školství.²⁶⁷ N které myšlenky se realizovaly v letech 1842 až 1848 v Bud i založeném Karlem Amerlingem, který se v noval vzd lávání u itelstva hlavn národních škol.²⁶⁸ Všestrann vzd lané u itelstvo se m lo stát jeho pomocníkem ve výzkumu p írodních i antropologických poklad ech.²⁶⁹ Skute ným p evratem byl íšský zákon z 28. kv tna 1868 a na n j navazující základní školský zákon ze dne 14. kv tna 1869, známý jako Hasnerova reforma, platná od školního roku 1870/1871.²⁷⁰ Umožnil vzd lání nejširším lidovým vrstvám, zbavil školy církevního dohledu. Výuka se rozší ila o adu nových p edm t a zlepšily se u ební metody. Vzd lávací povinnost byla prodloužena o dva roky až do trnácti let.²⁷¹ Sankce m ly zajistit respektování zákona a porušení znamenalo tresty pro rodi e, kte í d ti do škol neposílali.

²⁶⁴ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné d tství?, s. 178.

²⁶⁵ Kádner, O.: Vývoj, s. 76.

²⁶⁶ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné d tství?, s. 178.

²⁶⁷ Vorbes, T.: Obrazy z d jin vychovatelství a vývoje školství. Hradec Králové 1870, s. 156.

²⁶⁸ Bahenská, M.: Po átky emancipace žen v echách. Praha 2005, s. 10.

²⁶⁹ Strnad E.: Didaktika, s. 182.

²⁷⁰ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné d tství?, s. 197.

²⁷¹ Kádner, O.: Vývoj, s. 117.

Zlepšilo se a prohloubilo vzdělávání uitelů, vznikly odborné semináře na vysokých školách a u uitelů byl zaručen uspokojivý plat.²⁷² V každém okrese vznikaly mšanské školy, ve městech se dělily obecné školy na chlapecké a dívčí. Pěestaly být školou pro nezáměrné, ale staly se školou pro všechny děti. Domácího vyučování v době situovaných rodinách ubývalo. Bezprostřední dozor nad školami vykonávaly školní rady, místní, okresní, zemské orgány, které měly v řízení školství pravomoci. Vznikající celá síť elementárního školství zaručila snížení negramotnosti v městech, na Moravě i ve Slezsku.²⁷³ Nově pojaté školství neznalo rozdíly mezi chlapci a dívkami, osnovy byly jednotné. Tlocvik byl určen pro všechny, ale nakonec je kvůli protestu ze strany rodičů prohlásili za nepovinný. Zákon umožnil rovněž vznik veřejného dívčího učitelského ústavu a tím i první dívčí maturitu a také přechod literárních učitelů do veřejných laických škol.²⁷⁴

Hasner v zákon nebyl však kladně přijat. Sociálně slabé rodiny spatřovaly nevýhodu v prodloužené školní docházce, v době polních prací rodiče své děti do školy neposílali. Rakouský poslanec Georg Lienbacher, požadoval zkrácení povinné školní docházky na šest let. Snažil se zlepšit finanční situaci v těch kterých zemských a samosprávných orgánech. Novela byla přijata 2. května roku 1883. Negativní stránky novely měly za následek ukončení školní docházky ve dvanácti letech a tato změna nepříspěla k negramotnosti obyvatel.²⁷⁵ Přivítali ji ale především chudší rodiny, které nesly špatnou ztrátu pracovní síly. Úlevy ve vyučování odstranil teprve malý školský zákon z roku 1922. Neměnilo se však nic na faktu, že děti z chudé rodiny stále zůstalo kratší dětství.²⁷⁶

²⁷² Tamtéž.

²⁷³ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 197.

²⁷⁴ Tamtéž, s. 198.

²⁷⁵ Tamtéž, s. 200.

²⁷⁶ Tamtéž, s. 201.

2.2.5. Domácí výuka a dívčí výchova

Povinná školní docházka nahradila vzdělávací povinnost. Zákonem z roku 1775, takzvaný *Schulpatent* povolil domácí výuku, kterou využívaly především rodiny ze středních a horních vrstev.²⁷⁷ Ty své děti a jejich potomky domácímu učitelovi nebo je posílaly do soukromých ústav, ve stejném školství nedávno. Jedním z důvodů mohla být dlouholetá tradice domácího vyučování nebo strach z nemoci a špatného vlivu domácí kolektivu na jejich potomky. Tyto rodiny, které využívaly zákonné možnosti domácí výuky, byly vedle šlechtických rodin například ti Františka Palackého, Františka Ladislava Riegra, Františka Braunera. Domácími žáky se tedy stávali potomci lékařů, učených, politiků a jiných vlivných povolání.²⁷⁸

Domácími pedagogy byli studenti, učitelé ve stejných školách nebo kněží. Marie Gebauerová vzpomíná jak ji jako dítě a jejího bratra Bohuše vyučoval německému jazyku „jakýsi student“.²⁷⁹ U šlechtických rodin byl správný pedagog pečlivě vybírán. Kvalita vyučování závisela jednak na kvalitě vyučujícího a na domácí sledném zájmu rodičů. S dítětem pracoval často vychovatel nebo vychovatelka. Látka se probírala podle domácího učebního plánu a vyučující docházel do rodiny dvakrát či třikrát týdně. Svého pedagoga malby Antonína Chittussiho měla dcera Františka Braunera, Zdenka Braunerová. Její rodina ho dokonce poslala na studium do Paříže.²⁸⁰

Denní výuka v aristokratických rodinách byla náročná, trvala mnohdy i deset hodin. U chlapců byl důležitý tlocvik, jízda na koni, šerm, šplh, házení míčem. U dívek tlocvik chyběl, zato musely zvládnout estetickou výchovu a povinnosti ohledně vzorné hospodyně. Tlocvik nahrazovaly hry na zahradě a vycházky, v zimním období bruslení. Svěnci se zpravidla učili cizím jazykům: vedle němčiny, francouzštiny, italštiny a někdy i angličtiny. Chlapci se obvykle zdokonalovali v klasických jazycích. K tělesné zdatnosti náleželo plavání a otužování.²⁸¹

²⁷⁷ Tverák, V. – Šedská, M.: Stručný průvodce, s. 66.

²⁷⁸ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 189.

²⁷⁹ Gebauerová, M.: Rodinné vzpomínky, s. 140.

²⁸⁰ Lenderová, M.: Zdenka Braunerová. Praha 2000, s. 83.

²⁸¹ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 189.

P estože v tereziánském *Schulpatentu* byla zavedena povinná školní docházka také pro dívky, základní dívčí vzdělání pokulhávalo za chlapeckým jak z hlediska společenského, organizačního, tak i obsahového.²⁸² Dívčím vzděláním a vyšších vrstev se dostávalo výhradně domácího vzdělání na které navazovala ve šlechtickém prostředí někdy klášterní škola. Až ji však po domácím vyučování následoval soukromý vzdělávací ústav. Na přelomu padesátých a šedesátých let 19. století se v Praze nacházelo několik dívčích škol – soukromých i veřejných.²⁸³ Zde dívka navštěvovala tu kterou ze škol, záviselo na jejích rodičích a finančních možnostech rodiny. V aristokratické, měšťanské i venkovské rodině stále přetrvávalo, že pro soběšestí ženy byla domácnost.

Jistá změna nastala v letech ve druhé fázi vzniku moderní společnosti. Čeští buditelé poukazují na možnosti ženského podílu na národním obrozeneckém programu.²⁸⁴ Vychovatelka i spolupracovnice měla dobře ovládat češtinu, znát trochu zeměpisu, historie, botaniky a zoologie. Okolo poloviny 19. století vznikly i české dívčí ústavy, které nabízely vyšší ucelené vzdělání. Trvaly však jen velmi krátce. Poátkem šedesátých let vznikly vyšší dívčí školy (nejstarší z nich roku 1860 v Písku), které měly nabídnout „druhému“ pohlaví ucelenou představu o světě. Během několika dalších let byly založeny vyšší dívčí školy i mimo Prahu, roku 1866 Vesna v Brně, v Hradci Králové, českých Budějovicích, Plzni, Táboře a Chrudimi.²⁸⁵ V Praze byla vybudována dívčí škola v Karmelitánské ulici, farní škola u Panny Marie Vítězné na Újezdě, farní škola u Panny Marie Sněžné, u Svatého Petra na Petrovském náměstí a u Svatého Jakuba - tyto školy byly veřejné a spadaly pod školské úřady. *Právo ve ejností m ly i školy vedené školskými sestrami: anglickými pannami na Josefově a voršílkami v Mikulandské ulici. Soukromých ústav si úřady tolik nehled ly, vzhledem k jejich po tu to ani nebylo možné, v Praze se jich nacházelo na ty icet.*²⁸⁶

Na soukromou dívčí školu Antonína Svobody vzpomíná Eliška Krásnohorská, která ji navštěvovala spolu se svými sestrami Julií a Dorinkou. Ústav vedla manželka A.

²⁸² Lenderová, M. – Macková, M. – Jiránek, T.: *Dějiny I.*, s. 28.

²⁸³ Tamtéž, s. 29.

²⁸⁴ Ženské vzdělání. Ženská revue. List pro otázku ženskou, etnickou, kulturní a sociální v úbec, 10/1907, s. 11.

²⁸⁵ Tamtéž.

²⁸⁶ Lenderová, M. – Rýdl, K.: *Radostné dětství?*, s. 193.

Svobody madame Helena Svobodová, p vodem Francouzská, ze Švýcarska. *Tato škola pat ěla v polovin ě 19. století v Praze k t m v bec nejlepším.*²⁸⁷

Dív kám se naskytly komplexní v domosti, které byly do té doby ur eny jen chlapc m. Vyšší dív í školy navšt vovaly dcery honorace, dívky s pouhým nadáním do nich nechodily. Do vyšší dív í školy p ihlásil svoji dceru Marii Gebauerovou její otec Jan Gebauer. A Marie ji popisuje následujícím zp sobem, ...*Do vyšší dív í školy, jejíž návšt va byla mnohem nákladn ější než návšt va m ě anské školy, chodily dcery bohatých pražských rodin. ěkávaly ne n vychovatelky v ko á e, sluĝové kancelá ě jim nosili u ení a správkyn drahých pensionát si odvád ěly ty, jejichž rodi e m ěli velkostatky neb závody a továrny mimo Prahu. Vyšší dív í škola byla tenkrát zvláštnost ryze kastovní, na m ě anskou školu se tam shlíželo p es rameno.*²⁸⁸ P itom absolvování dív í školy nep ěnášelo žádnou kvalifikaci. Jednou z prvních profesí, jíž se ženy v novaly, byla profese soukromé u itelky. K jejímu provozování nepot ebovaly žádnou kvalifikaci. První, které složily u itelské zkoušky, byly Bohuslava Rajská a Honoráta Zapová. Tyto dv dámy se zasloužily o založení dvou ústav pro dívky. Už od roku 1849 vláda iniciovala pedagogické kurzy pro u itelky, ale zájem o n byl minimální.²⁸⁹ Do roku 1919 platil celibát u itelek - nesm ěly se provdat. Zrušilo ho Národní shromážd ění ješt ve zmín ěném roce.²⁹⁰

Bohuslav Rajské se poda ilo roku 1844 otev ět vzd lávací ústav pro dívky od p ti do osmnácti let. Pronajala t ě místnosti ve Vodickov ě ulici ěslo 132 a zahájila vyu ování. Ústav však dlouho nevedla, po s atku s elakovským se na ja e roku 1845 p est hovala do Vratislavi a ústavu se ujala Eleonora V roslava Jonáková, ělenka Amerlingova kroužku. Vedla ho až do roku 1848, kdy jí vyst ědala manželka Amerlinga Františka, která z izovala ústav až do roku 1870, kdy škola zanikla.²⁹¹

Honoráta Zapová, ělenka prvního ženského spolku, Spolku Slovanek, založila roku 1855 ěský dív í ústav na Malé stran ě ve Št pánské ěslo 619/II. Tento ústav byl ur en pro dívky od p ti do šestnácti let a ro ní školné dosahovalo ěstky 400 až 600 zlatých. Ústav byl bohužel otev ěný jen n kolik týdn ě. Vážn ě nemocná Honoráta

²⁸⁷ Krásnohorská, E.: Z mého mládí, s. 83.

²⁸⁸ Gebauerová, M.: Rodinné vzpomínky, s. 177.

²⁸⁹ Lenderová, M. – Macková, M. – Jiránek, T.: D ějiny I., s. 29.

²⁹⁰ Tamtěž, s. 30.

²⁹¹ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné d ětství?, s. 191.

Zapová nenašla svoji pokračovatelku a týden předtím než zemřela, 28. prosince 1855, byl ústav uzavřen.²⁹²

V oblasti nižšího školství zůstávalo dívčí vzdělání problémem. Po polovině 19. století došlo k oddělení základního dívčího vzdělání od chlapeckého a nákladem na ně byly zřizovány dívčí školy, které často spadaly pod péči některého církevního řádu. Jednalo se o řády jako anglické panny (dočechy píšly roku 1747), sestry od svatého kříže (1860) a školské sestry de Notre Dame (1854), spravovaly školy elementární ve věcné nebo s právem ve věcnosti.²⁹³

První český pokus o ucelené ženské vzdělání měl filantropický a moralistický podtext. Spolek svaté Ludmily, založený roku 1851, se zasloužil o vznik prvního dívčího vzdělání (1865) v Praze. Cílem bylo poskytnout chudým dívkám ucelené učivo a doplnit základní vzdělání. Vyučování bylo bezplatné a o Vánocích dívky dostávaly oblečení. Členky spolku dohlížely na dívky do jejich osmnácti let. Škola zanikla po dvaceti letech jejího trvání. Obdobnou státní školu pod názvem *Ženský výrobní spolek český* založila Karolína Světlá roku 1871. Pod její křídla spadala dívčí obchodní, prvního vzdělání a kursy pro vychovatelky a ošetřovatelky. Podobně zaměřené školy vznikaly i v českých a moravských místech. Z iniciativy Elišky Krásnohorské byl založen v roce 1890 *Spolek pro ženské studium Minerva*. Žádost o povolení Minervy předal poslanec Karel Adámek říšské radě 11. března téhož roku. Dívčí gymnázium Minerva, udržované stejnojmenným spolkem, se stalo nejstarším soukromým dívčím gymnáziem v Rakousku-Uhersku. Na svá dívčí léta v Minervě vzpomíná dcera Tomáše Garrigua Masaryka. Alice Masaryková, která se každé ráno cestou do školy scházela se svojí kamarádkou Klárou Červenkovou na Karlově mostě.²⁹⁴ Ústav až do roku 1907 neměl právo maturity, absolventky jím musely skládat na státním chlapeckém gymnáziu. Absolventky byly nesporně vzdělané, ale s faktem, že se i v pozdějších letech špatně vedly. Žily zpravidla osaměle a živily se jako učednice, vychovatelky a učitelky.²⁹⁵

Počet ve věcných samostatných dívčích škol zůstal v 19. století nevelký. V roce 1864 bylo v Čechách 47 hlavních škol smíšených, 8 pouze dívčích, 3447 škol triviálních smíšených, 63 pouze dívčích. *Skutek nosí je, že „nám ení“ se snažily vyrovnat na*

²⁹² Tamtéž, s. 192.

²⁹³ Tamtéž, s. 193.

²⁹⁴ Masaryková, A.: Dětsví a mládí. Vzpomínky a myšlenky. Praha 1994, s. 78.

²⁹⁵ Lenderová, M. – Macková, M. – Jiránek, T.: Dějiny I., s. 30.

*školách svetských, církevních i soukromých.*²⁹⁶ Byl to určitý předpoklad společenského vzestupu a určité životní úrovně. V 19. století se formoval systém dívčího vzdělání, ale až 20. století zplnohodnotilo vzdělávání dívek se vzdáváním chlapcům a umožnilo jim vysokoškolské studium.

²⁹⁶ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 193.

2.2.6 Období školních let žák na konci 18. do 19. století

Školáci na vesnicích nebo v malých městech navštěvovali elementární školy, (později se změnil název na triviální), kde se naučili základy psaní, čtení, počítání, katechismu a pracovními dovednostmi. Byla to Felbingerova představa - výuka spočívala v hromadném vyučování. Tyto školy a každé dítě, které žilo v dosahu necelých čtyř kilometrů, spadaly pod farní úřady. *N kdy z rozlehlosti farností vznikaly školy p i filiálních kostelů i lokálií.*²⁹⁷ V krajských městech vznikaly školy hlavní, které měly v té době

Žák musel nejprve zvládat základy čtení a psaní a až poté mohl přejít do druhé třídy, kde se seznámil se základy počítání, měřeni a prvouky. Ve třetí a čtvrté třídě se přidaly další předměty jako latina, zeměpis, dějepis, přírodopis, kreslení, měřičství, sloh, výuka dobrým mravům, mechanika a stavitelství.²⁹⁸ Felbinger pracně rozpracoval jednotlivé předměty do třídy s ohledem na schopnosti žáků a jejich věk. Tak například první hodiny v jednom dni dvě hodiny - *d t i v tomto v ku nemohou snést dlouhé, ustavičné sezení a mnoho namáhání hlavou, ano i velmi snadno na svém zdraví by mohly utrpět škodu.*²⁹⁹

Vyučovalo se zde v německém jazyce a v některých městech se zde přidávaly předměty pro kupce, kameralisty, vrchnostenské úředníky a hospodáře. Nechyběla fyzika, chemie, historie umění a cizí jazyky, především francouzština a angličtina.³⁰⁰ Teprve zvládnutí učiva pro daný ročník byl zárukou postupu do další třídy, veškerému učiteli vévodil katechismus. *D t i navštěvovaly kostel denně před vyučováním, vyjma období od začátku adventu do začátku postu. Mše, později ranní modlitba, přičemž jako součástí výuky všechny žáci ve školství a zůstala součástí školního vyučování až do vzniku československé republiky.*³⁰¹

Zpívání a hra na hudební nástroj se vyučovalo na školách triviálních, tak ve vyšších ročnících škol hlavních. V domácnosti žáků probíhaly zkoušky, které se konaly vždy na konci pololetí, po Velikonocích a koncem září. Znalosti se klasifikovaly jako velmi

²⁹⁷ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 173 – 174.

²⁹⁸ Čtverák, V. – Mrzena, J.: Felbiger a Kindermann. Reformátory lidového školství. Praha 1986, s. 40.

²⁹⁹ Tamtéž.

³⁰⁰ Strnad, E.: Didaktika, s. 119.

³⁰¹ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 183.

dobré, dobré a nedbalé, mravy a pilnost jako dobrá, prost ední a špatná. Zkoušky byly ve ejné a ú astnili se jich zástupci církevních a sv tských institucí a rodi e. Nejlepší žáci dostávali odm ny ve form náboženských knih a byli zapsáni do „knihy cti“ a ti nevalní do „knihy hanby“.³⁰² A tak jak tomu bývá n kdy i dnes, vzorní žáci sedávali v p edních lavicích a ti horší vzadu.

V hlavních m stech každé zem vznikaly školy hlavní, které byly vzorem organiza ním a metodickým pro ostatní školy. Probíhaly na nich p ípravné kurzy pro budoucí u itele hlavních škol a trvaly p l roku. N kde u nich vznikaly zvláštní dív í školy nebo dív í odd lení.

D tem starším dvanácti let na izoval zákon navšt vovat opakovací hodiny – ned lní školu. Bez její návšt vy nebylo možné získat výu ní list v žádném emesle. Pro chlapce platila tato povinnost do osmnácti let a pro dívky do patnácti. V roce 1823 byla docházka potvrzena a pro obojí pohlaví se ustálila na patnáct let. Ú ady na izovaly celou první polovinu 19. století docházet na opakovací hodiny.

Stále v tším problémem bylo prosazování n meckého jazyka na školách, i když germanizace nebyla cílem školské reformy. *Schulpatent* p edpokládal vyu ování v mate ském jazyce, ale zároveň zavád l n mecký jazyk jako povinný vyu ovací p edm t na hlavních a normálních školách. V hlavních školách se v prvních a druhých t ídách užívaly oba jazyky, od t etího ro níku d sledn n m ina. Se sílící vlnou germanizace se postupn vytvo ila po etná obrana. Jednou její snahou bylo vytvo it ryze eskou hlavní školu a to se poda ilo roku 1819 profesoru Josefu Vojt chu Sedlá kovi v Plzni. V Praze byla hlavní škola založena roku 1848 Karlem Slavojem Amerlingem, zakladatelem Bud e, vlasteneckého u ilišt .³⁰³ *eské d tí v tšinou výuce v n meckém jazyce nerozum ly a u íly se celé v ty nazpam bez pochopení významu. V hodin n meckého jazyka existovala knížka, zvaná „signum“, do níž byl zapsán žák, který promluvil esky. Pokud to nepomohlo, byly používány t lesné tresty a bití.*³⁰⁴

Zásadní rozhodnutí se zrovnoprávn ním eštiny s n m inou padlo roku 1864. Platnosti nabylo roku 1866, kdy na eském zemském sn mu byla zrovnoprávn na jak na školách nižších, tak i st edních. Postupem asu se výuka eského jazyka prosazovala i na školách, kde p evažovali žáci z n meckého prost edí. Zásluhou Úst ední Matice

³⁰² Tamtéž, s. 174 – 175.

³⁰³ Tamtéž, s. 185 – 186.

³⁰⁴ Tamtéž, s. 186.

školské, založené roku 1880 Františkem Ladislavem Riegreem se ze získaných darů budovaly české obecné a německé školy.³⁰⁵ Sváry mezi českým a německým jazykem přinesly kupodivu i svá pozitiva v potírání negramotnosti.

Účast žáků ve škole nebyla zejména na venkově nijak valná. Děvčích rukou bylo zapotřebí, jak u matky ve svatnici, v domácnosti a chlapeckých v hospodářství i na poli. Rychleji zvykali své děti školní docházce rodičů z města, lidé z bohatých vrstev společnosti a účast jim rodičů chlapců než dívek. Síť triviálních škol byla na konci devadesátých let 18. století hustě poseta územím celým, ale přesto rodičů, kteří sami neprošli vzdělávacím systémem, své děti do škol neposílali. Jedním z důvodů byl fakt, že nevěděli nic jiného, co přišlo „shora“. Učitelé a faráři dohlíželi na docházku dětí od šesti do dvanácti let, ale i přesto tento „boj“ s žádnou docházkou přetrvával celé 19. století. S dohledem nad dětmi souvisela důsledná evidence dětí na venkově u učitele a faráře a ve městě magistrátem.³⁰⁶

Absence na venkově školní řád připouštěl a omlouval ji z důvodů práce v zemědělství, kvůli velké chudobě nebo pro příliš vzdálené školy od místa bydliště. Zakladatel povinné školní docházky Felbiger určil úskalí od venkovského obyvatelstva očekával a jeho vypracovaná osnova obsahovala řadu úlev. Venkovské děti od šesti do devíti let mohly být omlouvány „kvůli neschopnosti cest a drsnému počasí“, v době žní byly z výuky omlouvány děti v rozmezí devíti až dvanáct let. Učitel denně slyšel výmluvy různé charakteru: *bojí se dešť, pohání dobytek, chová, je stonavý, hnal na trh, nemá boty, šel na houby nebo bolí ho zub a mnoho dalších*.³⁰⁷ Děti, jejichž rodiče byli velice chudí (invalidové, domkáři, ...), byly zproštěny platit školné. Tím nebyla zrušena odpovědnost obce a státu za vzdělání obyvatel (paragraf 30 Všeobecného školního řádu). Školné vybrané od dětí tvořilo podstatnou část učitelova platu.

Další překážkou u velice chudých rodin mohlo být zimní období, kdy děti potřebovaly do školy obuv a teplé oblečení. I tato možnost byla zohledněna v tereziánském školském patentu v paragrafech 13 a 14 pro sirotky a děti v námezdním pracovním poměru, pro děti městské chudiny zaměstnané v prvních továrnách.³⁰⁸ I přesto někteří rodiče děti do školy často neposílali a podle nařízení Josefa II. bylo možné nedbalé rodiče pokutovat či trestat ve veřejných pracích nebo za pomoci

³⁰⁵ Tamtéž, s. 188.

³⁰⁶ Tamtéž, s. 179.

³⁰⁷ Drobil, E.: Jihočeské dítě, s. 24.

³⁰⁸ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 180.

strážníka dítě přivést do školy. Jistý zvrat nastal po napoleonských válkách, kdy se situace v Evropě stabilizovala a opakující se dekrety přiměly rodiče dítě do školy posílat. Jistým mezníkem byly revoluční roky 1848 a 1849, které narušily pravidelnost návštěv škol žáky, a proto byly vydány další nařízení o zpevnění postihu nepravidelné domácí docházky. V krajních situacích mohla zasáhnout také policie i etnicтво.³⁰⁹

Návštěvnost škol lidovými vrstvami jistě pedagogické reformátory dlouho netřásla, ale faktem je, že 19. století, postupně díky příkazům a nařízením, společně přiměla vnímat fakt docházky jako nezbytnou pro život. Výmluvná je skutečnost, že v roce 1792 se v učebnách ve školách vzdělávalo zhruba 70,1% dětí a roku 1834 tomu bylo již 92,8%.³¹⁰

Velice důležitým mezníkem v životě dítěte byla a je škola. Určující denní režim dítěte a vstup do neznáma je pro něj nejvíce traumatizujícím. *První dny bývají ve škole hlučné. Malí venkovani každou chvíli projevují hlasitý souhlas nebo nesouhlas, spokojenost nebo nespokojenost, radost nebo stesk, podivení nebo strach a to buď hlasitým smíchem, buď nákladem a pláčem.³¹¹ Po několika dnech jsou noví školáci ve škole jako zaleklí, a bývají všude kolem sebe pozorují a zejména u učitele. Doma vypravují pak o každém jeho pohybu, pamatují si i slova, jež k nim pronesl a dle toho formují si první názor na školu, jež do té chvíle byla pro ně místem tajemným, posvátným nebo obávaným. U učitele jest pro ně osobou vyšší, nepochopitelnou, povýšenou nad jiné dosud známé, jež odlišuje se od nich mluvou, šatem, zevnějškem i jednáním. Než v ní je pozorují, přitom nejvíce jeho slova se lekají a dle ní. Jest jim jako Židům Bůh Hospodin: nepochopitelný, vševládající, všemohoucí, milující a laskavý, ale také přísný a hrozný.³¹²* Felbingerova představa správného učitele - má být pobožný, má být především nakloněn dobru, pokorný, píli a dalším pozitivním vlastnostem svobodného vykonavatele učitelského úřadu, milujícího dítěte a spokojeného se svým úřadem.³¹³

Pan učitel ve třídě byl churav, sedl stále za stolem, kabát, přehozený přes ramena. Mnoho jsme se musily učit z paměti, všechno z paměti: lánky z dějepisu, ze zeměpisu a vyvolal žáky na stupínek, ta od úkolu a druhá, stojící za ní, jí potíchu

³⁰⁹ Tamtéž, s. 181.

³¹⁰ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 181.

³¹¹ Drobil, Jiho české dítě, s. 22.

³¹² Tamtéž, s. 23.

³¹³ Čtverák, V. – Mrzena, J.: Felbiger, s. 42.

*napovídala, bylo to všecko jako stroj, pan u itel ani nepormluvil.*³¹⁴ Tak popisuje hodinu ve škole R žena Jesenská. Na Evu Vrchlickou ud lala paní u itelka p kný dojem, *naše paní u itelka se mi nemohla nelíbit. Byla to velmi silná dáma, nápadn hezká a elegantní, hlu ná a veselá. Byla dost p ísná, ale rozhodn spravedlivá.*³¹⁵

Podoba u itele byla spojena s používáním t lesných trestů na d tech. Osvícenští pedagogové by s nimi nesouhlasily, ale vycházelo se z tehdejší praxe b žn se trestaly d ti snad v každé rodině.³¹⁶ Také nabádali a vydávali r zná regulativní opatření, která by omezovala t lesné trestání systémem pravidel, jejichž smyslem bylo potla ovat spontánní afektivní výbuchy zlosti u itelů.³¹⁷ I školní komisaři, kte ří dohlíželi na pln ní vydaného *Schulpatentu*, naléhali na používání pochval (slovní pochvala, zápis do knihy cti), ale i trestů (stání na hanbu, zápis do knihy hanby, bití metlou). Skutečnost je, že i školní řád z roku 1805 dovoloval u iteli žáka t lesně trestat. Na svá školní léta v áslavi vzpomíná Ladislav Quis. *U itel Hajnovský v druhé t íd hlavní školy byl velmi starý pán – vždy býval již u itelem mého otce – a liboval si v podivn stkách. Chystal-li se k výplatě, oslovoval t esoucí se ob pravideln slovy „Dítě, mám t rád, ale fláku ti neodpustím“, na ež po skon ené exekuci vždy dokládal „Odporné, ale zdravé!“*³¹⁸ Ten samý u itel Hajnovský, *dával si vynést židli na dv r k plotu zahrádky v koutu dvoru z ízené. Pak velel žák m, by se postavili dle ur eného po ádku v adu, na ež jeden po druhém p ístupoval k u iteli sedícímu na židli, vedle které musel pokleknouti jako p í zpov di. Knížku, v nou to Zieglerovu mluvnici neb tlustou n meckou ítanku, musil si žák p í tom rozev enou držeti a od íkávati tak polšeptem svou lekci. Neum í-li, zajíkl-li se, p ílet í v záp tí nehorázný pohľavek, až mnohdy kniha válela se po zemi.*³¹⁹ *Dva u itelé nikdy nevytázeli z mé vd né pam ti, František Bartoš a Václav Royt.*³²⁰ Tak vzpomíná na své kantory Jan Herben.

asem byla vydávána guberniální na ízení, nap íklad z roku 1822, které ukládalo školním ú ad m dohlížet nad u iteli a jich tresty, aby se d ly podle „zákonných p edpisů“. Fyzické tresty ve škole zakázal až Hasner v zákon. N kde se ale

³¹⁴ Jesenská, R.: D tství, s. 36.

³¹⁵ Vrchlická, E.: D tství, s. 89.

³¹⁶ Cach J. a kol.: Výchova a vzd lání v eských d jínách II.. Praha 1989, s. 246.

³¹⁷ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné d tství?, s. 195.

³¹⁸ Quis, L.: Kniha vzpomínek I.. Praha 1902, s. 51.

³¹⁹ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné d tství?, s. 52.

³²⁰ Herben, J.: Kniha vzpomínek. Praha 1935, s. 12.

v malé míře udržely až do poloviny 20. století. *Po roce 1870 začalo být trestání nahrazováno dáváním žákům špatných známek, čímž byl porušen smysl klasifikace, ohodnocování intelektového výkonu žáka.*³²¹ Podobní byli ve škole trestáni Ladislav Friš a Josef Šusta. Friš navštívoval piaristickou školu v Panské ulici, *ve škole naší ani rákosky, aniž nás u piaristů trestali přes ruce pravítkem anebo za vlasy tahali a pohlavkovali, jak to mají jiní u itelů v farních školách v nechvalném tehdy obyčejí.*³²² Josef Šusta chodil do českobudějovické obecné školy a pan učitel Krb vykonával *svou spravedlnost materializoval nejprve u mě v mém výpadu slovním lázným pohlavkem, k němuž, tak jsme aspoň v ilí, si zvláště obracel dovnitř prstí, aby jeho hrotila províněný ametyst provinilce hezky klepl.*³²³ Ani Stanislav Kostka Neumann neměl na školu hezké vzpomínky, *škola od počátku až do konce byla mi velmi útrpnou.*³²⁴ Na své školní začátky na gymnáziu v Jičíně nezapomněl ani Antal Stašek. *Profesory pokládal jsem zpočátku za nejvšestší pány světa a před školníkem jsem po několik dní v tšíně úcty než doma na vsi před panem starostou.*³²⁵

Jak vypadala školní tída viz obr. 17, do níž žáci docházeli? *Dívky se tšínily ve škamnech, na které seděly na podlaze, aby v zimních měsících neunikalo drahocenné teplo, se ve tšíně nevtrálo. Žáci se nepezouvali (peze vky se začínají objevovat až ve 20. století), a mnozí chodili, pokud to jen trochu poasí dovolovalo, bosí.*³²⁶ Takto vypadala školní tída na konci 18. století a o století později se na ní nezměnilo: nedostatečné vtrání, topilo se v kamnech (mnohdy i tam, kde bylo ústřední topení), chodby bývaly úzké a i ve velkých místech bývaly opatřeny malými okny. *V tšíně u ebny se nelíbila, na které nebyly bíleny deset let. Podlahy se neměly několik roků, schody byly téměř všude dřevěné a stropy trámové, lavice ještě dlouhé, přes celou šířku ebny, okna bez ventilace, teplota ve škole nebyla. Špatná byla také hygiena, školní záchody nebyly ještě samozřejmostí a záchody dřevěné jsou používané chlapci i děvčaty, na kde i ve frontě stojícími.*³²⁷ Takto byly začínány školy na venkově, bohužel ani v Praze nebyla situace o mnoho lepší. Mezi lety 1912 a 1922 nebyla v Praze

³²¹ Tamtéž, s. 195 – 196.

³²² Friš, J. V.: Paměti I. Praha 1957, s. 53.

³²³ Šusta, J.: Léta dětství a jinošství I. Praha 1947, s. 81.

³²⁴ Neumann, S. K.: Vzpomínky. Praha 1948, s. 17.

³²⁵ Stašek, A.: Ze vzpomínek. Praha 1964, s. 40.

³²⁶ Tamtéž, s. 181.

³²⁷ Pražák, F.: České dítě. Praha 1948, s. 228.

postavena žádná škola. *A ve starších školách chybly tlocvíny, elektrické osvětlení mlo jen jedenáct škol. Uebny se metly v tšínou jen dvakrát v týdnu a myly ty ikrát za rok. Ve školách se v tšínou nesvítilo a šatny byly ve v tšín budov školním luxusem. Školy d tmi p epln né a charakteristický zápach ze tíd sí dít odnášelo dom.*³²⁸ Postupem doby vznikaly školní budovy, které nabízely velké prostory, dostatek sv tla a hygienického za ízení. Eliška Krásnohorská, jako ža ka Alžb ta Pechová, vzpomíná na svoji t ídu na soukromé dív í škole pana Antonína Svobody, *všimla jsem sí, že u dlouhých, zelených stol , bájé n vyzdobených inkoustovými ka kami, sed ly všechny dívky na lavicích stejn dlouhých, z holého d eva, a byla-li ža ka ze ady volána k tabuli, že prost p es lavici p elezla a po vykonaném úkolu zas podobným gymnastickým p emetem na své místo se vrátila.*³²⁹ Stefan Zweig popisuje školu takto, *už svým zevn jškem p sobila naše školní budova chladn ; byla to typická ú elová stavba, sp šn , levn a bezmyšlenkovit slepená p ed padesáti lety. Tato u ební kasárna s chladnými, špatn vybělenými st namí, nízkými t ídami bez obraz í jiných ozdob, jež by pot šily oko, se svými celou budovou páchnoucí záchodky, p ípomínala starý hotelový nábytek...S d lí jsme po dvou, jako trestanci na galé e, v nízkých lavicích, které nám k ívily páte , a sed lí jsme a sed lí, až nás kostí brn ly; v zim plápolalo nad našimi knihami modré sv tlo nekrytých plynových ho ák .*³³⁰

³²⁸ Tamtéž, s. 229.

³²⁹ Krásnohorská, E.: Z mého mládí, s. 85.

³³⁰ Zweig, S.: Sv t v erejška. Vzpomínky jednoho Evropana. Praha 1999, s. 46 – 47.

2.3 Dtská móda

Obecně oblečení snad nejvíce vypovídá o době, kdy bylo nošeno a jakému představiteli patřilo. Prozrazuje, k jaké sociální skupině jedinec patří, v jakém se nachází podnebí, jaký je jeho životní styl a v neposlední řadě odkrývá i jeho vztah k tradicím. *Od v je také pokrývka nutná lov ku k zachování jeho zdraví a života, jež má hlavně snižovat ztráty tepla tělesného.* Tak tuto větu bychom našli v Komenském slovníku naučném³³¹, vypovídá o tom, jak je od v nutný pro život, ale neopomíná také další stránky estetickou a mravní. *U dtského od v navíc mžeme vysledovat odlišování dítěte od svatého dítěte.* Tento jev vypovídá o emancipaci dítěte, určuje geografickou i regionální příslušnost dítěte i dospělého.³³² Až do 18. století se dtský od v neodlišoval od od v dospělých. Jakmile dítě odrostlo plenkám a dtským košilkám, dostalo ve zmenšeném tytéž od v ní součásti, jako nosili dospělí. Tento jev se týkal venkovského, měšťanského i urozeného prostředí.³³³ V dtském oblečení snad nejvíce vynikaly sociální rozdíly. Děti chudších venkovanů získaly často první solidní od v až ve službě u sedláka, kam bývaly ovšem dávány velmi brzy.³³⁴

V českém prostředí máme kladný vztah k dětem dlouhou tradici. Již v husitských traktech jsou děti hodnoceny jako nejdražší klenot, který nám bůh stvořil. Největšího respektu se děti dostávají za Jana Amose Komenského. Jeho pedagogické práce, vydané souborně roku 1657 v Amsterdamu, vzbudily velkou pozornost současníků. Věchách však byly publikovány až v 19. století.³³⁵

Ke změně dochází ve druhé polovině 18. století v důsledku pedagogických názorů Jeana Jacquesa Rousseaua³³⁶, který navázal na učení Johna Locka o přirozeném tělesném a duševním vývoji dítěte.³³⁷ John Locke považuje oblečení za velmi důležité

³³¹ Komenského slovník naučný, díl VIII.. Praha 1938, s. 358.

³³² Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 230.

³³³ Tamtéž.

³³⁴ Petrá, J.: Dějiny, s. 901.

³³⁵ Uchalová, E.: Dtské odívání, s. 41.

³³⁶ Své pedagogické názory vyslovil J. J. Rousseau v románu Emil, vydaný roku 1762.

³³⁷ Práce Johna Locka o výchově se nazývá Some Thoughts Concerning Education, vydaná v Londýně roku 1693.

pro zachování dtského zdraví.³³⁸ K Lockovým zásadám se přihlásil například hrab František Josef Kinský³³⁹, ale i časopis *Journal des Luxus und der Moden* vydávaný od roku 1786 Fridrichem Justem Bertuchem ve Výmaru.³⁴⁰ Osvícenství bylo tedy ve střední Evropě prvním obdobím, které uznalo, že oděv musí vyhovovat dtským potřebám a požadavkům. Za cíl snažení byl považován zdravý vývoj dítěte a jeho správný vzhled, za prostředek jeho dosažení byl uznán pohyb jako důležitá přirozenost a otužování jako prevence chorob. Revoluční změnou těchto zásad si uvědomíme, podíváme-li se na oblečení dětí, zejména ze šlechtických a zámožných rodin. Před několika desetiletími byly děti oblékány jako dospělí a jejich oděv vyjadřoval sociální a ekonomické postavení rodiny, ze které pocházely. Dívky byly uváženy jako dospělé ženy v pevných šňorovkách, v kanýrech a krinolínách a chlapci v tvrdých oblecích s krajkovými fišičkami na hlavách. Proměna způsobu dtského oblékání na konci 18. století byla velmi radikální, ale i ona probíhala se změnou v oblečení dospělých a pod vlnou změny v módní linii.³⁴¹

*I Bertuch odmítá dosavadní kopírování dospělých a žádá, aby šat nebyl příliš teplý ani příliš tvrdý, aby se oblečení mužské podobilo oděvu venkovských dětí, které je daleko přirozenější.*³⁴² Podle těchto zásad autor navrhuje oděv moderní, vkusný a všeobecně přijatelný pro chlapce i dívky. Měl se stát vzorem rozumného a ušlechtilého dtského oblečení. *Chlapecké oblečení má být lehké, krátké a dostatečně široké, aby netísnilo a netlačilo žádnou část chlapeckého těla při běhání, skákání a dalším pohybu, který je v mladém věku přirozený. Otužování a volný pohyb je podle autora nejdůležitější pro dtské zdraví. Těmto požadavkům odpovídá lehká košilka, vesta z bavlněného piké nebo jiné bavlněné látky, přes ní kabátek z polosukna a široké námořnické kalhoty dlouhé až ke kotníkům, takže na rozdíl od krátkých pánských culottes netísňují kolena.*³⁴³ Dtské botky se nelišily od botek dospělých, jen bývaly

³³⁸ Uchalová, E.: Od panýřek k legínám. Dtské odívání na cestě k ušlechtilosti. Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C, Faculty of Humanities, Supplement 5 (2002), s. 93.

³³⁹ Ve svých pedagogicko-filozofických spisech *Erinnerungen über einen wichtigen Gegenstand von einem Böhmen*, vyšly v Praze roku 1773.

³⁴⁰ Uchalová, E.: Malí lordi, námořníci a barbie. Proměny dtského oblečení v 18.-21. století. *Dějiny a současnost* 1/2006, s. 37.

³⁴¹ Uchalová, E.: Od panýřek k legínám, s. 95.

³⁴² Sta F. J. Bertucha vydána roku 1787, se nazývá *Über die Kinderkleidung*.

³⁴³ Uchalová, E.: Malí lordi, s. 37.

pon kud vyšší, zavázané na nártu.³⁴⁴ Bertuch zastával nový p ístup k d tskému oble ení a svým zp sobem navazoval na pokusy o zm ny v oble ení zejména malých chlapc jíž v pr b hu druhé poloviny 18. století.³⁴⁵ Dobový model chlapectví p ipoušt l nutnost pohybu v rámci her, n kdy i sportu. S jejich pomocí m li budoucí p edstavitelé „silného pohlaví“ získat fyzickou zdatnost. Vedle oficiálního mužského od vu, jímž byl frak s kalhotami typu *culottes*, za ali n kte í rodi e hledat inspiraci i u jiných typ mužských od v , které byly pro d tské t lo vhodn jší. Byl to nap íklad komplet podobný husarským uniformám s kabátkem a s dlouhými kalhotami nebo oblek s volným kabátkem a s širokými dlouhými kalhotami. Podobaly se kalhotám Pierrota na obraze od Antoineta Watteaua.³⁴⁶ Chlapecké námo nické od vy viz obr. 30 s volnou halenou a dlouhými kalhotami byly od roku 1778 publikovány ve francouzském asopise *Galerie des Modes*.³⁴⁷ Objevovaly se obleky navrhované p edevším pro chlapce, d v átka zatím nebyla zbavena korzetu a musela na radikální zm ny na svém obleku ješt po kat.

Atributem novorozen te byla nepochybn plenka. Zhotovovala se z m kké savé tkaniny a v druhé polovin 19. století se p es plenu ovíjel kus voskového plátna nebo kau uku.³⁴⁸ Bylo to velice praktické z hlediska hygieny, nebo l žko z stávalo suché. Na konci století se za aly používat speciální plenkové kalhotky, pletené nebo šité, n kdy mívaly užite né šle. Neodmyslitelnou sou ástí byl také povijan, jinak rovn ž povijadélko, poviják, n mecky *Wiegenband*.³⁴⁹ Sloužil k zavinování kojenc a na p elomu 18. a 19. století se uplat oval v celé st ední Evrop . V ílo se, že p isp je ke zdravému r stu a napraví vady vrozené i zp sobené porodem. Svazování t lí ka bránilo jakémukoli pohybu a svým zp sobem chránilo dít p ed úrazem. Mírn jší forma zavinování byla do pe inky, která se objevovala ješt v polovin 20. století.³⁵⁰ Okolo roku 1900 se objevily první zavinova ky „amerického“ typu, které umožnily dít ti víc pohybu, ale matky stejn dávaly p ednost povijanu.³⁵¹ P ítom léka ská ve ejnost

³⁴⁴ Kybalová, L.: D jiny odívání. Od empiru k druhému rokoku. Praha 2004, s. 103.

³⁴⁵ Tamtéž, s. 37.

³⁴⁶ Lenderová, M. - Rýdl, K.: Radostné d tství?, s. 231.

³⁴⁷ Uchalová, E.: Malí lordi, s. 37.

³⁴⁸ Lenderová, M. - Rýdl, K.: Radostné d tství?, s. 104.

³⁴⁹ Tamtéž, s. 104.

³⁵⁰ Uchalová, E.: D tské odívání, s. 42.

³⁵¹ Lenderová, M. - Rýdl, K.: Radostné d tství?, s. 104.

nabádala, *nechme dít jak možno volnosti v pohybech*.³⁵² Povijanje esto v laické společnosti splávalo podstavy o narovnání a zesílení končetin u dětí. Nejdříve opustila odšňorování kojence Anglie, kde děti balili do mokrých plen a oblékali do dlouhé mušelinové nebo linonové košile a šepce ze stejného materiálu. Ve střední Evropě nabízel podobný model německý výmarský módní časopis *Journal des Luxus und der Moden*³⁵³ a v českém prostředí doktorka Anna Bayerová, která ve své knize *Žena lékařkou*, přirovnává povijanje k „nástrojům sloužícím mučení.“³⁵⁴ Dává praktické rady matkám, jak dbát o hygienu dítěte, dále jak je vhodné pobývat s dítětem na čerstvém vzduchu a nebo jakou vhodnou látku zvolit na košilku pro kojence.

Prvním slavnostním oblekem dítěte byl odvoček. V 17. a 18. století se užívala pouze košaticí pokrývka, do které byla dítě zabaleno. Z druhé poloviny 18. století jsou již dochované soupravy kabátku, šepce i kabátku s kapucí a pokrývky. Zhotoveny byly z drahých látek – brokátu a hedvábí, zdobenými krajkami a zlatým dracounem. Na počátku 19. století se ve střední Evropě začíná kojenecké prádlo zhotovovat z mokrých bílých materiálů: batistu, linonu a mušelinu i strojového tylu a zdobí se jemnou bílou výšivkou. Ve druhé polovině 19. století se ujala technika pletení z bílé příze a tento trend přetrvával až do počátku 20. století. *Při volbě látky pro nás dosti často se zapomíná, jak útlý, citlivý je posud povrch těla našeho, z čehož nejedna nesnáze nám povstává, nebo vzor nepatrnému vývinu poměrek našich pozorovacích a uzavíracích nemůžeme se ubránit tomu, abychom ostrost, hrubost látky s dojemným nádechem nepozorovala. A ty tkanice!*³⁵⁵ Ne vždy dítě dostalo oblek, který by mu zcela vyhovoval, jak dokládá Anna Bayerová.

Kabátky, šepce i šaty byly zdobeny bohatými krajkovými vzory a pestřími stužkami v barvách podkladu prádélka. Košaticím soupravám náležely kromě kabátku a šepce i pevně šité ze stejných materiálů a stejně zdobené. Kojenecké prádélko pro všední použití se stihově nelišilo od košaticího, ale bylo zhotoveno z méně nákladných materiálů viz obr. 27, 28. Košaticí souprava nepodléhala módě. Oblékala se jen jednou v život a ani se nepoizovala nová a dodávala se i v bohatých rodinách z generace na generaci.³⁵⁶ Na slavnostní křest u Purky vzpomíná v pamětech Božena

³⁵² Bayerová, A.: *Žena lékařkou*, s. 528.

³⁵³ Lenderová, M. – Rýdl, K.: *Radostné dětství?*, s. 105.

³⁵⁴ Bayerová, A.: *Žena lékařkou*, s. 529.

³⁵⁵ Bayerová, A.: *Něco z memoárů nemluvněte. Ženské listy 1/1879*, s. 34.

³⁵⁶ Kybalová, B.: *Dějiny odívání*, s. 102.

Pokorná – Purky ová, kdy v roce 1831 porodila Julie Purky ová syna Emanuela Julia, na k est *mu oblékla památnou hedvábnou a na batistu vyšivanou košilku, v níž byl pok t n Jan Evangelista Purkyn .*³⁵⁷

Další výbavou novorozen te byly živ tky, plát né košilky, kabátky a epe ky viz obr. 29, chovací šate ky – plentuše, spodnice pod plentuši, no ní košilka, pletené nebo há kované ba k rky, slintá ky, koupací plena a již zmín ný povijan a zavinova ka.³⁵⁸

*Velmi p íhodné jsou koupací pláštiky z m kkého barchentu, které p ehodíme d cku po koupeli. Je-li d cko ospalé nebo pon kud churavé, ušet í ho každá rozumná matka velké toalety.*³⁵⁹ T mito slovy doporu uje doktorka Anna Bayerová matkám koupací pláštiky pro jejich snadnou a rychlou manipulaci a údržbu. Podobn je tomu také p í používání slintá ku *P í pítí a p í pro ezávání zub kojenec se nestará o velkou istotu, í nutno užívatí slintá ku, který, jsa velice elegantní, má býtí zárove í p im ený svému úkolu; nepom že nic, je-li tenou ký, prosákne-li ihned, zkrátka, je-li jen hezký; tu bylo by lépe, dátí mu vespod trochu solidn jšího spole níka. D cko se nachladí, má-li prsí ka mokrá.*³⁶⁰ Z toho plyne, že ne vždy se dbalo na pohodlí a zdraví dít te, ale mnohdy p evážel módní trend. D tské oble ení se zhotovovalo doma a to s *hore natou horlivostí*, jak popisuje ve svých vzpomínkách Karolína Sv tlá.³⁶¹ *D tskými kabátky a epi kami zahrnovala své synovce a nete e a jak dále uvádí „ješt do nich svoje d tí oblékají.“*³⁶² D tské oble ky podobn jako od v ke k tu, se d dily a až na malé obm ny nepodléhaly rychle se st ídajícím módním trend m, tak jak tomu bylo u od vu starších d tí.

Jakmile se d átka za alo batolit, pot ebovalo jiný typ šat . Jejich st ih byl založen na hladkém živ tku a skládané í nabírané sukýnce. Materiál a detaily jako délka a tvar rukáv , se ídily dobovou dámskou módou. Chlapecké šaty se od dív ích lišily velice málo – voln jším st ihem živ tku a nezdobenou sukní opat enou jen sámkem na prodloužení délky. N které matky byly na svá miminka pat í n hrdy, ješt

³⁵⁷ Pokorná - Purky ová, B.: Život t í generací. Vzpomínky na velké Purkyn , listy a lánky Karla Purkyn . Praha 1944, s. 40.

³⁵⁸ Uchalová E.: D tské odívání, s. 42-43.

³⁵⁹ Bayerová, A.: Žena léka kou, s. 529.

³⁶⁰ Tamtéž.

³⁶¹ Sv tlá, K.: Upomínky. Praha 1901, s. 170.

³⁶² Tamtéž.

po letech s pýchou popisují své dítě, že bylo ze všech dětí nejkrásnější a nejbaculatější. *Také vzpomínka, jak mu sloužely sametové šaty a ikali jsme mu v nich sametový drak.* Takto líčí bratra Marie Strettiové Richarda, jejich maminka.³⁶³

Chlapecké šaty bývaly zdobeny velkými knoflíky a doplněny chlapeckým kloboukem. *asto se ale oblečení pro batolata nerozlišuje pohlavím, teprve ve 20. letech 20. století se ve vší míře uplatují pro chlapecká batolata krátké kalhoty, zapínané na knoflíky mezi nožíkami. Na počátku 20. století jsou chlapecké kalhotky doplněny zástřikami i krátkými šatykami. Pro zimní oblečení se s oblibou užívaly pletené kamaše a svetry.*³⁶⁴

V 18. století nosily dívky hedvábné šaty s tisknutým živětkem a velkým výstřihem, se sukni otevřenou vpřed, do které byla vložena spodní sukně, s jediným rozdílem oproti dámským šatům, že živětky byly šňorovány vzadu. Součástí oděvu byl korzet a několik spodnic. Pěleť byla 90. léta 18. století kdy na popud reformátorů volný a vzdušný oděv, se ve střední Evropě stala novou dámskou módou. Empíru prosadila i móda dívek. Dívky i ženy začaly oblékat košilové šaty volného střihu, přepásané pod axy, s krátkými balonkovými rukávy. Pro venkovní nošení byly šaty doplněny pláštěnkami i krátkými kabátky zvanými podle anglického Carla Spensera „špencry“. Mladé dívky nosily šaty bez korzetů, pouze s jednou spodní suknicí, ale zato doplněny módní novinkou - kalhotkami. Jejich ozdobné nohavíčky se ukazyvaly pod sukýnkou, která byla poprvé v historii u dívek kratší než u dospělých žen.³⁶⁵ V roce 1830 se, bohužel, už dívky netěšily volnosti oděvu. *Pas se vrací na své přirozené místo a s ním upnutý živětek s velkým výstřihem a bohatě nabíraná sukně, která zůstává zkrácená a ukazuje spodní kalhotky.*³⁶⁶ Tento typ sukni mohl být doplněn řadou vrstev spodnic, které bránily ve volném pohybu. V 60. letech se v dámské módě objevují i nové typy širokých sukni s halenkou a bolerkem i volným kabátkem, ve svobodné módě zvaný jako *zouave*. U nás byl považován za slovanský a spojován s vlasteneckými idejemi. V 70. letech přichází do módy sukni propnutá v zadním díle, sukni na honzika. Tento typ nevyžadoval velké množství spodnic ani pevnou

³⁶³ Strettiová, M.: O dobrých lidech a starých zvysech. Praha 1940, s. 152.

³⁶⁴ Uchalová, E.: Dětské odívání, 43-44.

³⁶⁵ Tamtéž, s. 45.

³⁶⁶ Tamtéž.

šň rova ku. V 80. letech se vrací do módy šaty s pešt iženým pasem s jednoduchým živ tkem a nabíranou nebo skládanou suknií.³⁶⁷

V druhé polovin 19. století začala móda zasahovat širší okruh obyvatelstva a pronikla také do nižších vrstev. K módní expanzi 50. let přispěl francouzský vynález obchodního domu, kde si lidé mohli podle libosti vybrat z nejrozmanitějšího zboží a nakupovat za rozumné ceny. Díky světovým výstavám a veletrhům a příchodu veřejné železnice a lodní dopravy, získal mezinárodní obchod nepředvídaný rozmach. Módní časopisy, jejichž tituly se rychle rozmnožily, pomohly módu dostat se do všech koutů světa viz obr. 9.³⁶⁸

Poátkem 70. let 19. století se objevují nejrozmanitější dámské obleky podle různých vlnových kategorií a pro nejrozmanitější události. Pro přijímání, confirmaci, pro taneční hodiny již ve věku 8 - 12 let, pro maškarní ples, koupání a bruslení. *Přibližně o dvacet let později se objevuje na trhu oblečení pro sport, které je šité podle módních stylů, ale s větší volností a s typickými detaily, odvozenými z pánské módy – límce, kravaty a nosí se pod volnou šň rovačkou. Mezi novinky dívčí módy patří i námořnický oblek, velmi oblíbený i v chlapecké módě.*³⁶⁹

V Anglii v 80. letech 18. století vznikl typ oblečení pro chlapce – tzv. „*skeleton suit*“ skládající se z jedno- nebo dvouadového kabátku z vlny či plátna. *Pod ním se nosila košile s velkým límcem a z kalhot ke kotníku, všitých do pásu a vzadu nabíraných. Na počátku 19. století se ujala chlapecká verze „špencru“. Chlapecký špencer byl krátký kabátek bez šos, vzadu v pase tvarovaný do špičky a k němu se nosily dlouhé kalhoty.*³⁷⁰ Ve 30. letech 19. století zobecnil další typ chlapeckého oblečení – oblek s tunikou. Oblek se skládal ze šaty s živ tkem i skládanou sukýnkou a z dlouhých kalhot – pantalonů. Šaty bývaly šity z vlněné i bavlněné tkaniny. Tento typ se uplatňoval u hochů mezi batolecím věkem a dosplostí. V 70. letech 19. století se také u chlapců rozšířil námořnický oblek, který zůstal v masové oblibě po dobu desetiletí. Poprvé byla inspirace námořnickou uniformou použita na francouzském dvoře Ludvíka XVI.³⁷¹ Typická byla volná blůza s námořnickým límcem, která se kombinovala u mladších chlapců se skládanou suknií, jako u skotského kiltu, a

³⁶⁷ Tamtéž.

³⁶⁸ Hejný, P. (ed.): *Móda. Z dějin odívání 18., 19. a 20. století*. Bratislava 2003, s. 150.

³⁶⁹ Tamtéž.

³⁷⁰ Tamtéž, s. 47.

³⁷¹ Uchalová, E.: *Dámské oblečení*, s. 45.

s dlouhými kalhotami u starších hoch . Obleky byly barvy bílé, režné nebo tmav modré. Často se na námornických oblecích uplatovaly vlivy i jiných uniforem. V letech se trend námornického oblečení udržel až do 30. let 20. století. Vedle námornického typu byl oblíbeným oblečením pro mladé hochy sametový oblek složený z kabátku a blůzy, s krátkými kalhotami. Na podobné své sametové šaty si vzpomíná Jiří Karásek ze Lvovic, *Matka ustrojila dítě do svátečních sametových šatek, žel již trochu oděných a vyrudlých...*³⁷² V Anglii byl označován jako „*Fauntleroy suit*“ podle románu Francese Hodgson Burnettové *Malý lord* vydaného v roce 1886. Tento typ obleku s různými obměnami se objevuje ještě ve 20. a 30. letech 20. století.³⁷³

*Poátkem 20. století se dátská móda stává méně formální a méně závislou na módě dospělých. U dívek byly v oblibě zástřihy místo šatek, letní kalhotové obleky i pletené zimní komplety pro zimní sporty, skládající se ze svetru a kamašů.*³⁷⁴ Ne nadarmo je 20. století označováno jako století dítí, konečně vyřešilo problém vzdušného, hygienického a praktického dátského oblečení. Ve světě se zakládají speciální obchody s dátským oblečením, nelze však říci, že by nemělo žádné společné znaky s denním oblečením dospělých.³⁷⁵

³⁷² Karásek ze Lvovic, J.: Ztracený ráj, s. 9.

³⁷³ Tamtéž.

³⁷⁴ Uchalová, E.: Od panýřek k legínám, s. 97.

³⁷⁵ Kybalová, L. a kol.: Obrazová encyklopedie módy. Praha 1973, s. 585.

2.4 Vozítka a koárky

Předtím než začaly být kočárky běžnou součástí dětského života, používaly se pro nošení dětí různé úvazy na zádech i na břiše. Děti se přenesly jednoduše v náruči. Nebo se nechávaly doma ležet buďto v kolébce nebo na posteli.³⁷⁶

Nejstarší typ lůžka pro novorozence byla kolébka na kolébadlech, známá již od gotiky.³⁷⁷ Vedle své konejšivé uspávací síly měla také pomoci starším sourozencům ve *zdlouhavé a nemilé práci*³⁷⁸, při níž zpívali různé ukolébavky. Karolína Světlá vzpomíná ve svých pamětech: *Když se mi bratříček narodil, jsem jej po přikladu velikých kolébala, ale i všemi možnými písněmi a koledami uspávala.*³⁷⁹

Při pracích na poli sloužila k snadnému transportu a rychlému složení takzvaná plachta. Byl to kus látky natažený přes tyč a více dělných kůl. V různých oblastech pro kolébky zlidověly názvy jako kolíska, hejadlo a klimbadlo. Mezi lánky mezi kolébkami na kolébadlech a závěsnými tvořila kolébka na stojkách. Jako ostatní kolébky splňovala základní funkci kolébavým pohybem uspávat děti.³⁸⁰ Pro větší pohodlí dítěte, matky i chvy se používaly různé vozíky, trakaer i koleka – žebříčky a v majetných rodinách miniatury kočárů. Tyto zmenšeniny měly spíše chvílkové využití než praktické. Nejsou to předchůdci dětských kočárků, ale spíše hračky. V těsnou se posadilo dítě prostě k ostatnímu nákladu. Nebo byly vozíky vystlané, a ty sloužily jen jemu.³⁸¹

První kočárky vyráběné speciálně pro děti, tak jak je chápeme my v současnosti, se vyráběly přibližně v 1. polovině 19. století. O několik desetiletí později se začaly postupně stávat běžným jevem viz obr. 22.³⁸² Jeden z prvních kočárků vechách nechala v roce 1797 pro svoji prvorozenou dceru Marii Eleonoru zhotovit Pavlína ze

³⁷⁶ Lenderová, Z.: Koárky a vozítka, pro panenky, pro děti. Katalog výstavy. Muzeum východních Čech. Hradec Králové 1997, s. 3.

³⁷⁷ Turnský, M.: Etnografický slovník. Lidový nábytek. Praha 1989, s. 10.

³⁷⁸ Bartoš, F.: Naše děti. Jejich život v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poesie, zábavy, hry i společné práce. Praha 1951, s. 17.

³⁷⁹ Světlá, K.: Upomínky, s. 144.

³⁸⁰ Turnský, M.: Etnografický slovník, s. 12 - 13.

³⁸¹ Lenderová, Z.: Dětsví na kolečkách. Historie dětských kočárků. Dějiny a současnost 1/2006, s. 34.

³⁸² Lenderová, Z.: Koárky a vozítka, s. 5.

Schwarzenbergu.³⁸³ Po átky emesné výroby vozítek spadají do první poloviny 19. století a v následujících letech se už staly běžnou součástí domácího života. Dokladem může být i ilustrace výrobků v denním tisku viz obr. 8.

Prvotní výroba kočárků náležela k emesníkům – košíkářům, kovářům a kolářům. Emesníci se podíleli na konečné podobě vozítka.³⁸⁴ Objevovaly se na trhu od kolářů a kočárků odlehčené, dnes bychom je mohli sportovní. Tyto modely byly po dlouhém kladném vystlání vhodné i pro batolata. Měly v rukou výrobek košíkářů, zhotovil nejprve proutěný koš, korbu a tu připevnil na pružící kovový podvozek s lankovými koly a zasadil držadlo. Stěhy kočárků se vyráběly z textilu a zprvu byly nesklopné. Na trhu se objevily vozíky tzv. *markwageny*, určené k dopravě zboží na domácí trh. Od běžných vozítek se moc nelišily, šlo o stejné proutěné korby bez vnitřního polstrování a stěhy viz obr. 32.³⁸⁵

Koškářskou oblastí s dlouholetou tradicí bylo Mladonice, tam se kočárky v letech vyráběly nejdříve. Na počátku 20. století výrobci nabízeli celou řadu variant – kočárky s kovovými nebo lankovými koly i s nespinným proutěním. Stěhy se daly sklápat. Korby se zdobily – a se již jednalo o umělecky propleťané protidoplněné dřevěnými korálky, mistrovský výplet z pedigu s různými vzory a nebo byla korba dřevěná s malovanými ornamenty. Nejoblíbenějšími barvami byla bílá a černá doplněná zlatými i stříbrnými detaily, ale vyskytovaly se i jiné barevné kombinace. Držadla se zhotovovala z dřeva i porcelánu a jejich kovová konstrukce již bývala poniklovaná. Stěhy zdobily vyšívání nebo krajkované záclonky.³⁸⁶

Myslelo se také na dvojčata, kdy kočárky musely být prostornější a stabilnější. Eva Vrchlická ve svých vzpomínkách popisuje, *jak si její maminka musela vypořádat s dvojčaty, když Eva dostala s bratrem těžký kašel a poté je s chůvou vozili parkem.*³⁸⁷

Kočárky představovaly jistý přínos pro děti, umožňovaly delší pobyt venku, spánek na čerstvém vzduchu. Veliké nebezpečí představovala „americká kůže“, jemný druh voskovaného plátna, z níž se vyráběly modely v 70. letech 19. století. Při zahájení a

³⁸³ Lenderová M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 106.

³⁸⁴ Lenderová, Z.: Dětství na kolečkách, s. 34.

³⁸⁵ Tamtéž, s. 35.

³⁸⁶ Lenderová, Z.: Houpy hou. Kočárky a vozítka, pro panenky, pro děti. Muzeum východních Čech v Hradci Králové. Hradec Králové 1997, s. 6.

³⁸⁷ Vrchlická, E.: Dětství, s. 81.

astém kontaktu pokožky s materiálem se do t la dostávaly nebezpečné sloučeniny olova. I přesto se kočárky na trhu rychle ujaly. Pérování vozítek, téměř dokonalé, svádlo k astému houpání, tak jak tomu bývalo v kolébce.³⁸⁸ Před tím odborníci varovali, a i ve společnosti se tradovalo, že se *nemá naprázdno kolébkou kolébatí, jinak se vykolíbe dítěti spaní*.³⁸⁹

³⁸⁸ Lenderová, M.: Radostné dětství?, s. 108.

³⁸⁹ Bartoš, F.: Naše děti, s. 22.

2.5. Hra ky

Hra ky provázely a provázejí dítě od jeho narození až do dospělosti. Podnět k jejich vzniku jim dal přirozený sklon napodobování činnosti rodičů a snaha dospělých udržet dítětem radost. Děti jsou hračky uskutečněním vlastních představ o světě.³⁹⁰ Jakmile si dítě začne uvědomovat prostředí, ve kterém žije, začne napodobovat dospělé. Děti přetvořují svou živou fantazii pomocí různých předmětů. Kus dřeva může být vozítkem, koněm, panenkou nebo puškou.

Hračky stojí na okraji oblasti umění, jsou jen málo cíle estetiky a umleckého významu. Jsou také považovány za jedním z odvětví lidového drobného sochařství.³⁹¹ Jejich hlavní oblastí je život, teprve v něm nabývají svého smyslu. Pro tuto těsnou spojitost dětské hračky se skutečným během života se dá předpokládat, že se hračka rozvíjela dříve než ostatní lidové umění. Lidová hračka, tak jak ji dnes chápeme, vznikla na přelomu 18. a 19. století. Podle Ottova slovníku je hračka definována jako předmět dárkový dětem k zábavě, buď je předmětem nebo nástrojem hry.³⁹² V Komenském slovníku je slovo hračka popsáno stručně a to jako předmět dětské hry.³⁹³ V žádném není opomenuto, že prodej hraček je důležitým prostředkem pro myslu a obchodu. Z pedagogického hlediska byly kladně hodnoceny takové hračky, které si děti vyrobily samy. Podnětovaly jejich fantazii a vývoj.

Nejstarší dochované hračky z našeho území jsou známy z mladší doby kamenné, ze které pochází chraštítko z pálené hlíny. Tyto hračky pro nejmenší děti byly velmi rozšířené a nachází se při archeologických výzkumech ve velkém počtu. Byly to hračky náznakové, nepropracované do detailu, zhotovené z materiálu, který se okolo nich vyskytoval – hlína, dřevěná kost a kámen. Tyto materiály se i v pozdějších dobách vyskytují dlouho. K nim přistoupily kovy, koncem 18. století i porcelán, od 20. století kašířka, celuloid.³⁹⁴ Také zdůrazňování a potlačování detailů, zjednodušování i naopak přebujelé formy vypovídají hodně o době svého vzniku, prostředí a tvůrci. Podle toho můžeme jednotlivé artefakty zařadit do té které kulturní etapy, do sociální

³⁹⁰ Pachlová, V.: Lidové hračky ve sbírkách národopisného oddělení Vlastivědného ústavu v Olomouci. Olomouc 1968, s. 3.

³⁹¹ Melniková, . – Papoušková, N.: Lidové hračky. Praha 1948, s. 8.

³⁹² Ottův slovník naučný, díl XI., Praha 1897, s. 726.

³⁹³ Komenského slovník naučný, díl V., Praha 1938, s. 548.

³⁹⁴ Hračky našich předků. Katalog sbírky hraček Národopisného muzea Plzeňska. Plzeň 1992, s. 3.

skupiny, pro niž byla hra ka tvo ena, a podle ú elu, který mohl být pouze reprezentativní. Podle hra ek m žeme posoudit i to, jak v které dob bylo dít bráno dosp lými vážn , zejména jeho sv t fantazie, zda mu byla ponechána volnost v rozvoji jeho osobnosti nebo zda na n j doléhala konvence dosp lých, které se muselo pod izovat.

Hra ky p ipravovaly d ti od nejran jšího v ku pro budoucí život. Kojenc m pomáhalo chrastítka k dobrému postavení prstík , dít p i pohybu vnímalo zvuk. Více možností nabízela panenka, která malou dívku u ila budoucí mate ské lásce a pé i o malé nemohoucí dít , tak jak to vid la u své maminky. Koníci, šavle, pušky, vozíky u ily hochy pracovat tak, jak se s prací seznamovali ve svém okolí. A co teprve r zné d vtipné hry, které rozvíjely osobnost hrá e po všech stránkách, jak inteligenci, post eh, i fyzickou kondici. Starší d ti si hrály s vozí ky, husary, hadrovými koníky a mí i. Mnohé hra ky si d ti velice zamilovaly, jak popisuje ve svých vzpomínkách Eliška Krásnohorská. *Hrávala jsem si, co malé dít vždy jen s koní, jichž jsem mívala celá stáda pod svým stolem, kdež byla jejich maštal, malých, velkých, beznohých, bezhlavých, kteréž náruživ jsem milovala a nikdy nikým vzítí si nedala, dokud z nich zbýval kousek.*³⁹⁵ Hra ky se zhotovovaly p evážn doma z nejrn jších materiál . Venkovský a malom stský lov k užíval k výrob hra ek skoro všeho, co m l kolem sebe. A to byl materiál jako hlína, d evo, sláma, t sto, hadry, v tvi ky a ko ínky viz obr. 19. Znamé jsou p ípady míchání d eva a konopí, d eva a t sta, d eva a pe í nebo hlíny a d eva. Takto mohly vzniknout husa i, hudebníci, kte í hý ili barvami, mající modro ervené uniformy s bílými nebo ernými knoflíky.

V 19. století se v echách rozší ily d ev né soustružené hra ky, které byly malované pestrými barvami. Panenky, které byly vyrobeny z jednoho kusu d eva viz obr. 20, t m se íkalo trdla. Dále husa i, koníci viz obr. 18, vozíky, ká i, klapa ky a píš alky. N které hra ky se zhotovovaly z keramiky, chlebové hmoty nebo okolo svátku svatého Mikuláše se výrobním materiálem staly sušené fíky, k ížaly, o echy, mandle a rozinky. Na mikulášských trzích bylo možné vid t dámy se slune níkem nebo rukávníkem, erty a jiné postavi ky. Mnohem více rozmanitostí bychom našli u hra ek z pe iva, z kterého se zhotovovaly boží dárky, zví átka a r zné postavi ky.³⁹⁶

³⁹⁵ Krásnohorská, E.: Z mého mládí, s. 135.

³⁹⁶ Pachlová, V.: Lidové hra ky, s. 23.

Sotva začala chodit, stala sa hra ka atributem pohlaví. K chlapeckým hrám pat il d ev ný vozík, husar, voják, koník, r zné mechanické hra ky (koloto , klaun), napodobeniny lodí, lokomotiv, pozd ji automobil a letadel.³⁹⁷ Na originální hra ku ze svého d tství pamatuje Ladislav Quis ve svých vzpomínkách, jak mu mladý Kotrba, syn áslavského listonoše, absolvent pražské techniky, *zhotovil mi ze d eva a z lepenky model Wattova stojatého parního stroje.*³⁹⁸ Dále ješt pokračuje, *nejv tší radost však p sobil mn a mému bratrovi, když nám za pomoci Zamazala, malí e pokoj , z ídil veliké loutkové divadlo, k n muž kostry a hlavy figurek sám ze d eva vy ezal. O šat postarala se matka. Provozoval pak na našem volném jevišti všeliké hry, bu od tatíka Kopeckého neb i od ochotník a ko ujících herc odposlouchané a odkoukané.* Loutková divadla byla velice oblíbená jak u chlapc tak dívek. ásto se vyráb la podomácku, šikovní ezba i vy ezávali všelijaké postavi ky. V bohatších rodinách kupovala se hotová.

Dív ím atributem byla odnepam ti panenka. Za sv j historický vývoj prod lala adu zm n. Ve své dlouhé historii se panenky vyráb ly z mnoha r zných materiál a v mnoha r zných stylech. D ev né a hadrové panenky pat ily mezi první, které se za aly vyráb t, protože tyto materiály byly dostupné všem. Když se výroba panenek v 19. století stala d ležitým pr myslovým odv tvím, používaly se další nové materiály v etn vosku a porcelánu, zvlášt v N mecku, ale i ve Francii a Británii.³⁹⁹ V období renesance se zhotovovaly ze d eva a kone ný výrobek se poléval sádrou. P ed rokem 1800 se v N mecku obráb ly panenky do proporcí dosp lých a nazývaly se *Docken* (n kdy *Tocken*). Vedle d eva se k výrob používala papírmaš, vosk, látky a k že. Od 19. století se používal porcelán, z n ho se odlévaly hlavy a ruce. Porcelánové hlavy se daly kupovat samostatn a t lí ka ze d eva se k nim zasazovala. Hlavu zdobily rozmanité ú esy z pravých vlas , rozevláté kade e nebo kudrny sahající až na krk.⁴⁰⁰ Okolo poloviny 19. století p išly do módy elegantní panenky pa ížanky . Jejich oble ení bylo ve skute nosti kompletní replikou tehdejší módy. Taková panenka, vyrobená v roce 1855 se v Pa íži prodávala za 1 frank a 19 centim . Pa ížanky sloužily svým majitelkám ke krej ovským pokus m a seznámily dívky s tehdejší módou. V letech

³⁹⁷ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné d tství?, s. 206.

³⁹⁸ Quis, L.: Kniha vzpomínek, s. 43.

³⁹⁹ Darbyshire, L.: Encyklopedie sb ratele hra ek a panenek. Praha 1999, s. 41.

⁴⁰⁰ Koenigsmarková, H.: Hra ky a d ti, d ti a hra ky v minulosti. In: Jiránek, Kubeš (edd.): Dít a d tství nap í staletími, s. 25.

1878 – 1899 nastoupil zlatý v k panenek – nemluv at.⁴⁰¹ S vynálezem celuloidu vznikají velice propracované panenky, a na konci 19. století je vyráb lo mnoho firem, zejména v N mecku a Francii. Novinkou byly miniaturní panenky, které dosahovaly výšky 10 – 20 centimetr . Mnohé panenky vyrobené ke konci 19. století m ly hlavu p ipevn nou k oto nému krku. K výbavi ce novorozen te pat il ko árek, který kopíroval tehdejší módní trendy. Panenka sloužila jako výchovná pom cka, m la malé sle ny p ipravit na budoucí povolání. Záleželo na sociální skupin , ve které dít žilo. V sociáln slabých rodinách d ti v raném v ku musely pomáhat mamince se sourozenci, v kuchyni, na poli, v díln , a tak na *zbyte ností* nebyl as. Pravý opak zažívala Marie Strettiová, *hrávali jsme si v d tském pokoji, jak byl milý! Mezi okny dv postýlky se sí kami, d tské lavi ky s dlouhým stolkem. Ve velkých sk íních s nástavci až do stropu bylo plno hra ek, krásných obrázkových knížek, spousta hadrák , panák domácí výroby.* Chudým d tem hra ky rodi e nekupovali, vyráb ly je doma. D ti si hrály s kusem d eva, v tvi kami, kusem látky, lacinou panenkou nebo košt em.

V 17. století s rozvojem m st a podnikáním m š an vznikly první specializované dílny na výrobu hra ek v N mecku a Holandsku. K výrob hra ek se za al používat vosk, cín a papír. O století pozd ji p ibyly další zem jako Francie, Rakousko, Anglie, Švýcarsko a Itálie.⁴⁰² Hra ky se za aly vyráb t v malých sériích. K panenkám bylo možné koupit dome ky za ízené p esnými kopiemi nábytku a kuchy ského nádobí. emeslníci vyráb li p esné a funk ní miniaturny skute ných p edm t , tato situace trvala až do 1. poloviny 19. století. Z n meckého prost edí se k nám od druhé poloviny 19. století za aly dovážet hra ky od firmy Märklin, vyráb jící plechové vlá ky, automobily, p ísluženství do pokojí k pro panenky a miniaturní pokojí ky.⁴⁰³ N mecké hra ky výrazn ovlivnily eské výrobce hra ek, zejména na za átku 20. století. P estože v Rakousku – Uhersku p sobili po etní regionální výrobci hra ek, dováželo se na území Rakousko - Uherské monarchie 80 % hra ek ze zahrani í a pouze 20 % bylo z tuzemské produkce. Hra ky vyrobené v jiných místech zásobovaly ve v tšin p ípad pouze regionální oblast v míst jejich výroby. V 19. století se v eských zemích vyráb ly hra ky ze speciálního t sta v Pacov . Hra ky z t sta, papíru i ze d eva se vyráb ly také v P íbrami. Ve Skašov viz obr. 11 byla zavedena výroba

⁴⁰¹ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné d tství?, s. 208.

⁴⁰² Domorázek, K. – Mráz, M.: Hra ky. Praha 1911, s. 13.

⁴⁰³ Losos, L.: Hra ky pro šest generací. Um ní a emesla 1/1997, s. 2 -3.

devených hraček. Nádherné plechové hračky vyráběly hračky i v Chrudimi.⁴⁰⁴ V Praze p sobilo velké množství malých výrobců mechanických hraček, z nichž mnozí byli židovského původu. Velmi originální lidové hračky byly často kombinované z papíru, hlíny a někdy i ze sušeného ovoce, vyráběly se v okolí města Klatovy.⁴⁰⁵

Rok 1903 je rokem zrodu plyšového medvěda Teddy Bear, jeho rodnou zemí se staly Spojené státy a jméno dostal od samotného prezidenta Theodora Roosevelta. Tato hračka se v brzké době dostává do Evropy a přes Německo do Čech. Ve všech zemích se těšil veliké oblibě a dokladem může být vzrůstající produkce medvěda v Německu v letech 1903-1908 na 975 000 kusů ročně.⁴⁰⁶

Poátkem 20. století se založením umělecko-průmyslové společnosti Art l v Čechách vznikají nové návrhy hraček, tvůrci se inspirovali především původními lidovými předlohami. Mezi předními návrhovateli byl V. H. Brunner, J. Konopek nebo Minka Podhajská. Na které hračky nebyly vyráběny v Art lu, ale ve výrobních družstvech v jiných městech.⁴⁰⁷

⁴⁰⁴ Melniková, – Papoušková, N.: Lidové hračky, s. 24.

⁴⁰⁵ Knápek, Z. – Titra, D.: Rukovně sbíratele hraček. Katalog hraček. Olomouc 2002, s. 20-21.

⁴⁰⁶ Lenderová, M. – Rýdl, K., Radostné dětství?, s. 212.

⁴⁰⁷ Tamtéž, s. 119.

2.6. Dtské hry a sportovní ná iní

Neodmyslitelnou sou ást d tství tvo í od nepam ti d tské hry. Ty vypl ovaly jistou každodennost života d tí jak na venkov , tak ve m st . Volný as d tí závisel na faktu, jak dosp lí ur ili nápl jejich denního programu. Významným faktorem d tského v ku byla škola, která rozd lila d tský v k na dv významná období a to na v k p edškolní a školní. V p edškolním období setrvalo dít v pé i matky. Malá ást navšt vovala mate skou školku, jež mohla nabídnout dít ti spoustu inspirací k hrám a nesporn obohacovala d tskou p edstavivost a jeho zam ení.

V polovin 19. století existovaly v Praze opatrovny, kterým chyb l odborn proškolený personál,⁴⁰⁸ ale p esto nabízely nepochybn mnoho informací o okolním sv t .⁴⁰⁹ Výuku vypl ovaly p edevším kolektivní hry viz obr. 31, které m ly zabavit celou t ídu. Nej ast ji se hrály hry: kolo, kolo mlýnský, škatule, škatule, hejhejte se, na t etího, pešek chodí okolo, na vodníka, na vojáky, na emeslníky, zlatá brána a r zné školky. Nechyb ly také hry individuální, kterých se zú ast ovaly d tí podle svých schopností. Nap íklad hry na pískovišti, d v ata si hrála s panenkami, chlapani s kostkami a s vozí ky atd. Mate ské školy navšt vovalo jen velmi málo d tí, byly to d tí z neúplných rodin a zam staných matek. Proti systému mate ských škol vystupovaly mnohé rodiny a dlouho p etrvaly p edsudky, že matka, která dá své dít do školky je špatná a její dít bylo litováno jako „chudák“.⁴¹⁰

Dít školou povinné trávil ve škole podstatnou ást dne a jeho zájmy ur ovala výuka. Hry se hrály v hodinách t locviku, který býval dvakrát v týdnu a p evážnou náplní byly t locvi né aktivity. R žena Jesenská na jednu takovou hodinu t locviku vzpomíná. *Poslední hodinu m ly jsme t locvík, ale nešly jsme do t locví ny. Sle na Panošová nás asto u íla ve t íd , vykládala pohyby rukou, nohou, trupu, ale sama nic neukázala, ani rukou nevzpažila. Vysv tlovala, diktovala a n kolík z nás s krátkými sukni mi jsme ukazovaly vysv tlené pohyby, vypadalo to neuv íiteln sm šn , když jsme z jejich slov n kdy nemohly pochopití, jak nohu zvednoutí, jak ruku skr ítí, jak t lem pohnoutí. Trvalo asto dlouho, nežli jsme n která na to p íšly.*⁴¹¹ P kné vzpomínky na

⁴⁰⁸ V roce 1872 bylo dáno zákonem p eškolení p stounek na mate ských školách.

⁴⁰⁹ Robek A. (ed.): Stará d lnická Praha, s. 138.

⁴¹⁰ Tamtéž.

⁴¹¹ Jesenská, R.: D tství, s. 217-218.

t locvi nu reálky v Pardubicích, kde trávila své prázdniny u babi ky, m la malá Marie Gebauerová. *Bylo to p kné prostranné cví išt na Volšinkách, se vším možným t locví ným ná adím, a tam jsme se všichni zas vydová d li na kladinách, na bradlech a žeb ících, na kruzích neb kolovadlech, se švihadly neb s mí i. Mamínka s babí kou sedávaly v besídce s n jakou prací a m ly jen pozor, aby neskon il n jakým zlým pochroumáním rej všech nás.*⁴¹² *Mezi dv ma u ebníma hodinami mohlo by se vždy p l hodinky v novatí t locviku. Mnohé prostocviky, není-li práv jiného místa, mohou se odbývatí i ve školní sv tnici – stoje.*⁴¹³ O d ležitosti t locviku se zmi uje Filip Stanislav Kodym v díle *Úvod do zdravov dy* a dodává *není nad ádný, dob e vedený t locvik lov k tu musí skákati, b hatí, vylézati, zav šovatí se, nahýbatí, prohýbatí se, všelijak se napínati a rukama i nohama zmítati.*⁴¹⁴

V ned li a ve svátcích spíše než-li d tských her se d ti ú astnily církevním ob ad (jež byly do roku 1918 povinné).⁴¹⁵ Nebo s rodi i podnikali r zné aktivity. Nejv tší radost školák m vždy ud laly prázdniny, bylo to období, kdy se i d ti z m sta dostaly na venkov. *Prázdniny daly brzy zapomenout na všechen smutek. Bývaly jsme, my d tí, v Pardubicích velmi rády; p ipadalo mí, že nejsem vlastn Pražanka.*⁴¹⁶ Takto vzpomíná na p icházející prázdniny Marie Gebauerová, dcera Jana Gebauera. V hust osídlených obytných tvrtích byly d ti odkázány trávit sv j volný as v ulicích, pr jezdech a mén asto také v parcích, kde se již vyskytovaly d tská h išt .⁴¹⁷ Od druhé poloviny šedesátých let 19. století po ádal pro pražské d ti výlety Americký klub dám, založený Vojt chem Náprstkem v roce 1865. Ú astníky byly lenky Amerického klubu dám, u ítelé a pr m rn asi stovka d tí. Výlety sm ovaly do Roztok, Buben e, Hv zdy nebo Nebozízek. Od konce 19. století se stalo pravidlem, že školní výlety zakon ovaly školní rok. Nebývaly asov ani finan n p íliš náro né a na venkov sm ovaly na zahradu n kterého zámožného sedláka.⁴¹⁸ Na sv j školní výlet nezapomn la ani R žena Jesenská. *Pan u ítel Burian, který bydlel u nás v dom , m*

⁴¹² Gebauerová, M.: Rodinné vzpomínky I., s. 181.

⁴¹³ Kodym, F. S.: Úvod do zdravov dy. Praha 1869, s. 235.

⁴¹⁴ Kody, F. S.: Zdravov da íli nejlepší zp sob, jak lov k svého života ve zdraví a vesele užití a dlouhého v ku dosáhnouti mohl. Praha 1853, s. 167.

⁴¹⁵ Robek, A. (ed.): Stará d lnická Praha, s. 143.

⁴¹⁶ Gebauerová, M.: Rodinné vzpomínky I., s. 10.

⁴¹⁷ Robek, A. (ed.): Stará d lnická Praha, s. 143.

⁴¹⁸ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné d tství?, s. 218.

vzal s d tmi na výlet. Všicky asi mysleli, že mi u iní radost. Ale byl to pro mne zlý, ošklivý den. Táhla jsem s cizími d tmi po silnici v prachu, dlouho po silnici v prachu, až jsme se dotáhli do jakési velké zahrady hostinské, kde všichni lidé i s d tmi stále jedli a pili, a d tí si hrály. Stála jsem opodál a nic m nebavilo a jen m mu íla myšlenka, že nejsem doma a pro jsem zde? Poslali m , tedy jsem šla.⁴¹⁹

Již v 18. století radili odborníci z oboru pedagogického a lékařského, aby děti trávil část dne na čerstvém vzduchu, vyvíjely různé tělesné aktivity a v novaly se hrám. Tyto aktivity vyhledávaly děti odjakživa, ale teprve osvícenější pedagogové jim zasadili určitě zásady a staly se cílenou činností. Zakotvily zanedlouho i v městských středních vrstvách.⁴²⁰

Kolektivní hry, tak často vyhledávané u venkovských dětí, nebyly obvyklou činností dětí aristokratických ani dětí městských středních rodin. Ty trávily volný čas ve svých pokojích u poklidných, psychických her jako jsou kostky, hádanky, šachy, rébusy a karetní hry.⁴²¹ Pohybové hry na honnou, na schovávanou, na vodníka, na vojáky, zamstnávaly venkovské děti.⁴²² Bývalo pravidlem, čím chudší dítě, tím více si hrálo bez dozoru rodičů. *Prostředí našich chlapeckých her vytvářelo těsné soužití u několika úřednických rodin v zámku: synek pana vrchního „buchhaltera“, pana revidenta, děchodního, klíčníka, dva synkové vrchního správce a dva hoši stavitelů, to byl spolu s námi dvma, mým bratrem a mnou, pevně soudržný sbor učitelský, který hledl na skupinu zámeckých budov jako na svůj pirozený revír s určitými zákony pospolitého života, v nichž účást našich sester byla jen zcela nepatrná. V rámci tohoto okruhu dovovali nám rodiče poměrně volný pohyb bez dozoru, ale se zákazem, rozbíhat se odtud samostatně do města a jeho okolí. Tam se chodilo jen do školy s příkazem p ímého návratu; i do našich zahrad za městem jsme se zpravidla smíli vypraviti jen v doprovodu rodičů nebo chůvy.⁴²³* V rodině Šustových měl o malého Josefa strach, a jak dokládá, musel se zdržovat jen v místech mu dovolených. Také Venceslava Lužická vzpomíná, jak si *s vrstevníky hrála na schovávanou, na honičky a rozličné jiné hry.⁴²⁴*

⁴¹⁹ Jesenská, R.: Dějiny, s. 15.

⁴²⁰ Tamtéž, s. 213.

⁴²¹ Tamtéž, s. 215.

⁴²² Robek, A.: (ed.): Stará dělnická Praha, s. 139.

⁴²³ Šusta, J.: Léta dějiny, s. 39.

⁴²⁴ Lužická, V.: Z mých paměti. Mladá Boleslav 1896, s. 53.

Individuální hry v malých kolektivech prosazovaly d v átka, která si vysta ila s panenkou, hrou „na panáka“ a r znými druhy her similitivními, kterými napodobovaly innosti dosp lých.⁴²⁵ Marie Gebauerová si na n které tyto hry pamatuje a popisuje je. *Vídím jen obývací pokoj, do n hož slunce svítilo plným proudem okny, u nichž maminka odpoledne sedávala se šitím. Pracovala a p i tom si se mnou hrála. D lala jsem prodava ku s n ší na zádech a nabízela jsem mamince máslo, tvaroh, husy, vejce – žluté, ervené a modré kousky stavebnice. A maminka kupovala, smlouvala, han la i chválila zboží. Nebo jsem byla švadlenkou, p ivlékla jsem pytlík odst ižk a zkoušela jsem mamince nové šaty. P istavila jsem si stoli ku a krásčila jsem maminku všemi nejskvostn jšími had íky, které jsem v pytlíku našla. Nav síla jsem jí do jejích krásných vlas tady modrou stužku, tu kousek zlatého prýmku, tam odst ižek erveného kanafasu. A odstoupila jsem, zadívala jsem se na ní z povzdálí a tvrdila jsem: „Jste moc krásná, milostpaní, moc vám to sluší.“ A maminka mi vážn odpovídala: „To jsem ráda, paní švadleno.“⁴²⁶ Tyto hry byly podporované školou i rodinou, byla to b žná p edstava o úloze budoucí ženy - manželky a matky.*

Také bylo skute ností, že d ti z bohatých a vlivných rodin se nestýkaly s d tmi z chudých nebo ne tak dob e spole ensky postavenými rodinami. Nap íklad Magdalena Dobromila Rettigová se nesm la stýkat a hrát si se selskými d tmi nebo s d tmi dvorské eledi, pon vadž její otec byl panským ú edníkem a hraní si s t mito d tmi m la Magdalena výslovn zakázaná.⁴²⁷ Existovala ovšem místa „neutrální“, jakými byla kluzišt , d tská h íšt i jiné ve ejné prostory, nad kterými byl stálý dohled p ed možnými bitkami a šarvátkami.⁴²⁸

Obsah a zp sob her byl dán v kem d tí, jejich intelektuální a fyzickou vysp lostí, pohlavím, denním ásem, ro ními obdobími a klimatickými pom ry.⁴²⁹ Zejména na venkov se dodržovaly r zné lidové zvyky, p i nichž se d ti i mládež sdružovala. D ti chodily koledovat na Št pána, T i krále, velikono ní pond lí obcházely s „lítém“, vynášely smrtku a pálily árod jnice. Ve m stech se tyto zvyky projevovaly mén z eteln .⁴³⁰

⁴²⁵ Robek, A. (ed.): Stará d lnická Praha, s. 139.

⁴²⁶ Gebauerová, M.: Rodinné vzpomínky I., s. 107 – 108.

⁴²⁷ Johanides J.: Magdalena Dobromila Rettigová, s. 22.

⁴²⁸ Robek, A. (ed.): Stará d lnická Praha, s. 142.

⁴²⁹ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné d tství?, s. 215.

⁴³⁰ Tamtéž.

Specifické místo u d tských her p edstavovaly zárodky sportu. K n muž bylo zapot ebí ná adí, které se podle ur ítého sportu vyráb lo v domácím prost edí nebo se zakoupilo od druhé poloviny 19. století u firmy Thonet.⁴³¹ V zimním období se používaly sán , lyže a brusle. Vyráb ly se zpravidla podomácku a jejich majitel byl na n náležit pyšný. Záleželo na ekonomické stránce rodiny, zda-li si mohla takové výdaje dovolit. Bruslení má prehistorické ko eny a zpo átku bylo nutností a nikoli zábavou.⁴³² Snad každé v tší m sto na konci 19. století m lo své kluzišt , bylo hojn navšt vované celými rodinami. Na jedno kluzišt na Vltav , za Palackým mostem, vzpomíná Eva Vrchlická, která ho navštívila ho se svou sestrou Miladou a rodi í. *Také tu bylo mnoho ve sn hu vysřapaných p šínek s procházejícími se párka í, preclíká í a babkami s okurkami a cukrátky a plno klouza ek, po kterých se klouzaly íli undraly d tí, výrostci í dosp í.*⁴³³ Na své brusla ské za átky ráda vzpomíná také Marie Gebauerová, která se u íla bruslit na kluzišti v Pardubicích. *Mráz štípal, sních kolem se jisk íl v odpoledním slunci, flašinet hrál p ekrásné písni ky, p í nichž se rejdló – jediná radost! Strýc se mnou trochu pobruslil, ale pak mne nechal samu, abych prý se po ádn nau íla, a už jsem ho nespát íla! M í velký úkol, cht í-li provést všechny pardubické sle ínky! Vyhledal mne až když se stmívalo, a že už musím dom ! Dom ! A na kluzišti bylo zrovna nejkrásn í!*⁴³⁴ Bruslení bylo ur ítou společenskou záležitostí, p í níž se mohla navázat nová známost. Lyžování se v novaly d tí ze zámožných rodin. Pro d tí v horských oblastech lyže sloužily k doprav .⁴³⁵

V letních m sících se zejména venkovští chlapci osv Źovali v místních rybnících a u íli se plavat. Odlišná situace byla ve m stech, kde bylo plavání vzácné. Chlapci se v novali také rybolovu, tí chudší nelegálnímu a urození lovili ve svých vlastních rybnících.⁴³⁶ Mezi sezónní hry pat ílo podzimní poušt ní drak , jarní hry v kuli ky a hon ní ká y.⁴³⁷

Velkou oblibou u d tí všech sociálních vrstev byla hra s mí em. *Rok 1896 se stal mezníkem pro kopanou, kdy se kopaná rozší uje mezi d tí. Od roku 1912 se konají první*

⁴³¹ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné d tství, s. 218.

⁴³² Tamtéž.

⁴³³ Vrchlická, E.: D tství, s. 42.

⁴³⁴ Gebauerová, M.: Rodinné vzpomínky I., s. 23.

⁴³⁵ Robek, A. (ed.): Stará d lnická Praha, s. 145.

⁴³⁶ Lenderová, M. - Rýdl, K.: Radostné d tství?, s. 218.

⁴³⁷ Robek, A. (ed.): Stará d lnická Praha, s. 145.

*mistrovské soutěže v kopané.*⁴³⁸ Dítě, jejichž rodiče byli nezaměstnaní, kopali do „hadráku“.⁴³⁹ I když rozbitá okna pražský magistrát našel tím, že roku 1891 zakázal hry, přesto v nich se neustále házel.⁴⁴⁰ Na svůj první ošoupaný, oděný a pestře malovaný míč, který zapáchal kašou, vzpomíná Jiří Karásek ze Lvovic.⁴⁴¹ Také Eliška Krásnohorská byla velice hbitým dítětem, *my malé vynalézavé doplňovaly smělými skoky přes šerpu, přes schody a jinými pokusy dovedností, zvláště velkým míčem, při němž nikdy padla za oběť tabulka skla ve dveřích a následovalo pokárání s hrozbou, že nám bude míč odat, nikdy však nám ho matka opravdu nezkonfiskovala, uvažujíc, že rozbitá tabulka není tak velkou škodou jako nehybné, zakrnělé dítě a recepty do lékárn.*⁴⁴²

Velmi oblíbená byla hra se zvířaty, především kočkou a psem. Ve vesnickém prostředí mohl být užitečný v hospodářství. Stávali se v různých pěsteli a některé děti už v 19. století věděly, že péče o domácí zvíře (psa, kočku, rybičky, ptáka) se dítěti učit zodpovědnosti. *V domácnosti zdržuje se dříve více ve svatnicích, hoch na dvoře nebo za humny. Dříve ujmá se domácí zahrádky, zalévá, sází, hoch chová králíky, a holuby, staví jim obydlí, krmí je. Společně dříve doma jest kočka, chlapce drží se pes.*⁴⁴³ Bohužel jsou známé okolnosti, při nichž se na zvířatech projevovala lidská krutost.⁴⁴⁴

Období her končilo zpravidla mnohem dříve než je tomu dnes. Jakmile dosáhl dítě školního věku, muselo zastávat práci v domácnosti, v hospodářství, v obchodě, v dílně, ale také se učilo, jak spravovat panství a jakým způsobem vládnout. Z toho vyplývá, že doba her končila pro děti bez ohledu na jejich sociální postavení. Spíše záleželo na rodičích, jak oni uvážili, zda je hraní jejich ratolestí jen pouhou zábavou a ztrátou času nebo jim dopřáli prožít si zbytky bezstarostného dětství.

⁴³⁸ Tamtéž, s. 144.

⁴³⁹ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 218.

⁴⁴⁰ Robek, A. (ed.): Stará lidnická Praha, s. 143.

⁴⁴¹ Karásek ze Lvovic, J.: Ztracený ráj, s. 166.

⁴⁴² Krásnohorská, E.: Ze vzpomínek, s. 71.

⁴⁴³ Drobil, E.: Jihočeské dítě, s. 13.

⁴⁴⁴ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 216 – 217.

3. PROSTOR DŮMŮ

3.1. Pojetí prostoru a domova

Odnepam ti byla lidská každodennost organizována nejen časem, ale také prostorem. Důležitou úlohu sehrála kvalita prostoru, kterou dle lidí „tradiční“ systém kultury na známý – neznámý, vlastní – cizí, osvojený – neosvojený a bezpečný – nebezpečný.⁴⁴⁵ Bezpečný prostor byl pro člověka takovým, kde vyrůstal, žil, pracoval, tedy hlavně obdělával, usadil nebo plůžil. Také čas sehrál velkou úlohu v klasifikaci prostoru. V praxi to znamenalo, že vše, co se zdálo člověku ve dne jako bezpečné, známé a osvojené se v noci mohlo stát něčím nebezpečným a neznámým.⁴⁴⁶ Každý prostor se zdál být člověku nebezpečným do té doby než si ho osvojil.

Nejbezpečnější po staletí býval dům a usedlost, kde se koncentrovala organizace veškerých prací a života. Obytný dům byl prostorem, kde se odehrávala veškerá činnost. Do něj se lidé vraceli. Chránil je před nebezpečím „neznámých sil“ vládnoucích v domě ne-práce.⁴⁴⁷

Samotné místo domu bylo protkáno tradicemi, které v sobě nesly určité symboly a rituálové situace. Stěna byla chápána jako oltář rodiny a nesměly se na něm vykonávat ani běžné pracovní úkony. Hospodyně musela válet stěnu a mandlovat prádlo na lavici. Stěna sloužila k předkládání pokrmů a musel být stále udržován v dokonalé čistotě. Na které části domu v rituálových situacích vymezovaly vlastní bezpečný prostor od cizího neznámého. Takovou funkci měly stěny domu, okna, dveře, práh a komín. Plot a zahrada ohraničovaly osvojený prostor každodennosti a života. Tato úloha platila pro ves a ohraničením míst byly hradby.⁴⁴⁸

I v současné době je prostor domu místem, kde se odehrávají domácí práce, kde se rodina schází, kde hledá člověk útočiště a zázemí před okolním světem. V postindustriální společnosti vytvářejí lidé společenství domu a díky úzkému spojení domu a rodiny mají šanci na přežití. Po celý středověk a raný novověk byl dům s rodinou integrován do pracovního prostředí vesnice i města. V té době dům nechránil

⁴⁴⁵ Petrá, J.: Dějiny hmotné kultury II/2, s. 41.

⁴⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁴⁷ Tamtéž, s. 42.

⁴⁴⁸ Tamtéž.

lidi jen p ed chladem a nebezpe ím, ale sou asn jim poskytl bezpe í, místo k práci a zábav . Z bezpe nostních d vod nestál d m nikdy o samot až na n které výjimky (salaše, hájenky, horské boudy). Dispozice domu vždy odrážela sociální statut majitele, s tím souvisely pracovní prostory a ásti ur ené k bydlení. Za bezpe í domu odpovídal jeho majitel, tedy muž.⁴⁴⁹

D m tvo ilo spole enství pán domu jeho rodina a ostatní, kte í podléhali jeho pravomoci (p íbuzní, podruzi, vým nká i a ele). Od 18. století se za alo rozlišovat mezi samotným jádrem rodiny a eledí. O sto let pozd ji se odd luje sféra soukromá a ve ejná. Odlu uje se pracovišt od domu, rodinného života a práce. K prvním náznak m odtržení domácnosti od pracovišt je spojeno se jménem panovnice Marie Terezie, která svými reformami na ídila ú ednické šlecht , aby ú adovali v sídle hejtmanství. Zp sobila tím výrazn jší mobilitu ú ednické šlechty. Proces odd lení domácnosti a pracovišt se pak završuje v pr b hu 19. století v souvislosti s odd lením ve ejné a privátní sféry. Toto odd lení se týká výhradn m st.⁴⁵⁰ V té dob se také lidem naskytla vlivem industrializace v tší mobilita a venkov se za al pozvolna vyloidovat. Lidé p icházeli do m st za prací. Ubývá majitel dom a p íbývá nájemník . M sta se zv tšují, modernizují, dochází také k asanacím n kterých tvrtí. Byt bylo nedostatek a mezi lety 1867 a 1873 m žeme mluvit o bytové nouzi.⁴⁵¹

Zájemci o bydlení m li n kolik možností. Bu si byt pronajmout, tento zp sob volily spíše nižší vrstvy, ale už na po átku 19. století se n které rodiny ze st edních a vyšších vrstev uchylovaly do nájemných byt . Nebo si mohli po ídit vlastní d m, ten p edstavoval bydlení nejp íjemn jší a nejjvzdušn jší. Vily, reprezentativní rodinné domy, pronájmy v luxusních inžovních domech i pronájmy celých palác umož ovaly maximální soukromí a udržení si nezbytného odstupu mezi obyvateli. Toto soukromí postrádaly d lnické kolonie, inžáky, pavla ové domy, obývané d lnictvem i chudinou.⁴⁵² Obydlí zde byla hlu ná a lidé k sob zastávali ur itou solidaritu. Varianta se také naskytla t m, kte í cht li využít podnájmu byt nebo jen pokoj . Zájem byl patrný zejména u student , svobodných muž , t ch, kte í vykonávali ur itou profesi a

⁴⁴⁹ Lenderová, M. – Macková, M. – Jiránek, T.: D jiny II., s. 64.

⁴⁵⁰ Tamtéž, s. 64 – 65.

⁴⁵¹ Tamtéž, s. 66.

⁴⁵² Tamtéž, s. 69.

nezaložili zatím rodinu. Žena podnájemnice se objevuje teprve v období mezivále ním.⁴⁵³

Domov se stal v devatenáctém století nejd ležit jším místem ženské identity. Žena, jako sou ást rodiny, byla na rodin závislá. Zato muž platil za nezávislou a sob sta nou jednotku.⁴⁵⁴ Domov nabyl na d ležitosti a hodnoty vlivem ženského konání. Je také obvykle považován za synonymum soukromé sféry. Domov definoval ženu a byl zdrojem ženství.⁴⁵⁵ V 19. století se stal domov místem a pojmem. Bylo to místo odpo inků, jakési svatyn , symbolem rodinné jednoty a pohody, zdrojem společ enského ádu. A tuto p em nu uskute ovaly práv ženy, p edevším manželky. Manželka a matka byla ve všeobecných p edstavách skute n tak d v rn spjata s domovem, že se stala samotným zt lesn ním tohoto pojetí. V domech bohatých m stských st edních st íd se dokonce za ala podobat domácímu interiéru – její objemné šaty byly odrazem t žkých látek halících útulný rodinný prostor.⁴⁵⁶ Ženská práce udržovala domov, který prozrazoval její ženskost a vkus.

Domov symbolizoval odd lení soukromého života od veřejné aktivity. Vymezil hranici mezi ženským soukromým a mužským veřejným sv tem. Ve skute nosti nebyla tato bariéra striktn dodržována. Prvními p r kopníky odd lení soukromého domova od pracovišt byly m stské st ední vrstvy.⁴⁵⁷ V sedmnáctém a osmnáctém století bohaté rodiny zdobily své p íbytky s vášnivým zaujetím, jejich domy byly plné obraz , tapiserií, zrcadel, hodin, váz a porcelánu. Tyto p edm ty symbolizovaly postavení a bohatství rodiny. Domovy st edních vrstev v devatenáctém století odrážely ženskost; byly plné rodinných fotografií, vyšíváních podnožek a dek, luxusního zboží a vyšíváních obrázk .⁴⁵⁸ Toto vybavení p edstavovalo ženský sv t zasv cený rodin a domácím aktivitám – aiovým dýchánk m, ru ním pracím a muzicírování. Domov byl též místem, kde se uskute ovalo prvo adé ženské poslání a to rození d tí. Mnozí tam našli také svoji smrt.⁴⁵⁹

⁴⁵³ Tamtéž, s. 70.

⁴⁵⁴ Abramsová, L.: Zrození, s. 127.

⁴⁵⁵ Tamtéž, s. 128.

⁴⁵⁶ Tamtéž, s. 129.

⁴⁵⁷ Tamtéž.

⁴⁵⁸ Tamtéž, s. 130.

⁴⁵⁹ Navrátilová, A.: Narození, s. 14.

Mezi středními vrstvami znamenala především na domácnosti v domov to, že domov se stal symbolem závislého postavení žen i na úkor jiné ženské práce. S rozvojem nových technologií v domácnosti, postupným zaplavením místností nábytkem a zlepšením stravy přibylo také domácích prací. Udržování domácnosti bylo v rukou žen a domácí práce byla feminizována. Služba v domácnosti se pro ženy v 19. století stala hlavním zaměstnáním a staly se symbolickými i skutečnými zajatkyněmi svých domovů.⁴⁶⁰ V dělnických rodinách u žen, které nevykonávaly placenou práci mimo domov, se definice domácí práce zúžila. Stala se z ní neplacená práce v domácnosti. Této definice používali střední i šlechtický lid. Ženy, které nebyly zaměstnány mimo domov, identifikovali jako ženy v domácnosti. Ve venkovských a městských oblastech se mezi středními a pracujícími třídami začala od „práce v domácnosti“ odlišovat „domácí práce“. Domácí práce pomalu nahrazovala například u dívek práci na statku.⁴⁶¹

Domácí prostředí bylo odděleno od prostor užívaných k přípravě jídla, úklidu, praní a ke spánku.⁴⁶² *Pokud to nebylo možné, měla alespoň zabránit, aby se domem nešíl zápach z praní i žehlení.*⁴⁶³ Paní domu byla posuzována podle vzhledu jejího domu, podle „domácích symbolů“ – nábytku, vybavení, ozdobných ručníků a také podle jejího vzhledu.

Domov je místo vždy přirozeně spojené s dětmi a dětstvím. V podstatě všechny typy západních obydlí byly projektovány tak, aby ženy a děti měly co nejvíce soukromí a ochrany, související se zdravím rodiny.⁴⁶⁴

Dítěti byl prostor především místem, kde se pohybovala matka, otec a sourozenci. Nechyběly předměty každodenní potřeby, jako postel, hračky, vozítka a to vše, pod dohledem matky, chůvy i vychovatelky.

⁴⁶⁰ Abramsová, L.: Zrození, s. 131.

⁴⁶¹ Tamtéž.

⁴⁶² Bláha, I. A.: Sociologie dětství. Brno 1946, s. 46.

⁴⁶³ Tamtéž, s. 132.

⁴⁶⁴ Fass, S. P.: Encyclopedia of Children and Childhood in History and Society: 1-3, Thomson Gate, N-Y, s. 187.

3.2 Dít , domov a rodina

D tství našich p edk bylo v mnohém odlišné, hlavní dv okolnosti rozdílnosti byly dány po tem d tí v rodin a krátkou dobou, jež byla d tství vyhrazena. Již na po átku 7. století rozd lil Isidor Sevillský lidský život na sedm stup , sedm lidských v k , jímž jedinec projde od narození do smrti. Dva stupn p i kl d tství, první, *infantia*, probíhá do šesti sedmi let dít te, kon í vým nou zub a ukon ením vývoje e i.⁴⁶⁵ V této dob se o dít starala matka, ch va nebo kojná a nebylo trestn odpov dné. Dalším obdobím byla *puerita*, z latinského slova purus, ístý, je to období dnešního školního v ku. Tato fáze trvala do trnácti let, dít m lo již áste nou trestní odpov dnost a vzd lávací povinnost. Za syna byl odpov dný jeho otec a za dceru matka. P ed stupn m zralosti p edcházela *adolescentia*, bylo to krátké období p ed skute ným vstupem do života.⁴⁶⁶

Pojetí d tství jako ur ité životní fáze se vytvo ilo teprve v pr b hu 18. století. Pokud se v 16. a 17. století mluví o d tech, myslí se jimi p edevším d ti ve v ku do deseti let. Neú astnily se ješt pracovního procesu a nem ly úplnou odpov dnost p ed soudem.⁴⁶⁷

Komenského slovník nau ný uvádí, že je dít lov k od narození až k pohlavní dosp losti. Není zmenšeninou dosp lého lov ka, od n j se odlišuje tím, že je ješt ve vývinu.⁴⁶⁸ Riegr v slovník posouvá hranici d tského v ku u dívek do šestnácti let a u chlapc do osmnácti let. Rozd lje d tství do n kolika etap – v k kojence, vlastní dít cí, mladiectví, školský až nastávající zletilost.⁴⁶⁹ Toto rozd lení se udrželo až do konce devatenáctého století. Nejv tší zájem u pedagogické a léka ské literatury zaznamenaly první dv etapy d tství.

P echod vždy do následujícího období m l podobu p echodového rituálu. Status zm n p edstavoval vstup do školy, první p íjímání, bi mování a ukon ení školy (maturita, vysv d ení). Prom nu statusu doprovázely zm ny vzhledu, zp sob oblékání,

⁴⁶⁵ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné d tství?, s. 133.

⁴⁶⁶ Tamtéž.

⁴⁶⁷ Dülmen, van R.: Kultura, s. 83.

⁴⁶⁸ Komenského slovník nau ný, díl III., Praha 1937, s. 365.

⁴⁶⁹ Riegr v slovník nau ný, díl II., Praha 1862, s. 152.

vým na l žka nebo zm ny místa u rodinného stolu.⁴⁷⁰ Dosáhnutím trnáctého v ku opouští zpravidla venkovská mládež školu a vstupuje do nového období života. *Takový patnáctí i šestnáctiletý výrostek býval jakoby ze spole enského života vylou en. Jak vyšel ze školy, snažil se co nejrychleji vyzoutí se z d tských st eví k a skoro s komickým, ale omluvitelným úsilím a sebev domím odpuzuje od sebe vše, co p ípomíná mu nedávné d tství.*⁴⁷¹

Pro každého z nás znamená domov místo, kam se rád vrací. Kde nachází své blízké a pocit jistoty. N komu m že být domovem šlechtický palác, n komu prostá venkovská chalupa. Prost edí domova je neodmysliteln spojené s postavou matky, která svou pé í a láskou zahrnuje dít již od jeho narození. D ležitou sou ástí rodinného života je také osoba otce, který je hlavním živitelem a autoritou a ostatní sourozenci.

V první polovin 19. století vlivem industrializace a urbanizace se zm nil život lidí tím, že odd lily sféru života ve ejného od privátního. Žena spadala do sféry privátní a podléhala mužské dominanci. Za alo platit heslo „Rodina je základ státu“. Ženu, matku–manželku, která m la být u výchovy svých d tí a pe ovat o n a to vše s laskavostí a ob tavostí.⁴⁷² Tento model se neuplat oval zejména ve vyšších a vyšších st edních vrstvách, jelikož zde bylo dít po narození sv ováno kojné i ch v . InSTITUTE ch vy byla mimo ádn rozší ená, vyskytovala se prakticky ve všech sociálních vrstvách, jen v nejchudších rodinách chyb la. Tou se stávala mladá dívka, která byla posílána do služby „na zkušenou než z nutností“.⁴⁷³ V zámožných rodinách byly najímány ke staršímu dít ti vychovatelé nebo guvernanky. V chudých rodinách se musela ekonomicky o chod domácnosti postarat také matka a jí nezbyvalo než sv ovat d tí prarodi m i starším sourozenc m.⁴⁷⁴

Jaký vztah si dít utvo í k domovu ovlivnil i jeho vztah k otci. Vztah otce a dít te byl do jisté míry ovlivn n skute ností, že se otec nezdržoval p íliš doma. Jestliže mohl vykonávat profesi v dom , zpravidla si neud lal na d tí as. *Pom r mezi otcem a d tmí z ídka nabývá pravé formy srde ností, ast jí nastupuje tu pom r pána a služebníka a to služebníka, kterému nelze pána zm nití. V rodin rozhoduje*

⁴⁷⁰ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné d tství?, s. 134.

⁴⁷¹ Drobil, E.: Jiho eské dít , s. 28 – 30.

⁴⁷² Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné d tství?, s. 151.

⁴⁷³ Tamtéž, s. 152.

⁴⁷⁴ Tamtéž, s. 153.

*zpravidla bezpodmíne ná v le otcova, jež zhusta zasahuje despoticky v konání a rozhodování jednotlivých len.*⁴⁷⁵

Vyskytla se také celá řada milujících a obětavých otců, kteří své ratolesti hýkali a se zájmem je pozorovali již od kojeneckého věku. O tom, jak dokázal tatínek z ústy nahradit maminku píše Růžena Jesenská. *Noc šla, šla jako po špičkách. Dítě funy a oddychovaly ze spaní, Toník vykřikl ze spaní, Toník vykřikl: maminko... Vešel tatínek a pohladil ho... Toník zas usnul.*⁴⁷⁶ Jak mluví rád své děti Jaroslav Vrchlický dokládá jeho dcera Eva Vrchlická ve svých pamětech. *„Tatínek možná koupil hřebíky v octě, nebo cibulky, nebo kaprlata, nebo okurky v hořčici...“*. *„Nebo kavjáj,“ radoval se Slávek, ztratil na konci obtížné er. Tu Vrchlický již vešel. Ruměný, zářící, vonný mlhou a mlžením. Jako by ho pohlíval podzimní západní vítr, v štíci zimu, za kterou však p íjde, musí p íjít jaro. Odkládal rychle balíky, kam se dalo, a líbal nás studenými, mokřými vousy a horkými rty na čelo, na tváře a ústa.*⁴⁷⁷ Dalším příkladem hezkého vztahu mezi otcem a dětmi byl v rodině Gebauerů, Jan Gebauer se snažil nenásilným způsobem své děti vychovávat. *Tatínkovi Inka stětností oplátila. Když jsme si místo vulgárního „jo“ zavedli doma ušlechtlejší „ano“, naléhala na tatínka, aby také vždycky říkal „ano“, a když si tatínek nezvykl, uložila mu za každé „jo“ pokutu, kterou neúprosivě vymáhala, a tatínek ochotně platil, než si odvykl staré „jo“.*⁴⁷⁸ Obrovskou radost z narození dcery pocítil Karel Havlíček Borovský, který psal oznámení své matce do Německého Brodu radostnými slovy. *„Radujte se, veselte se s námi, Ježíšek nad lidem nám pro Vás vnučku, jako rybičku.“*⁴⁷⁹

V memoárech se také do tématu o sourozencích, ale převážně z hlediska narození nového bratra či sestry. Ale už teď bychom hledali, jaké vztahy mezi sourozenci byly, zda-li převládala rivalita, žárlivost či solidarita nebo porozumění. V minulosti se sourozenecké vztahy měnily v závislosti na ekonomických, sociálních, náboženských i kulturních proměnách dané společnosti. Odpovídaly velikosti rodiny, pozici sourozence, jejich věkovému složení i složení podle pohlaví.⁴⁸⁰ Vzhledem k tomu, že celé 19. století ohrožovala vysoká kojenecká úmrtnost, stávalo se, že nejstarší sourozenci nahrazovali

⁴⁷⁵ Drobil, E.: Jihočeské dítě, s. 35 – 36.

⁴⁷⁶ Jesenská, R.: Děti, s. 181.

⁴⁷⁷ Vrchlická, E.: Děti, s. 236 – 237.

⁴⁷⁸ Gebauerová, M.: Rodinné vzpomínky I., s. 200.

⁴⁷⁹ Merhout, C.: Zdeněk Havlíček. „Dcery národa“ trnitá cesta životem. Praha 1914, s. 7.

⁴⁸⁰ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 157.

mladším otce i matku. Smrt svého bratříka nebo sestřičky si také uvědomovali tím, že po nich dostali jméno. Magdalén Dobromile Rettigové při pobytu v Táboře zemřely dvě děti. Dcerka Jindiška Josefa a syn Karel Jan Jindřich, při svém pobytu v Pělehu roku 1813 se jim narodily dcerka, která dostala jméno po své sestře zemřelé v Táboře a o dva roky později syn Karel Jan, který také dostal jméno po svém zemřelém bratrovi.⁴⁸¹

Pro přesnou důležitou úmrtnost, byl počet dětí v rodinách vysoký. Kuriozitám a nepokojům u dětí docházelo. Privilegiem se v rodině honosili prvorození a naopak benjamínky nechyběly všude pozornost. Na svoji sestřičku Lidušku jako *tatínková miláčka* vzpomíná Marie Gebauerová.⁴⁸² Určitá hierarchie mezi sourozenci panovala, dokládá to i fakt, že chlapci měli přednost před sestrami. Dokazují to též rodinné portréty, malířské i fotografické; jsou-li zastoupeny dvěma pohlaví, nacházejí se chlapci na pravé straně nebo stojí po otcově pravici.⁴⁸³ V 19. století se také stabilizovala intimní sféra domova a rodiny. Přirozeně se nabídl v této prostoru utváření hlubších vztahů mezi dětmi. Významné bylo též předškolní a školní prostředí pro získání vztahů mezi různými v dětských skupinami dětí. Vztahy v rodině mohlo komplikovat soužití nevlastních sourozenců s vlastními.⁴⁸⁴ Z dnešního hlediska je jistě zajímavostí, že si některé sourozence viz obr. 7 mezi sebou vykali a cizím dětem onikali. V některých rodinách onikala matka dětem, třeba batolatům, jinde babička vykala vnoučatům.⁴⁸⁵

Na své sourozence vzpomíná Josef Šusta, ve svých pamětech nejprve píše jména zemřelých sourozenců a poté dodává. *Ostatní moji sourozenci dospěli a zemřeli z nich v mladším věku jedině druhorozená Fanny horečkou omladnic po krátkém manželství, dobrá duše zvláště jemné citlivostí, zruť pianistka.*⁴⁸⁶ *Toho roku v květnu u nás zase přibylo dítě, roztomilý kluk se zrzavými kudrnami, Toník. Tak jsme byli už čtyři děti viz obr. 26.*⁴⁸⁷ Tak viděla Růžena Jesenská svého malého bratříka.

⁴⁸¹ Johanides, J.: Magdalena Dobromila Rettigová, s. 74.

⁴⁸² Gebauerová, M.: Rodinné vzpomínky I., s. 150.

⁴⁸³ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 157.

⁴⁸⁴ Tamtéž, s. 157.

⁴⁸⁵ Tamtéž, s. 160.

⁴⁸⁶ Šusta, J.: Léta dětství, s. 31.

⁴⁸⁷ Jesenská, R.: Dětství, s. 36.

3.3 Místo dítěte v prostoru

Dítě je od svého narození obklopeno lidmi, prostorem, který je mu více či méně užitečný. Do jaké rodiny se dítě narodí, to nemůže ovlivnit, ale jisté je, že se stane jejím členem. Jestliže se mu málo dítě narodit, byla veskrze zpráva o jeho příchodu přijata kladně. Hned se začalo s přípravami ohledně „výbavy“: šily se košilky a šepky. V dnešní době s moderní medicínou mají mladé páry možnost ještě před příchodem potomka, zjistit jeho pohlaví a podle toho už soubit výběr kořárku, oblek, jména. V neposlední řadě vymalovat stěny pokojíku, do kterého bude postavena dětská postýlka. V každé kultuře bychom našly „dětský prostor“, kde se odehrávaly jejich aktivity. Prostor určený ale výhradně dětem je záležitostí až devatenáctého století.⁴⁸⁸

Záleželo do jaké rodiny se dítě narodilo, podle toho také vypadal prostor, v němž se dítě nacházelo. V aristokratických rodinách, jak dokládají hlavně ikonografické a hmotné materiály nechyběl pokoj určený budoucímu dědicovi nebo dcerušce. Dominantou takového pokoje býval houpací křeslo viz obr. 10.⁴⁸⁹ Již renesanční a barokní šlechtici měli dětský pokoj s nábytkem. Do 19. století kdy byla pochopena podstata dětského prostoru, určenému pouze dítěti neseznamujeme.⁴⁹⁰ První dětské pokoje i dětský nábytek byly spíše variantami i zdobenými linami prostoru a nábytku pro dospělé, nežli dětským prostorem a nábytkem v moderním slova smyslu.⁴⁹¹

Šlechtické rodiny dopřávaly svým dětem vlastní ložnici, kterou s nimi sdílela chůva, komorná nebo později vychovatelka. V některých rodinách měli i vlastní obývací pokoj nebo salonek. V nich je navštěvovali rodiče a kde také měli dostatek místa na nejrozumnější hry.⁴⁹² Nechyběly zde světlé tapety na stěnách, nejrozumnější miniatury nábytku pro dospělé, malá křesílka, pohovky, židličky a stolky. *Na rozdíl od lidového bydlení venkovského i městského, pro které byly charakteristické nediferencované bytové dispozice v tš, až univerzální prostor využitelný pro více*

⁴⁸⁸ Fass, S. P.: Encyklopedia of Children, s. 187.

⁴⁸⁹ Křížová, K.: Šlechtický interiér 19. století. Praha 1993, s. 62.

⁴⁹⁰ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětské?, s. 202.

⁴⁹¹ Karasová, D.: Historický vývoj dětského bydlení a nábytku. In: Vše pro dítě. Katalog výstavy. Uměleckoprávní muzeum v Praze. Praha 1994, s. 52.

⁴⁹² Tamtéž.

*inností, m lí feudálové a bohatí m š ané domy a byty o více místnostech, ur ených pro jednotlivé inností, v etn pokoj pro d tí.*⁴⁹³ Se vznikem m š anstva vznikal také demokrati t jší p ístup k jednotlivým len m domácnosti, v etn d tí. Tyto tendence se dále rozvíjely v období biedermeieru a pak po celé 19. století. Zejména po druhé sv tové válce se vedle rovnoprávnosti žen objevuje dít s jeho pot ebami a nároky na d tské prost edí a jeho za ízení.⁴⁹⁴ Postavení dít e v rodin i ve spole nosti se radikáln zm nilo a zlepšilo. S tím také souvisí ur ité neduhy konzumní spole nosti, kdy pr mysl zahrnuje trh množstvím p edm t užite ných i zbyte ných, nejfantasti t jšími hra kami, sportovním vybavením a za ízením.⁴⁹⁵

Podmínky života d tí byly do zna né míry ovlivn ny spole enským postavením rodiny a místem bydlišt . Odlišný život byl na venkov od života ve m st . D ti na venkov vyr staly v širší rodin uprost ed hospodá ství, v t sném soužití s p írodou a jejich denní program vyplnila práce, zábavy a hry. Touto cestou dít p írozen vr stalo do sv ta práce a dosp lých. Bohužel se stávalo, že požadovaná práce na d tech p erostla jejich fyzické možnosti a negativn ovlivnila jejich psychický a fyzický vývoj, d sledkem byla jejich p ed asná vysp lost.⁴⁹⁶ Pokud jen m ly d ti chvíli as uchylovaly se k hrám, *nej ast jší záliby a hry u venkovských d tí byly „na kon , na schovávanou, slepou bábu, honí ky, dostíhy, zápasy, na zlod je, kupce, myslivce, mlyná e, pastý e, školu, svatbu, r zné hry mí em, holí, bí em, kaménky; síln a pln vy erpávali a zam stnávali t lo i ducha malého venkovana, hocha i dívku.*⁴⁹⁷

M stské bydlení nebylo pro d ti p íznivé, asi nejhorší situace byla v d lnických bytech, které byly p elidn né a rodiny s d tmi zde žily ve velmi stísn ných pom rech.⁴⁹⁸ D ti sdílely jednu až dv místnosti bytu rodi , který se skládal z obytné kuchyn , kde se stolovalo a pracovalo a ást rodiny zde také spala a z pokoje nebo ložnice ostatních len rodiny.⁴⁹⁹ D ti zde nebyly tak úzce spjaty s p írodou, i když v té dob zasahovala do m st více než dnes. Zato se jim naskytl jiný prostor pro jejich hry, pro chudé d ti to bylo p evážn prost edí ulic. M stské dít bylo obklopené spoustou vymožeností, které

⁴⁹³ Karasová, D.: Historický vývoj, s. 52.

⁴⁹⁴ Tamtéž, s. 54.

⁴⁹⁵ Tamtéž, s. 54.

⁴⁹⁶ Tamtéž, s. 51.

⁴⁹⁷ Drobil, E.: Jiho eské dít , s. 16.

⁴⁹⁸ Robek, A.: Stará d lnická Praha, s. 155.

⁴⁹⁹ Karasová, D.: Historický vývoj, s. 51.

mu m sto nabízelo a co nap íklad venkovské dít nepoznalo. Bylo pozorovatelem výkladních sk íní, tržiš , krámk , dílen, které byly zasazeny v k ivolakých uli kách.

4 HISTORICKÝ VÝVOJ DĚTSKÉHO NÁBYTKU

V dnešní době jsou běžnou součástí dětských pokojů hračky, nábytek určený pro děti, známá sportovní vybavení, ale nebývalo tomu tak vždy. Potřeby a zájmy dětí se staly prvořadě spouštěčem institucím a výrobním odvětvím, které zkoumají jejich projevy motorické, verbální i výtvarné.⁵⁰⁰ Děti se staly plnoprávným a rovnocenným členem společnosti, do něhož dávají rodiče své naděje. Ne nadarmo je 20. století považováno za století dětí.⁵⁰¹ Zato století předchozí se muselo k jisté toleranci dětí ještě propracovat. Podobně tomu bylo i u dětského nábytku, který si musel své místo v dětských pokojích najít.

Celá staletí byl dětský nábytek považován jen za přechodnou etapu k dosažení dospělosti. Kdy se očekávalo až jedinec bude moci zastat práci dospělých a postupně se s nimi ztotožnit. Proto ani prostředí, ve kterém dítě vyrůstalo, nebylo už sobě jeho zájmům a potřebám. Podmínky života dětí byly do jisté míry ovlivněny společenským postavením rodiny a prostředím, ve kterém dítě vyrůstalo. Odlišný život vedly děti na venkově a jiný ve městech. Děti na venkově byly úzce spojeny s přírodou a prací. I u samotné práce si děti našly chvíli k nejrůznějším hrám a zábavám. Děti tak pozvolna vpluly do světa dospělých a práce.

Na venkově žila celá rodina v chalupě s hospodářstvím, které mělo až dvě obytné místnosti. Spaní dětí bylo velmi primitivní. Nejmenší děti spaly jen v plachtách přivázaných ke stropu, houpáním plachty se pak děti uspávaly. V horských oblastech bylo ukládáno dítě do ošatky. Hojně používány byly také kolébky, které poskytovaly dítěti dostatek prostoru.⁵⁰² *Děti byly při spánku pevně svazovány a i starší děti byly zabaleny do pokrývek a spaly společně na posteli, lavicích nebo peci.*⁵⁰³ Odstarší se staraly o mladší sourozence, pomáhaly doma v domácnosti nebo v hospodářství. V domě neměly žádný vymezený vlastní prostor, žily v obytné části domu, které úzce souviselo s hospodářskými budovami a volnou přírodou.

⁵⁰⁰ Karasová, D.: Historický vývoj, s. 51.

⁵⁰¹ Tamtéž, s. 202.

⁵⁰² Pražák, F.: České dítě, s. 80.

⁵⁰³ Soukupová, Z.: Lidový nemalovaný nábytek. České Budějovice 1977, s. 1 – 2.

V městském prostředí bylo bydlení méně příznivé. Nejhorší podmínky k životu měly děti z chudinské čtvrti v Praze Židovské Město, kde na děti čekala bída fyzická a mravní.⁵⁰⁴ Pronajaté byty, přes svoji velkou rozlohu, bývaly pro lidné a rodiny tu žily ve velmi stísněných poměrech. Městské děti trávily volný čas na ulici, pokud nebyly ve škole nebo když nepracovaly. Neměly takový kontakt s přírodou, jako tomu bylo u dětí z venkova. *Město byla centrem kultury a civilizace, jejichž vymoženosti byly dostupné bohatým, ale také zejména chudým dětem. Mohly pozorovat v cí pro ně nedostupné, po kterých mohly snít nebo jednou samy vyrábět nebo třeba i vlastnit.*⁵⁰⁵

První doklady o existenci dětského nábytku a dětského pokoje nalezneme v šlechtických a měšťanských interiérech. Bohatí měšťané a šlechta vlastnili domy o několika místnostech, určených pro jednotlivé činnosti, včetně pokojů pro děti.⁵⁰⁶ Oproti tomu mělo lidové venkovské i městské bydlení nediferencované prostory, vyhraněné pro více činností.

První dětské pokoje i dětský nábytek byl spíše variací a zdobenou linkou nábytku pro dospělé. Do moderního pojetí dětského pokoje a nábytku mělo ještě daleko. V bohatých domech měly děti vlastní ložnici, kterou s nimi sdílela chůva, komorná a později vychovatelka. V tomto dětském prostoru nechyběly napodobeniny nábytku pro dospělé jako křesílka, pohovky a židličky se stolky.⁵⁰⁷ V zámožných měšťanských a šlechtických rodinách sdílely děti obou pohlaví společný pokoj, *Kinderzimmer*. V pokojíku byly stěny světle vytapetované a u stěn bývala jedna či dvě postýlky, nad nimi svatý obrázek s modlitbou, křížem a nádobou na svícenovou vodu, skříň, pohovka, umývadlo a někdy i klec s kanárkem nebo andulkami.⁵⁰⁸

Vedle těchto napodobenin se za specifický dětský nábytek považuje vysoká dětská židlička, umožňující dětem sezení u stolu s dospělými zpravidla v jídelně. Tento typ židličky se poprvé objevuje až v klasicismu. Výskyt dětské židle zejména souvisel s rozmachem stědních vrstev, které zastávaly střízlivější a funkční interiér. Svým postojem k dětem ukazovali svůj demokratický přístup k jednotlivým členům rodiny. Tyto tendence se rozvíjely a přetrvaly celé 19. století až do 20. století. Právě období po 2. světové válce zastává názor na přirozenost, zdraví, sportu a krásy, do prostředí vstupuje

⁵⁰⁴ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 203.

⁵⁰⁵ Karasová, D.: Historický vývoj, s. 51.

⁵⁰⁶ Tamtéž, s. 52.

⁵⁰⁷ Tamtéž.

⁵⁰⁸ Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 203.

dít a zde se objevují nároky na jeho prostředí a zařízením.⁵⁰⁹ Postavení dítěte v rodině se radikálně změnilo a zlepšilo. Na druhé straně se také stalo viditelným konzumentem nejrozličnějších předmětů užitečných i zbytečných, které vyplodila konzumní společnost. Tímto neduhem a problémy trpěla celá společnost.

Za nejstarší dětský nábytek lze označit egyptské dětské křeslo s ežanými zvířecími, rostlinnými a figurálními motivy ve výplních opěráku a stojící nábytkové nohách. Toto křeslo pochází z prvního tisíciletí př. n. l., z období pozdní gotiky se dochovaly mnohem jednodušší dřevěné typy dětských křesel.⁵¹⁰ Další slohové etapy zaznamenávají dětský nábytek jako okrajové produkty dělené se zdokonalenou výrobou. Byly to především miniatury židlí, křesel, stolků a sedacích polohových souprav. Mezi specifický dětský nábytek velmi starého data, který se objevoval ve všech společenských vrstvách byla kolébka viz obr. 24. Ta je především dětská postýlka. Kolébka byla konstruována velice pohyblivá, ale svými vyššími okraji i boky zabráňovala vypadnutí dítěte při kolébání. Podle doby, bohatství a vkusu majitele byla zdobena malbou, tapetou i zlacením. V klasicismu a empíru se objevuje další typ kolébky takzvané lokovité, zavěšené na pevné nebo pojízdné konstrukci s kolébáním v závěsných křeslech. Kolébka mohla být zdobena záclonkou a v této době se používá jednoduchá intarzie nebo tapetáž.⁵¹¹ Kolébka zlidověla ve venkovské kultuře v 18. a 19. století, stala se součástí domácnosti a podle jednotlivých krajů, získávala mnoho podob – barevností a dekorem. Ve 20. století je nahrazena dětskou postýlkou, ta se vyskytovala již dříve, ale sloužila ke spaní starších dětí.

První specifický dětský pokoj navrhl zejména architekt Eugène Violet-le-Duc v roce 1873.⁵¹² S nastupující industrializací se v mnoha dětských rodinách stále ještě objevují prostory určené právě pro dítě. Rozhodující byla v zásadě ekonomická stránka rodiny. O tom, že u rodiny Gebauer dětský pokojíček nechyběl vypráví Marie Gebauerová, *pokoj vyhraný nám dle toho, býval za nevládného poasí přepelný, protože jsme byli stále pohromadě se ty mi dle tmi strýce Karla.*⁵¹³

Pro 2. polovinu 19. století je typický dětský nábytek z ohýbaného dřeva od firmy Thonet. Vyráběny byly různé typy židlí viz obr. 5, křesel, lavic, stolků i sedacích

⁵⁰⁹ Tamtéž, s. 54.

⁵¹⁰ Tamtéž.

⁵¹¹ Tamtéž, s. 54.

⁵¹² Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné dětství?, s. 202.

⁵¹³ Gebauerová, M.: Rodinné vzpomínky I., s. 180.

souprav. Objevují se i houpací k esílka viz obr. 3 a pojízdné d tské k eslo se stolkem a op rou pod nohy umož ůující vysokou i nízkou polohu dít te p i sezení. V nabídce nechyb la lo kovitá kolébka ani sportovní vybavení jako sá ky, lyže, kruhy, lavi ky apod.⁵¹⁴

Thonetova výroba p edznamovala dobu d tského nábytku odpovídající parametr m a pot ebám dít te ve 20. století. P ichází s odpovídajícím typem d tského nábytku a to adaptabilní d tskou židlí viz obr. 4, která se p izp sobí r stu dít te a umož ůuje mu sed t u stolu s dosp lými. D tská židli ka nechyb la u Jesenských, ve svých pam tech R žena Jesenská popisuje, ...*maminka krmila Marušku, která sed la vedle ní ve vysoké d tské židli ce, kterou jsem já pok tila tatryka, a od té doby se jí u nás tak íkalo.*⁵¹⁵ Výbavou d tského pokojí ku také mohla být pracovní d tská židle, pracovní stolec, úložné kontejnery na hra ky a nejr zn ější sportovní pot eby apod. D tský pokojí ek dokrášlily houpací kon , kohouti nebo houpací seda ky, které se v odlišných zví ecích podobách vyskytovaly již v 19. století.⁵¹⁶ *Tatínka jsme pozvali na aj, my menší, k nízkému d tskému stole ku. Vecpal se pracn do prout ného k esílka, které pod ním praskalo a z stávalo na n m viset, když vstával a sahal do kapsy pro n jaké dobroty, aby nám je vysypal do koší ku mezi housky.*⁵¹⁷ Tak popisuje rodinnou událost ve svých vzpomínkách Eva Vrchlická. O tom, že d tská postýlka nesloužila vždy jen ke spaní dokládá fakt, který lí í ve vzpomínkách Josef Šusta. *Utkv l mi v myslí trest, který mne m l odstrašití od výprav. Byl jsem na chvíli za noží ku p ívázán k posteli v d tském pokojí.*⁵¹⁸

⁵¹⁴ Karasová, D.: Historický vývoj, s. 54.

⁵¹⁵ Jesenská, R.: D tství, s. 24.

⁵¹⁶ Tamtéž.

⁵¹⁷ Vrchlická, E.: D tství, s. 78.

⁵¹⁸ Šusta, J.: Léta d tství, s. 17.

5. VYBAVENÍ DĚTSKÉHO POKOJE – IDEÁL A REALITA

Doba, v níž žijeme je zvyklá respektovat potřeby dítěte a tomu také odpovídá sortiment, který se pro něj vyrábí, je typologicky i ergonomicky odpovídající jeho parametrum. Pokojíky jsou středem zájmu designérů, návrhářů a obchodníků. Svě produkty nabízí v denním tisku, v katalogích a na výstavách. Nebylo tomu tak vždy, teprve v druhé polovině devatenáctého století nabízí firmy ze své škály výrobků také dětský nábytek.

Právě jednou touto firmou byl ohýbaný nábytek Thonet, který ve druhé polovině devatenáctého století obsahoval také dětský nábytek. Byly to různé typy židlí, křesílek, lavic, stolků i sedacích souprav. Objevují se též houpací křesílka i adaptabilní pojízdné dětské křesílo se stolkem a s oporou pro nohy umožňující vysokou i nízkou polohu dítěte při sezení. V sortimentu nechyběla ani ložková kolébka na pojízdném podnoží s visutým nástavcem na zavěšení záclonky. Firma Thonet vyráběla také dětské sportovní vybavení jako jsou sádky, lyže, lavice a podobně.⁵¹⁹

Ve městech a pokojíček pro děti, přes poměrně velké místnosti nebyl možný, dětem posloužila na spaní postel viz obr. 23, při velkém potututí, jich na ní spalo i několik. I v chudé rodině se našly pro děti nejrůznější hračky, ty bývaly zpravidla zdarma.⁵²⁰ O finanční situaci rodin v 19. století dokládá Stefan Zweig. *Každá rodina měla pevný rozpočet, v němž, kolik spotřebuje na bydlení a stravu, na letní cesty a reprezentaci, a kromě toho si dobrovolně přivrátila malý obnos pro nepředvídatelné výlohy, pro nemoc a lékárny. Kdo měl děti, považoval je za bezpečný domov pro děti a vnuky, statek a obchod se dědí z generace na generaci. Zatímco kojeneček ještě ležel v kolébce, v pokladnici nebo ve spořitelně už měl předložený první obolus na cestu životem.*⁵²¹ Z toho je patrné, že většina rodičů se snažila své potomky alespoň částečně zabezpečit. Doba také mnohé zkoušela a některé přezívali ze dne na den. V takovém období se těžko prosazovala zásada samotného prostoru pro dítě. Doktor Karel Regner mohl ve svém bytě v Praze zaříditi pro svou dceru Emmu

⁵¹⁹ Karasová, D.: Historický vývoj, s. 54.

⁵²⁰ Knápek, Z. – Titl, D.: Rukovnice ratele, s. 20.

⁵²¹ Zweig, S.: Svět v erejška, s. 18.

*nepoužívaný sv tlý pokojí ek s okny do zahrádky domu.*⁵²² Dcera Jind icha Fügnera Renata Tyršová také vzpomíná, že *nem la nikdy sv j pokojí ek, sdílela jsem ložnici se svými rodi í. V byt u Ji ínských stála vedle mé postýlky velká vana, kterou ve er naplnili vodou. Do této vany mne tatínek vždy ráno vstr íl, pošpláchala jsem se v ní nerada a v teplé postýlce zas jsem se zah ála.*⁵²³ Velice dob e si na své d tství a domov vzpomíná Josef Šusta, který se narodil v T eboni a když se jeho otec stal editorem panství, p est hovala se celá jeho rodina do Ruthardovského domu na nám stí. *Velmi t sné soužití nás všech d tí ur ovaly pom ry bytu, rozsáhlého sice, ale s p íliš malým po tem pokoj , jejichž ur ení nadto zatížila skute nost, že otec míval asté služební návšt vy, také z ciziny, jimž poskytoval aspo u stolu pohostinství, pro dokonalé kucha ské um ní mé matky zvlášt od host ze severního N mecka hlasit cen né. Proto byl tu nejen salon s nezbytnou garniturou velmi nepohodlných k esel, nýbrž i takzvaný hostinský pokoj, užívaný za jídelnou pro hosty. Návšt vám z p íbuzenstva sloužíval í za ložnici a teprve, když ob nejstarší sestry dosp ly, byl jim p íkázán k trvalému užívání. Každodenní rodinná jídelna, pokoj opravdu velikých rozm r o dvou oknech do nádvo í, sloužila proto zárove za ložnici nejen rodi , nýbrž v jejím koutu spávali jsme í my hoši, bratr na postelí a já v zasouvacím šupletí.*⁵²⁴

Léka ská literatura nabádala v pr b hu 19. století, aby rodi e po ídili d tem vlastní l žko, aby nedocházelo k udušení dosp lým.⁵²⁵ Dít si do lože nem la brát ani kojná, t žko v ít tomu, že by se í docela malý kojeneček nechal bez hlasitých protest zalehnout. Šlo tedy z ejm o syndrom náhlého úmrtí kojence.⁵²⁶ Dále nabádala, *aby vzduch v p íbytku byl ístý, jizba kde p ebýváme má být prostorná a vysoká, nemá do ní vnikatí pára a smrad. V jizb nemá mnoho lidí spát, protože se vydechováním kyseliny uhli íté vzduch zne ís uje a kazí a ím více lidí v jizb , tím více kyseliny uhli íté.*⁵²⁷ Dále bylo rovn ž d ležité v dom zachovat p ím enou teplotu, což bylo „*ani chladno, ani teplo.*“⁵²⁸ Rovn ž v polovin 19. století léka í a pod jejich vlivem otcové brojili proti houpání dít te, tvrdili, že houpání škodí mozku. Svérázné a pon kud drsné bývalo

⁵²² Palkosková, A.: T í životy, s. 32.

⁵²³ Tyršová, R.: Jind ich Fügner I., s. 57.

⁵²⁴ Šusta, J.: Léta d tství, s. 31.

⁵²⁵ Lenderová, M.: K h íchu, s. 168.

⁵²⁶ Lenderová, M. – Macková, M. – Jiránek, T.: D jiny, II., s. 17.

⁵²⁷ Pe írka, J.: Domácí léka , s. 86 – 87.

⁵²⁸ Tamtéž.

zabezpečení dítěte proti pádu i nekontrolovatelnému úniku. Děti byly v lepším případě drženy na „kšárech“, dávány do chodítek i ohrádek, v horším případě zavazovány k těžkému kusu nábytku.⁵²⁹

Ve venkovském prostředí zlidověl základní typ kolébky a ta byla součástí zařazení lidové domácnosti a lišila se krajově souborem výzdoby – barevností, typem dekoru.⁵³⁰ Ve dvacátém století kolébka z interiéru mizí a je nahrazena dětskou postýlkou, která se vyskytovala již dříve, paralelně s kolébkou a sloužila na spaní uvnitř dětských pokojů.⁵³¹

Postýlka stála vedle postele matky, na klidném místě, chráněná před ostrým světlem, hlukem a prachem. Také se v městském prostředí upouštělo od koutnice a jen tehdy byla nahrazena paravánem. Aby se dítě neudělilo do hlavičky, ovíjela se mu kolem hlavy látková bandáž, vlněná.⁵³²

Na svoji postýlku a svých sourozencích pamatuje Růžena Jesenská, která dále dodává. *Ukládali děti na nezvyklá místa ku spaní. Naše lůžka se dostíhala až do mýho. Nebylo malé umění uvelebit tolik lidí a lidí i do jednoho pokoje a kuchyni.*⁵³³ Také Marie Gebauerová nezapomněla, jak vypadal její pokoj, *vyhrazený nám dětem, býval za nevládného poasípeplně, protože jsme byli stále pohromadě se ty mi děťmi strýce Karla.*⁵³⁴ Marie Šervinková-Riegrová vzpomíná na svatnici v Podkrkonoší. *Svatnice tam byla ty i okna, dveře na nádvoří a dveře v prahelí domu. Podél obou stěn mezi okny táhly se dělné lavičky se dělnými sedadly a lenochy, u děťmi stály postele, nad nimi mívala paní mlynářka svaté relikvie v rámečkách, trojramenný mosazný kříž a veliký obraz Krista trnům korunovaného.*⁵³⁵

V časopise Lada se děti mohly dovést, jak má být zařazen dětský pokoj. *Děťmi pokoj má být opatřen vším, co tvoří z něho milý útulek. Děťmi má mít ve svém pokoji i děťmi stroj a stolek pracovní, i knihovničku a psací stůl. Dojemně se sobě děťmi pokoj,*

⁵²⁹ Lenderová, M. – Macková, M. – Jiránek, T.: Děťmi, II., s. 17.

⁵³⁰ Dlabal, S.: Nábytkové umění. Vybrané kapitoly z historie. Praha 2000, s. 172.

⁵³¹ Karasová, D.: Historický vývoj, s. 54.

⁵³² Lenderová, M. – Rýdl, K.: Radostné děťmi?, s. 103.

⁵³³ Jesenská, R.: Děťmi, s. 180.

⁵³⁴ Gebauerová, M.: Rodinné vzpomínky, s. 180.

⁵³⁵ Šervinková-Riegrová, M.: Riegrova matka. Obrázek z Podkrkonoší. Praha 1903, s. 64.

*v n mž je za ízen útulný koutek s klekátkem, nebo pouze s obrazem, i k ížem za stánek modlitby.*⁵³⁶

Dalo by se íci, že realita vybavenosti pokojí k závisela na společenském postavení rodiny, na velikosti bytu a také na vst ícnosti rodi poskytnout dít ti prostor pro jeho realizaci. Devatenácté století již nabízelo formou reklamy n které kusy nábytku jako třeba vysoké dř tské židle, k esílka, houpací židle a chodítka. Teprve následující století nabídne spot ebiteli sériový typ nábytku a hra ek.

⁵³⁶ eská domácnost. Naše byty. Lada 1/1901, s. 235.

Závěr

Je-li 17. století podle Ariése pokládáno za dobu, kdy se postoje společnosti dostávají mluvitelnou formu, pak teprve druhá polovina 18. století dala pojmu dostát konkrétní obsah. V té době vzrostl zájem o matku a dítě jak v očích lékaře, státníka, populacionistů, tak i pedagogických myslitelů. Byl sledován populační vývoj – rodilo se méně dětí, lidé se dožívali vyššího věku a ve stejné moci začalo záležet na lovu. V tomto období se začíná utvářet nukleární rodina, což znamená, že se vytváří intimní prostor rodiny – rodičů a dětí. Tato skutečnost nastala spolu s ekonomickými, sociálními a demografickými změnami. Poté se mohly uskutečnit posuny ve vztahu dospělých k dětem, rodiče mohli investovat do svých potomků po materiální stránce i citově.

Od osmnáctého století je dítě podrobeno zkoumání převážně pedagogických pracovníků, kteří došli k závěru, že období dětství je důležité pro další etapu života – lovu. Jisté je, že v 18. století skutečně k objevu dětství došlo, dítě v té době patřilo budoucnosti a bylo nad jí rodiny. V devatenáctém století přibývá pedagogických výchovných spisů, je potvrzena povinná školní docházka, od lékařství se odděluje samostatný obor pediatrie, opouští se od předchodových rituálů, pověr, zaříkávání, dětská móda respektuje potřeby dítěte, výrobci hraček, kočárků a nábytku nabízí spotřebitelům své „nejlepší“ zboží.

Děťství bylo potvrzeno a pochopena jeho podstata. Česká společnost devatenáctého století si plně uvědomovala, že dětství představuje senzitivní a pro další průběh dospívání určující fázi. Vznikají pro dítě podmínky výhradně jemu určené (kočárky, hračky, dětské oblečky, kojenecké sací nádoby) a jsou pro něj zizovány ústavy pro nejmenší (opatrovny, jesle a mateřské školy).

Devatenácté století ukázalo také druhou tvář – špatné hygienické poměry, neoborně vedený porod a nekvalitní poporodní ošetření matky a dítěte, také zvyk svížit své dítě nájemné kojné a nahradit mateřské mléko zprvu nebezpečnou umělou výživou.

Také se odlišovaly podmínky života dětí, které byly do značné míry ovlivněny společenským postavením rodiny. Rodinné zázemí mohlo dítě poskytnout tu nejzákladnější péči, ale také se postarat o co nejlepší vzdělání. Zásadní vliv tedy na budoucí život dítěte měla rodinná péče.

Nepříliš probádanou kapitolu dětství představují prostory určené výhradně dětem, tedy dětské pokojíčky. Nejrizičnější firmy v devatenáctém století nabízely

specifický d tský nábytek, nastavitelné vysoké židle umož ůující d tem sezení u stolu s dosp lými, židli ky, stolky, seda ky, houpací k esla. Tento vyjmenovaný nábytek mohl vzniknout tehdy, když byly dít ti uznány jeho pot eby a zm nil se demokratický p ístup k jednotlivým len m v rodin tedy v období rozmachu m š anstva a buržoazie. Jestli po ídili rodi e dít ti hra ku, novou postýlku nebo oble ek, záleželo na jejich ekonomickém zabezpe ení a ochot investovat do dít te mnohdy nemalé prost edky.

D tství našich p edk se lišilo od toho našeho v mnoha ohledech, ale dv nejd ležit jší odlišnosti byly dány okolnostmi - po tem d tí v rodin a krátkou dobou, která byla d tství vyhrazena.

Prameny a literatura

ENCYKLOPEDIÉ

Ott v slovník naučný, I-XXVII, Praha 1888-1909.

Riegr v slovník naučný, I-XI, Praha 1860-1874.

Masaryk v slovník naučný, I-VII, Praha 1925-1933.

Komenského slovník naučný, I-X, Praha 1927-1938.

PRAMENY TIŠTĚNÉ

Anna Bayerová: *Žena lékařkou. Lékařská kniha, v novanápě i o zdraví a léčbě nemocí se zvláštním ohledem na ženské a dětské nemoci, pomoc ku porodu a ošetřování dětí. Dle MUDr. A. Fischerové-Dükelmannové zpracovala MUDr. Anna Bayerová.* Praha 1907.

Inocenc Arnošt Bláha: *Sociologie dětství.* Brno 1927.

Filip Stanislav Kodým: *Úvod do zdravotní hygieny.* Praha 1869.

Filip Stanislav Kodým: *Zdravotní hygieny aneb nejlepší způsob, jak žít k svého života ve zdraví a vesele užití a dlouhého věku dosáhnouti mohl.* Praha 1853.

Duchoslav Panýrek: *Než přijde lékař. Na památku nemocným pro první chvíle.* Praha 1906.

Josef Peřík: *Domácí lékař. Učení o životě ku ve stavu zdravém a chorobném.* Praha 1886.

Jan Šimsa: *Přírodní léčba a domácí lékař. Praktický populární popis všech metod pro léčbu ebných, fyzikálních a dietetických, dále popis nemocí, jejich příčin, jak jim předcházeti a jak je osvědčenými domácími prostředky léčit, I.* Praha 1923.

Tomáš Vorbes: *Obrazy z dějin vychovatelství a vývoje školství.* Hradec Králové 1870.

Antonín Zíbrt: *Starožitný život a zdravotní hygieny.* Praha 1924.

PRAMENY EDITOVANÉ

Jiří Brdlík: *Dětské lékařství v minulosti a jak jsem je prožíval.* Praha 1957.

Marie Šervinková-Riegrová: *Riegrova matka. Obrázek z Podkrkonoší.* Praha 1903.

- Marie Gebauerová: *Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera* I.. Kladno 1926.
- Jan Herben: *Kniha vzpomínek*. Praha 1935.
- František Hais: *Vzpomínky pražského písničkáře 1818-1897*. Praha 1985.
- Růžena Jesenská: *D tství*. Praha 1929.
- Jiří Karásek ze Lvovic: *Ztracený ráj*. Praha 1938.
- Eliška Krásnohorská: *Z mého mládí. Vzpomínky životopisné*. Praha-Smíchov 1920.
- Venceslava Lužická: *Z mých pamětí*. Mladá Boleslav 1929.
- Alice Masaryková: *D tství a mládí*. Praha 1994.
- Stanislav Kostka Neumann: *Vzpomínky*. Praha 1948.
- Albína Palkosková-Wiesenbergová: *Tři životy. Osudy žen staropražského rodu*. Praha 1998.
- Růžena Pokorná – Purkyňová: *Život tří generací. Vzpomínky na velké Purkyně. Listy a články malířky Karla Purkyně*. Praha 1944.
- Ladislav Quis: *Kniha vzpomínek*. Praha 1902.
- Antal Stašek: *Ze vzpomínek*. Praha 1964.
- Marie Strettiová: *O starých zvyklostech a dobrých lidech*. Praha 1940.
- Karolína Světlá: *Upomínky*. Praha 1901.
- Josef Šusta: *Léta d tství a jinošství. Vzpomínky I.* Praha 1947.
- Renáta Tyršová: *Jindřich Fügner. Pamětí a vzpomínky na mého otce I.* Praha 1927.
- Eva Vrchlická: *D tství a mládí s Vrchlickým*. Praha 1988.
- Stefan Zweig: *Smrt v Jeruzaléma*. Praha 1994.

DOBOVÝ TISK

- časopis lékařských pro lékaře, ranhojbní a lékárníky 1 (1862).
- Lada (Mladá Boleslav) 1895 – 1904.
- Zdraví lidu. časopis pro zdravotnictví 5 (1912).
- Ženské listy 1894 – 1897.
- Ženský svět 6 (1902).

VÝBĚR LITERATURY VZTAHUJÍCÍ SE K TÉMATU

- Lynn Abramsová: *Zrození moderní ženy*. Brno 2005.
- Marie Bahenská: *Po stránkách emancipace žen v 19. století*. Praha 2005.

- František Bartoš: *Naše děti. Jejich život v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poesie, zábavy, hry i společné práce.* Praha 1949.
- Josef Cach: *Dítě v české pedagogice.* Praha 1979.
- Josef Cach: *Výchova a vzdělání II. K problematice podílu školských a mimoškolských institucí a názor na výchovu a vzdělání na stavu kultury a vzdělanosti: feudální společnost 1620-1848 (pořídáno životem a dílem J. A. Komenského).* Praha 1989.
- Lydia Darbyshire: *Encyklopedie sbíratele hraček a panenek.* Praha 1999.
- Stanislav Dlabal: *Nábytkové umění. Vybrané kapitoly z historie.* Praha 2000.
- Emanuel Drobil: *Jihočeské dítě. Rty povahopisné, kulturní a národopisné.* České Budějovice 1927.
- Richard van Dülmen: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.-18. století) I.* Praha 1999.
- Paula S. Fass (ed.): *Encyclopedia of Children and Childhood in History and Society. 1-3. Thomson Gate, N. Y., 2003.*
- Arnold van Gennep: *Pechodové rituály. Systematické studium rituál.* Praha 1991.
- Petr Hejný (ed.): *Móda. Z dějin odívání 18., 19. a 20. století. Bratislava 2003.*
- Ignát Hermann: *Ze staré Prahy.* Praha 1970.
- Pavla Horská, Milan Kuera, Eduard Maur, Karel Stloukal: *Dětsví, rodina a stáří v dějinách Evropy.* Praha 1990.
- Tomáš Jiránek, Jiří Kubeš (ed.): *Dítě a dětsví napříč staletími. 2. pardubické bienále, 4.-5. dubna 2002. Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C, Faculty of Humanities. Supplementum 5(2002).*
- Josef Johanides: *Magdalena Dobromila Rettigová.* Rychnov nad Kněžnou 1995.
- Otakar Kádner: *Vývoj a dnešní soustava školství I.* Praha 1929.
- Daniela Karasová: *Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C, Faculty of Humanities, Supplement 5(2002), s. 51 – 54.*
- Helena Koenigsmarková: *Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C, Faculty of Humanities, Supplement 5(2002), s. 25 – 29.*
- Milena Lenderová, Marie Macková, Tomáš Jiránek: *Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století. Život všední a sváteční I.* Univerzita Pardubice 2003.
- Milena Lenderová, Marie Macková, Tomáš Jiránek: *Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století. Život všední a sváteční II.* Univerzita Pardubice 2004.
- Milena Lenderová: *Křesťanství a modlitba. Žena v minulém století.* Praha 1999.

- Milena Lenderová, Karel Rýdl: *Radostné dětství? Dítě v dětech devatenáctého století*. Praha 2006.
- Milena Lenderová: *Zdenka Braunerová*. Praha 2000.
- Zdena Lenderová: *Koárky a vozítka, pro panenky, pro dítku. Katalog výstavy. Muzeum východních děch*. Hradec Králové 1997.
- Zdena Lenderová: *Dětství na kolečkách. Historie dětských koárk . Dějiny a současnost 1/2006*, s. 34-36.
- Naděžda Melniková-Papoušková: *Lidové hry*. Praha 1948.
- Cyril Merhout: *Zdenka Havlíková. „Dcery národa“ trnitá cesta životem*. Praha 1914.
- Věra Mišurcová: *Dějiny a teorie a praxe výchovy dětí předškolního věku v 19. a 20. století*. Praha 1980.
- Alexandra Navrátilová: *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha 2004.
- Ladislav Niklíček, Karel Štein: *Dějiny medicíny v datech a faktech*. Praha 1985.
- Vladimíra Pachlová: *Lidové hry ve sbírkách národopisného oddělení Vlastivědného ústavu v Olomouci*. Olomouc 1968.
- Josef Petrák (ed.): *Dějiny hmotné kultury, II/1. Kultura každodenního života od 16. do 18. století*. Praha 1995.
- Josef Polišenský, Sylvia Ostrovská: *Ženy v dějinách lidstva*. Praha 2000.
- František Pražák: *České dítě*. Praha 1948.
- Antonín Robek (ed.): *Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848-1939*. Praha 1981.
- Lydia Soukupová: *Lůžko a postel (pokus o sémioticko-funkční analýzu)*. In: *Pocta Josefu Petrákovi. Práce Historického ústavu AV. Miscelanea C – 4*. Praha 1991, s. 113-136.
- Zora Soukupová: *Lidový nemalovaný nábytek*. České Budějovice 1977.
- Emanuel Strnad: *Didaktika školy národní v 19. století I*. Praha 1975.
- Petr Svobodný, Ludmila Hlaváčková: *Pražské špitály a nemocnice*. Praha 1999.
- Vladimír Štverák, Milada Šedá: *Stručný průvodce dějinami pedagogiky*. Praha 2001.
- Vladimír Štverák, Vladimír Mrzena: *Felbiger a Kindermann, reformátoři lidového školství*. Praha 1986.
- Daniela Tinková: *Všichni nemocní žena. Žena a mateřství v lékařském myšlení na prahu moderní doby. Dějiny a současnost, 1/2004*, s. 7-11.
- Eva Uchalová: *Malí lordi, námořníci a barbie. Proměny dětského oblečení. Dějiny a současnost 1/2006*, s. 37-39.

Eva Uchalová: *Od kanýr k legínám. D tské odívání na cest k ú elností. Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C, Faculty of Humanities, Supplement 5* (2002), s. 93-105.

Marie Úlehlová – Tilschová: *eská strava lidová*. Praha 1945.

Zdenka Veselá: *Vývoj eské školy a u itelského vzd lání*. Brno 1992.

Ilona Vojancová: *Od svatby ke kolébce*. Pardubice 1995.

Vše pro dítě . Katalog výstavy. Um lecko-pr myslové muzeum v Praze. Praha 1994.

I. Obr. 1 Kojící nádoby, Umleckoprmyslové muzeum Praha

1 krab. Nestlé-ovy
dětské moučky 90 kr.
1 krab. Nestlé-ova
zhuštěn. mléka 50 kr.

Vzorkové krabičky
s dětskou moučkou
na požádání zdarma
a franko.

Hlavní sklad
pro království Če-
ské má

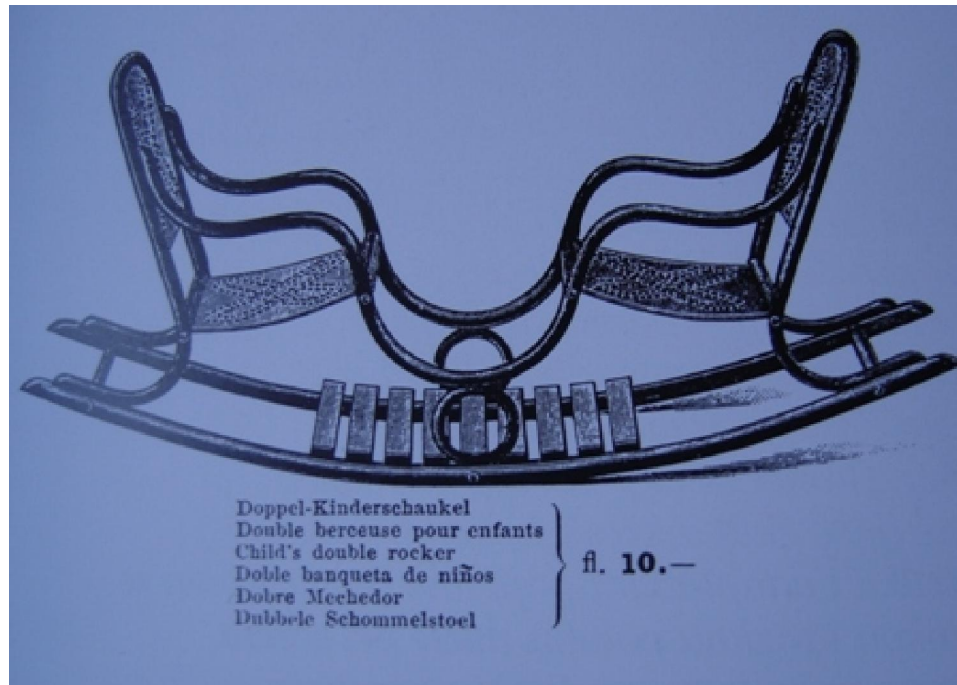
Jan Anděl,
droguerie
v Praze I., Husova třída.

Prodej ve všech lékárnách,
drogueriích a obchodech lahůdkářských.

Antonín Veselý. — Tiskem dr. Edv. Grégra v Praze.

The advertisement features a central illustration of a baby sitting on a tin of Nestlé's baby food. The tin is labeled 'J. NESTLÉ-HO MOUČKA PRO DĚTI' and 'DOKONALÉ VÝŽIVNÝ POKRM PRO MALÉ DĚTKY'. The background is a textured, light brown color.

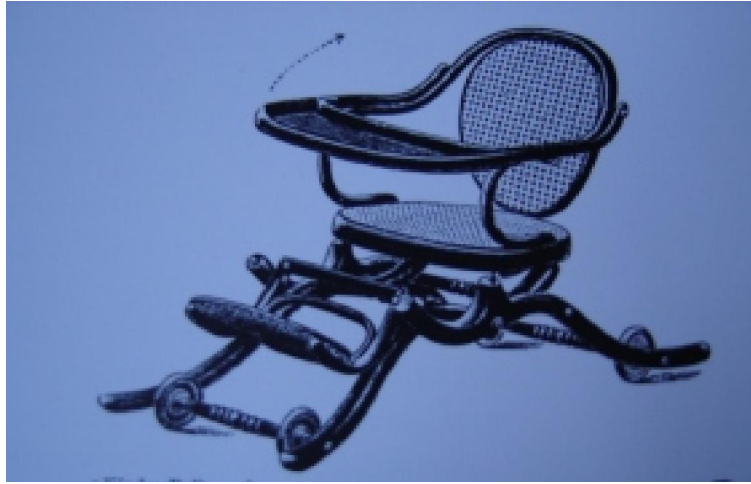
II. Obr. 2 Nestlé-ho dětská moučka

III. Obr. 3 D tská houpa ka, firma Thonet

IV. Obr. 4 Vysoká d tská židle, firma Thonet

V. Obr. 5 Dtská židli ka, firma Thonet

VI. Obr. 6 K est, kresba Mikoláše Alše

VII. Obr. 7 Sourozenci František Josef, Marie Anna, Ferdinand Maxmilián a Karel Ludvík na terase zámku Schönbrunn (fotografie obrazu Charlese Scolika st.)

Dětské vozíky Vždy 100 vozíků na výběr.

ve velkolepém výběru
od nejjednoduššího do nejnádhernějšího provedení
v ceně od zl. 6.- do zl. 80.-
doporučuje firma

JAN STOUPA V PRAZE,
Václavské náměstí číslo 32.
Ilustrované ceníky zdarma a franko.

VIII. Obr. 8 Reklama z roku 1897 na dětské vozíky

Dětské šatečky,
chlapecké oblečky,
dívčí zástěrky, dětské zástěrky
největší výběr a nejlevněji
u firmy

J. NOVÁK, PRAHA,
Praha, Vodičkova ulice (u Štajgrů)
Raďte si výkladce prohlédnouti.

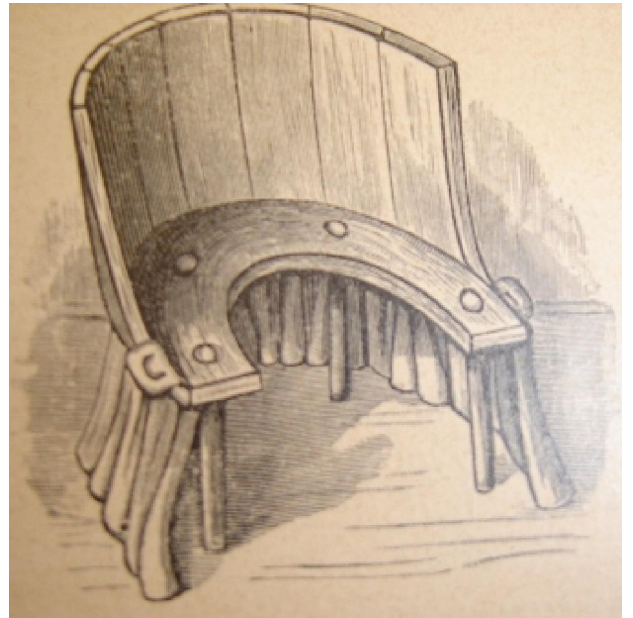
IX. Obr. 9 Reklama na dětské oblečení z roku 1908

X. Obr. 10 Malý Karel Schwarzenberg se svojí matkou Josefínou v salónu
anonym 1828-1829

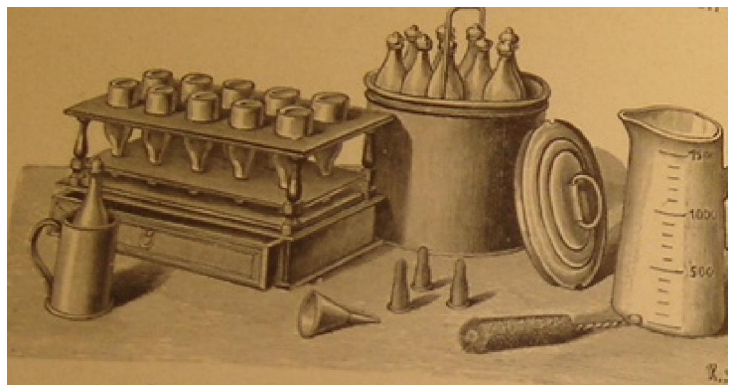
XI. Obr. 11 Skaškovské dřevěné hračky

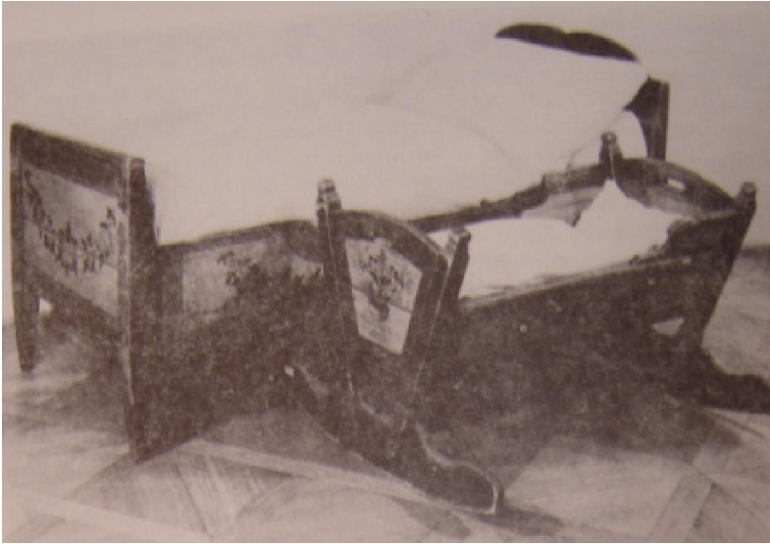
XII. Obr. 12 Porodní stolice ze 16. století

XIII. Obr. 13 Pro říznutí pupečníku

XIV. Obr. 14 Soxhletova kojící souprava

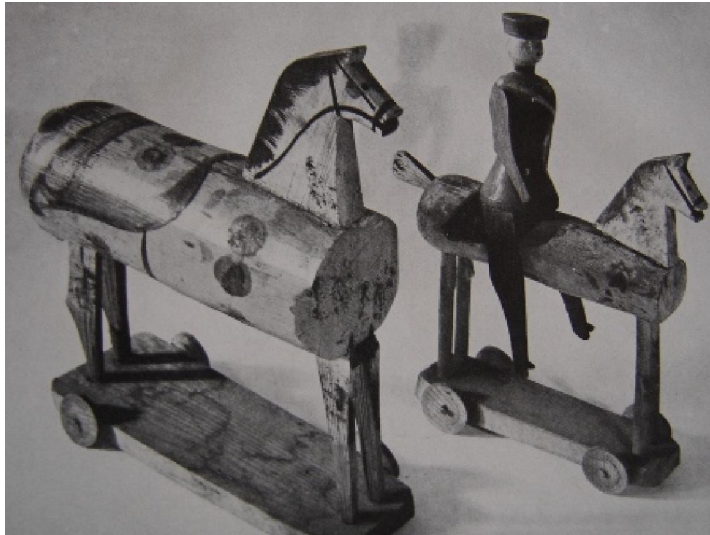
XV. Obr. 15 Postel s kolébkou 1. polovina 19. století

XVI. Obr.16 Profesor B. Neureutter ošetřuje pacienta v detské nemocnici, 1888

XVII. Obr. 17 Školní tída, James Brenan olej 1881

XVIII. Obr. 18 D ev ný koník a husar (Šumava)

IXX. Obr. 19 Figurky z ko ín k (Morava, Vizovice)

XX. Obr. 20 Panenky a krámek – d evo a t sto (P íbramsko)

XXI. Obr. 21 Kmot i p ed odchodem na k tiny.
Uprost ed babi ka s dít em. Chodsko,
2. pol. 19. století

XXII. Obr. 22 Kout v chodské sv tnici

XXIII. Obr. 23 Novorozenecká malovaná postýlka,
Chodsko, první polovina 19. století

XXIV. Obr. 24 Malovaná kolébka. Kunín na
Novoji ínsku, 2. pol. 19. století

XXV. Obr. 25 Vybavení sv tnice na Písecku ve 2. pol. 19. století. Akvarel V. Šebele

XXVI. Obr. 26 Josef Šusta s maminkou a sourozenci

XXVII. Obr. 27 Kojenecký oblek z roku 1870

XXVIII. Obr. 28 D tský oble ek z roku 1885

IXXX. Obr. 29 D tské epe ky, 2. pol. 19. století

XXX. Obr. 30 P tiletý princ welský Albert Edward, námořnický oblek, 1846

XXXI. Obr. 31 Hrající si děti, Soběslav Pinkas, 1854

NOVINKA!
! Žádné neštěstí dítek více!
Nejpraktičtější
dětské
kočárky
jsou:
s patentním
ochranným
pásem

který ochrání dítě před vypadnutím a jest tak pohodlně a prakticky sestaven, že se v něm dítě úplně volně pohybuje, ba i v něm spát může, tím jest též velkou výhodou pro matky, které beze strachu o svého miláčka i vzdáliti se mohou, dále prokazuje též dobrou službu jako vodítka při učení se chůzi.

zboží košíkářského
od prací nejhrubších až do nejjemnějších, dodává za ceny výrobní

Košikářská škola
v Nekoři u Kyšperka

Čechy.

Cenníky na požádání zdarma a franko.
P. t. obchodníkům značné výhody.

Tyto 3- a 4-kolové
vkusně a elegantně pro-
vedené kočárky
jakož i všechny druhy

XXXII. Obr. 32. Reklama na dětské kočárky, 2. pol. 19. století

SOUPIS P ÍLOH:

- I. Vše pro dítě . Katalog výstavy. Umělecko-průmyslové muzeum v Praze. Praha 1994.
- II. Ženský svět . List v novaný zájmu českých paní a dívek, 3/1899.
- III. Karasová, D.: Historický vývoj dětského bydlení a nábytku. Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C, Faculty of Humanities, Supplement 5 (2002).
- IV. Tamtéž.
- V. Tamtéž.
- VI. Navrátilová, A.: Narození a smrt v české lidové kultuře. Praha 2004.
- VII. Prášlová – Bichlerová, G.: Císařské dětství. Z deníku arcivévodky Karla Ludvíka, bratra císaře Františka Josefa. Praha 1999, s. 80.
- VIII. Ženský svět , 1/1897.
- IX. Ženská revue, 3/1908.
- X. Křížová, K.: Šlechtický interiér 19. století. Praha 1993, s. 130.
- XI. Maderová, M. – Koranda, J. – Hausher, J.: Hračky našich předků . Katalog sbírky hraček Národopisného muzea Plzeňska. Plzeň 1992.
- XII. Anna Bayerová: Žena lékařkou. Lékařská kniha, v novaná péči o zdraví a léčbu nemocí – se zvláštním ohledem na ženské a dětské nemoci, pomoc při porodu a ošetřování dětí. Dle MUDr. A. Fischerové-Dükelmannové zpracovala MUDr. Anna Bayerová. Praha 1907, s. 501.
- XIII. Tamtéž, s. 504.
- XIV. Tamtéž, s. 516.
- XV. Edel, T.: Interiér a nábytek vesnického domu Podještědí z 16. – 19. století. Světla pod Ještědem 1990, s. 30.
- XVI. Svobodný, P. – Hlaváčková, L.: Pražské špitály a nemocnice. Praha 1999, s. 96.
- XVII. Howard, J. – Rachal, S.: Painting lessons and student's associations: school's out. Umění 5/2005.
- XVIII. Melniková, N. – Papoušková: Lidové hračky. Praha 1948.
- IXX. Tamtéž.
- XX. Tamtéž.
- XXI. Navrátilová, A.: Narození a smrt v české lidové kultuře. Praha 2004, s. 86.
- XXII. Tamtéž, s. 107.
- XXIII. Tamtéž.
- XXIV. Tamtéž.

- XXV. Sta ková, J.: Lidový malovaný nábytek. Sušice 1985.
- XXVI. Šusta, J.: Léta d tství a jinošství. Vzpomínky I.. Praha 1947.
- XXVII. Clare Rose: Children's Clothes. London 1951.
- XXVIII. Tamtéž.
- IXX. Tamtéž.
- XXX. Tamtéž.
- XXXI. Vá ová, M. – Kotlík, J.: Dít v eském um ní 19. a 20. století. Praha 1979.
- XXXII. Knápek, Z.: Rukov starožitníka a sb ratele III.. Olomouc 1999.